

SVIDRŲ KULTŪRA LIETUVOJE

EGIDIJUS ŠATAVIČIUS

TRUMPA TYRIMŲ ISTORIJA

Svidrų kultūra yra viena iš pirmųjų ryškesnių bei detaliau tyrinėtų akmens amžiaus kultūrų ne tik Lietuvoje, bet ir gretimuose kraštuose. Tad nenuostabu, kad ji pasižymi ir išpūdinga tyrimų istorija, kurią, deja, šiame darbe aptarti galėsime tik probėgomis.

Pirmieji Svidrų kultūros dirbiniai buvo rasti ir paskelbti Pietų Lenkijos teritorijoje jau XIX a. viduryje (Schild, 1975, p. 271), o Lietuvoje kiek vėliau – XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje (Gloger, 1873; 1903; Szukiewicz, 1901a; 1901b; 1907; 1910). Jiems analogijų ieškota Prancūzijos ir Vokietijos urvinėse gyvenvietėse. Tačiau tik XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje lenkų archeologai sukūrė keletą šios kultūros periodizavimo sistemų, paremtų tipologiniais samprotavimais apie gyvenviečių topografinę padėtį ir vietovės geologinius bei titnaginius inventorius.

XX a. 3-ojo dešimtmečio pradžioje S. Krukowski, analizuodamas šalia Varšuvos aptiktų gyvenviečių (*Świdry Wielkie I ir II, Pludy, Nowe Bródno*) titnaginius kompleksus su gausiais įkotiniais antgaliais, išskyrė atskirą vėlyvojo paleolito Svidrų industriją. Pavadinimas kilo nuo *Świder* upės vardo, kuri šalia *Świdry Wielkie* gyvenviečių komplekso įteka į Vyslą (Krukowski, 1921; 1922b).

Kitas lenkų archeologas L. Sawicki išplėtė Svidrų industrijos ribas, įtraukdamas į ją visus kompleksus su įkotiniais ir šoniniais strėlių antgaliais (Sawicki, 1923; 1930; 1936). Nuo to laiko pavadinimas „Svidrų kultūra“ plačiai prigijo ir buvo aptariamasis J. G. D. Clark (Clark, 1936, p. 62), L. Kozłowski (Kozłowski L., 1936) ir kitų tyrinėtojų darbuose.

1919 m. L. Kozłowski mokslinėje literatūroje pradeda vartoti terminą „*Chvalibogovicų* industrija“, kilusį nuo gausios radiniais, bet „maišytos“ *Chvalibogowicy* gyvenvietės Pietų Lenkijoje (Kozłowski L., 1919). Šis terminas plačiau buvo paaiškintas vėlesniuose darbuose, o jo „turinys“ suprantamas kaip lygiavertis S. Krukowski išskirtam Svidrui (Kozłowski L., 1923, p. 133). Vėliau šis tyrinėto-

jas savo požiūrį į *Chvalibogovicų* ir Svidrų kultūras išdėstė 1936 m. išleistoje monografijoje (Kozłowski L., 1936).

3-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje S. Krukowski archeologinėje literatūroje vartoja keletą artimų Svidrui industrijų – tai vadinamoji *plūdinė* (Krukowski, 1927), *svidrinė–azilinė* (Krukowski, 1922b; 1929) ir *boreckinė* (Krukowski, 1929) industrijos.

1935 m. L. Sawicki pateikė pirmą Svidrų kultūros periodizavimo sistemą. Remdamasis *Świdry Wielkie* komplekso paviršinės medžiagos analize jis išskyrė 3 viena po kitos ėjusias Svidrų industrijas (I–II–III). Čia Svidrų III industrija priskirta jau epipaleolitui (mezolitui). Po kiekvienos jų sekė lokaliai vietinės industrijos su *aziliniiais–tardenuaziniiais*, *svidriniais*, *chvalibogoviciniais* ir galiausiai epipaleolitinės su *tardenuaziniiais* elementais. Be to, datuojant gyvenvietes buvo pasitelkiami ir geologiniai–geomorfologiniai duomenys apie upių slėnių raidą ir eolinius procesus, pastariesiems analogus nurodant iš Prancūzijos ir Danijos teritorijų. Skirtingai nuo L. Kozłowski, L. Sawicki *Chvalibogovicų* industriją su smulkiais įkotiniais antgaliais nagrinėjo atsietai nuo Svidrų kultūros (Sawicki, 1935). Jis manė, jog Svidrų kultūra susiformavo *Nowy Mlyno* industrijos, paveiktos *Szeletos*, pagrindu, kur pirmosios kilmės ieškota *grimaldinėse* tradicijose (Sawicki, 1935, p. 18). Tuo tarpu *Chvalibogovicų* industrija, nors ir turėdama didelį kiekį įkotinių antgalių, analogiškų tokiems pat dirbiniais iš Svidrų II ir III industrijų, pasižymi ir *tardenuazinių* mikrolitų gausa: ašmenėliai su „sparneliais“ (ten pat, lent. XXII:35–37), įstrižai nusklembtu galu (ten pat, lent. XXII:38–39) ir ilgi trikampiškai (ten pat, lent. XXII:43–44); maža ir skeltinių gremžtukų, beveik nerandama rėžtukų. Taigi *Chvalibogovicai* savyje vienija vietinius (svidrinius) ir svetimus (*grimaldinius*) elementus. L. Sawicki atsargiai teigia, jog *Chvalibogovicų* industrija tikriausiai susijusi su naujų gyventojų banga ir todėl nelaikytina vietiniu evoliuciniu Svidrų kultūros vystymosi etapu, kaip jos negalima susieti su *Nowy Mlyn* industrija (Sawicki, 1935).

Antrąją, kiek kitokią Svidrų kultūros periodizacijos sistemą pateikė S. Krukowski (Krukowski, 1939), tačiau jo periodizacija irgi pagrįsta tipologine inventoriaus analize. „Mazovijos ciklo“ terminą tyrinėtojas suskirsto į 5 nuoseklius etapus (industrijas): Svidrų, *Vygliandų*, *Plūdų*, *Gulyno* ir *Tarnovos*. Pastaroji užbaigė „Mazovijos ciklą“ ir priskirta jau mezolito epochai. Ji turėtų būti identiška *Aziliui* (ten pat).

Ši S. Krukowski pasiūlyta Svidrų kultūros periodizacija vėliau buvo plačiai naudojama daugelio Lenkijos archeologų, o atsižvelgiant į naujausių tyrimų rezultatus ir koreguojama (Chmielewski, 1956; Schild, 1960). Pavyzdžiui, R. Schild, remdamasis antgalių tipologija ir *tarnovinių* elementų (trumpų proporcijų gremžtukų ir rėžtukų) pasireiškimu, iš S. Krukowski schemos pašalino *Tarnovos* etapą, kuris įvardytas kaip savarankiškas kultūrinis darinys. Mazovijos ciklas datuotas Biolingo–Driaso III periodais (Schild, 1964).

Tiek L. Sawicki, tiek ir S. Krukowski pasiūlytos schemos XX a. 7–8-ajame dešimtmetyje buvo plačiai interpretuojamos kitų šalių tyrinėtojų. W. Taute „Svidrinių rato“ klasifikacija paremta tiek Lenkijos, tiek ir Lietuvos kompleksų analize. Išskirti 5 Svidrų kultūros raidos etapai, datuojami Aleriodu–Preborealio pradžia (Taute, 1968, p. 233–238). Rusijos ir Baltarusijos archeologai net sukūrė keletą svidrinių gyvenviečių periodizacijos modelių atskiriems regionams (Гурпина, 1966; Будько, 1966). Tačiau visos šios schemos, kaip minėta, rėmėsi paviršinės medžiagos tipologine analize ir visų pirma aksioma tapusiu L. Sawicki teiginiu apie svidrinių antgalių raidą nuo su neišskirta prie su išskirta įkote formų (Sawicki, 1935).

Situacija iš esmės pradėjo keistis tik pradėjus didelių daugiasluoksnių kompleksų tyrimus. 1955–1961 m. W. ir M. Chmielewskiai tyrė *Witów*, o R. Schild 1963–1969 m. – *Calowanie* gyvenvietes. Šių tyrimų dėka kiekviename iš paminklų buvo išskirta po keletą vienalaikių ir tipologiškai švarių aikštelių su Mazovijos ciklo dirbiniais, o kai kurios iš jų net buvo datuotos C¹⁴ metodu. Pavyzdžiui, *Calowanie* komplekse datuotos 3 Mazovijos ciklo atskiros aikštelės-sluoksniai, o *Witów* – vienas. Gautas datas visiškai patvirtino stratigrafiniai pastebėjimai ir palinologiniai tyrimai. Pasirodo, jog visas Mazovijos ciklas, arba Svidrų kultūra, egzistavo ir vystėsi tik Driaso III periodo ribose, kuris truko apie 800 metų, bei pačioje Preborealio pradžioje. Pasikeitusi Svidrų chronologija lėmė ir naują požiūrį į šios kultūros genezę bei raidą, kuri yra plačiai išdėstyta R. Schild darbe (Schild, 1975). Tuo tarpu iki tol daugelis tyrinėtojų Svidrų kultūros egzistavimą datavo kur kas ilgesniu laikotarpiu – nuo 2 iki 10 tūkstančių metų (Sawicki, 1958, p. 73; Schild, 1960; Будько, 1966).

Pirmą kartą apie Lietuvoje rastus Svidrų kultūros radinius, aptardamas Kašėtų, Grybašos ir kt. radinius, 1930 m. savo monografijoje užsimena W. Antoniewicz (Antoniewicz, 1930, p. 3–4). Seniausius Lietuvoje rastus titnago radinius šiai kultūrai priskiria ir J. Puzinas (Puzinas, 1938, p. 32–38) bei R. Rimantienė, publikuodama pirmųjų etaloninių gyvenviečių medžiagą (Jablonskytė, 1941a; 1941b). Po II pasaulinio karo tarp Lietuvos archeologų įsivyrąja kai kurių Rusijos akmens amžiaus specialistų reiškiamą nuomonę, jog į rytus nuo Lenkijos rasti Svidrų kultūros paminklai nėra ankstyviausieji, o greičiausiai priklauso mezolito laikotarpiui. Tokią išvadą randame daugelyje to meto darbų (Яблонскиите-Римантене, 1952; Kulikauskas, *et al.*, 1961, p. 34–45). Tolesni Svidrų kultūros tyrinėjimai Lietuvoje siejami su R. Rimantienės darbais. Ji XX a. 6–7-ajame dešimtmetyje tyrinėja Eigulių-1, Netiesų-1, Ežerynų titnago dirbtuvių kompleksą. 1964 m. iš Svidrų kultūros pašalinami Vilniaus tipo paminklai, o kiek vėliau, 1966 m., ir Pabaltijo Madleno kultūrinei grupei priskirti paminklai, susiję su Arensburgo, Bromės ar dar senesnėmis kultūromis (Jablonskytė-Rimantienė, 1964; 1966; Яблонскиите-Римантене, 1966). 1971 m. išleistoje monografijoje R. Rimantienė Lietuvos teritorijoje išskiria 2 Svidrų kultūros grupes-bangas. Pirmajai – ankstyvajai – priskiriami strėlių antgaliai su neišskirta įkote (vadinamieji karklo lapo formos), o antrajai – vėlyvajai – su ryškiai išskirta įkote (Римантене, 1971, c. 37–72). Be to, papildomai yra išskiriama hibridinių kultūrų grupė, kurioje pagal inventoriuje dominuojančius kultūrinius elementus skiriama arba Svidrų kultūra su Madleno įtaka, arba Madleno kultūra su Svidrų įtaka (Римантене, 1971, c. 72–91). Panašus Svidrų kultūros raidos modelis pateiktas ir vėlesniuose tyrinėtojos darbuose (Rimantienė, 1984, p. 25–41; 1996, p. 23–39). R. Rimantienė, pasiduodama lenkų L. Sawicki ir S. Krukowski bei rusų tyrinėtojų nuomonei, Svidrų kultūros dirbinių tolesnę raidą mato ir mezolitiniuose bei neolitiniuose ar net žalvario amžiaus pradžios paminkluose, kurią iš Svidrų kultūros perėmė Epipaleolito bei abi (mezolitinė ir neolitinė) Nemuno kultūros. Todėl tarp šio laikotarpio paminklų gausiai aptinkama įkotinių strėlių antgalių, įvairių didelių ir ilgų rėžtukų bei gremžtukų, dvigalių skaldytinių su įstrižomis aikštelėmis ir t. t. (Rimantienė, 1984; 1996; 1999a; 1999b; 1999c).

Per pastaruosius 15 metų suintensyvėjus akmens amžiaus laikotarpio tyrimams buvo tyrinėta ir keliolika Svidrų kultūros gyvenviečių. Šio darbo autorius daugelyje straipsnių yra aptaręs Pasienių-1 gyvenvietės medžiagą (Šatavičius, 1998a; 1998d; 2002c), vėlyvosios Svidrų kultūros problematiką (Šatavičius, 1997) bei vėlyvojo paleolito kultūrinį–chronologinį periodizavimą (Šatavičius,

2001š). Savo disertacijoje apie Svidrų kultūros vėlyvąjį etapą rašo ir T. Ostrauskas (Ostrauskas, 1998c), o viename iš „Lietuvos archeologijos“ tomų publikuoja Kabelių-2 gyvenvietės medžiagą bei, remdamasis Lenkijos ir Ukrainos tyrinėtojų, trumpai apibūdina pagrindinius Svidrų kultūros tipologinius bei technologinius kriterijus, pateikia preliminarų datavimą (Ostrauskas, 1999a; 1999b).

SVIDRŲ KULTŪROS GYVENVIETĖS

Lietuvoje šiuo metu žinoma daugiau nei 140 Svidrų kultūros gyvenviečių ir didesnių radimviečių, kuriose iš viso rasta per 700 svidrinių antgalių. Keliolika šios kultūros gyvenviečių yra daugiau ar mažiau tyrinėtos (Eigulių-1, Titno-1A, Pasienių-1B-C) arba Svidrų kultūros medžiaga surinkta kito laikotarpio gyvenviečių tyrimų metu (Dubičių-1 ir 3, Netiesų-1, Bratoniškių-1, Margių-1, Barzdžio miško, Kabelių-2C, Katros ištakų-1A, Sudotos-2, Glūko-10 ir kt. gyvenvietės). Pastaraisiais metais tyrimai pradėti ir keletoje naujų gyvenviečių, kuriose išsiskiria ir ženklūs Svidrų kultūrai priskirtini horizontai. Tai Rėkučių-1 (Švenčionių r.), Paramėlio-2, Katros-1, 2, 5, Margių „Sala“ (Varėnos r.) gyvenvietės. Tačiau šių objektų tyrimai dar nebaigti, medžiaga nesusisteminta, tad ir apibendrinamojo pobūdžio darbų kol kas nėra publikuota. Be to, nemažai naujų gyvenviečių ir radimviečių aptikta įvairių žvalgymų metu Lazdijų, Druskininkų ir Varėnos rajonuose.

Svidrų kultūros kompleksai aptinkami visoje Lietuvos teritorijoje. Ypač didelę jų gausia išsiskiria piečiau Neris ir Nemuno linijos esanti Lietuvos dalis. Čia dauguma gyvenviečių telkiasi didesnių upių (Nemuno, Neris, Merkio, Ūlos, Katros, Seiros) bei seklesnių pratekamų ežerų (Dubas, Dusia) pakrantėse. Dar keletas didesnių santalkų atsekama Šventosios žemupio, Žeimenos aukštupio ir vidurupio baseinuose, Biržulio ežervietės pakrantėse. Likusioje mūsų šalies dalyje dėl archeologinių tyrimų stokos ir netolygaus ištirtumo Svidrų kultūros gyvenviečių ir pavienių radinių aptinkama ženkliai rečiau. Ypač tai pasakytina apie Šiaurės Lietuvą ir pajūrio žemumos ruožą, kur šiuo metu tėra žinomos tik kelios radimvietės (1 pav.).

Nors Svidrų kultūros objektai Lietuvoje tyrinėjami jau geras pusšimtis metų, tačiau platesnių medžiagos pateikimui ir analizei skirtų darbų iki šiolėi nebuvo, tad šiame darbe bus bandoma tai padaryti. Žemiau pateikiami Svidrų kultūrai priskirtinų keleto pagrindinių objektų aprašai, kartu trumpai nusakant paminklo lokalizaciją, titnago radinių apdirbimo techniką ir rastus dirbinius.

Didelio Svidrų kultūros gyvenviečių komplekso būta **Eiguliuose** (Kauno m.). Gyvenvietės buvo išsidėsčiusios ant Neris kairiojo kranto antros ir trečios viršsalpinės terasos, į šiaurę nuo Eigulių (Kleboniško) kapinių, dabarti-

nės Klaipėdos–Vilniaus magistralės ir jos atšakų į Jonavos ir Kleboniško gatves žiede (~400 m į rytus nuo Šiaurinio tilto). Taigi Eigulių gyvenviečių kompleksas beveik visiškai sunaikintas tiesiant minėtus kelius.

Pirmą kartą apie čia aptinkamus radinius užsimena F. Pokrovskij (Покровский, 1899). Vėliau ši vietovė pažymėta ir P. Tarasenos paruoštame Lietuvos archeologiniame žemėlapyje (Tarasenko, 1928, p. 127). 4–5-ajame dešimtmečiais paviršinius radinius čia rinko ir K. Jablonskis. Kadangi gyvenviečių teritorijos buvo nuolatos ardamos žmogaus ir gamtos, tad 5–6-ajame dešimtmečiais jos tyrinėtos Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejaus (vad. R. Rimantienė). Ji ir paskelbė daugumą tiek paviršiuje, tiek ir tyrimų metu rastų radinių, kurie priskirti 4 atskiroms aikštelėms (A, B, C ir D) (Яблонскиите-Римантене, 1959, c. 11–31; Римантене, 1971, c. 38–45, 54–55, 58–60). Toliau aptarsime tik tai B aikštelės radinius.

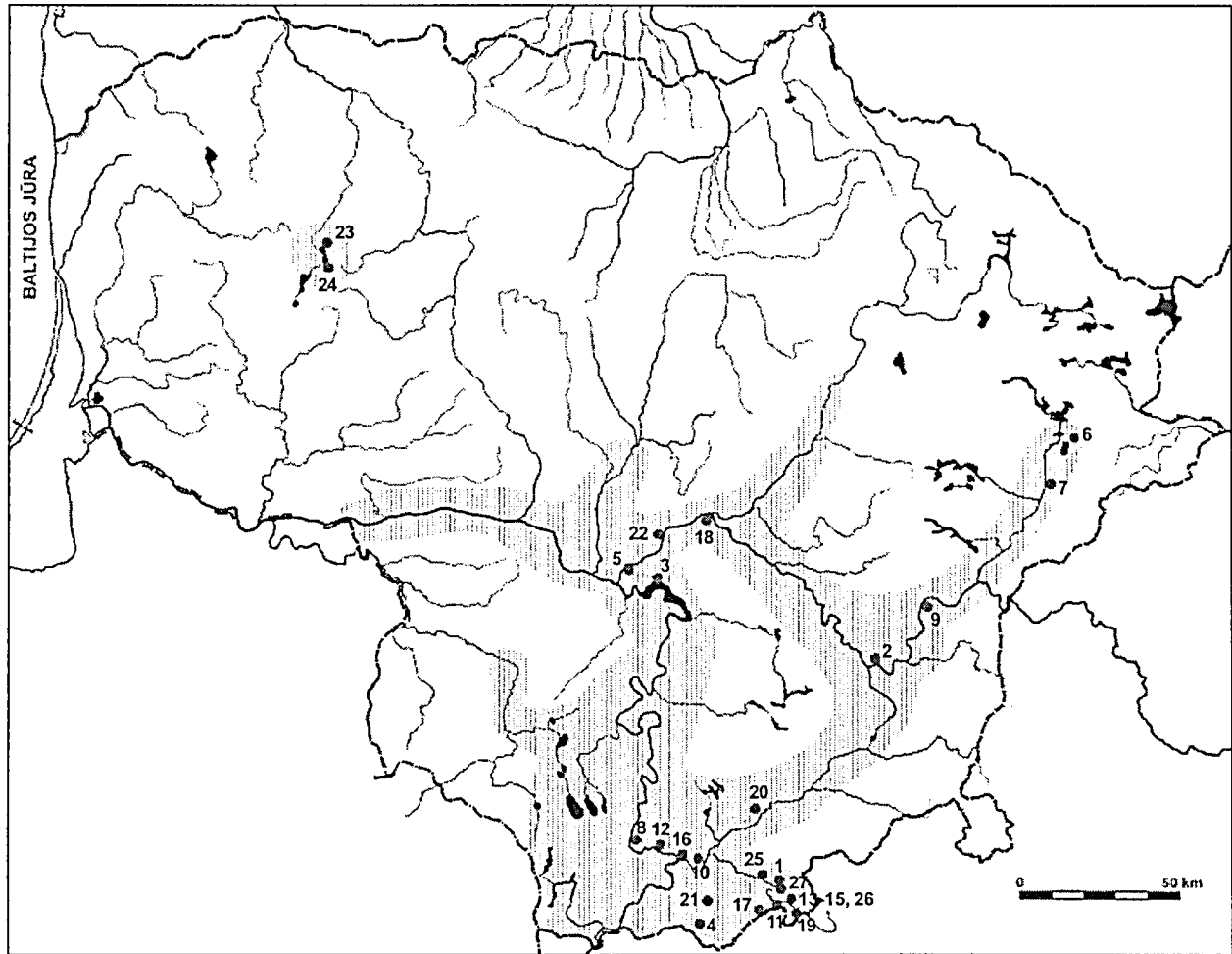
B aikštelė buvo pietvakarinėje komplekso dalyje, tarp Eigulių kapinių ir dabartinės automagistralės, į rytus nuo Jonavos gatvės. Jai parinkta nedidelės kalvelės (ant antros viršsalpinės Neris terasos) vakarinė–šiaurės vakarinė pašlaitė. Aikštelės kultūrinis horizontas ilgą laiką ardytas kasant smėlį. Šiuo metu Nacionaliniame muziejuje saugoma didžiulė K. Jablonskio šioje aikštelėje surinktų titnago radinių kolekcija (apie 90% visų radinių). 1953 m. šalia karjero skardžio iš viso buvo ištirtas 111 m² plotas, o radiniai perduoti į Kauno VDKM (Яблонскиите-Римантене, 1959, c. 14–18). Iš radinių išsidėstymo ir kultūrinio sluoksnio paplitimo galima spręsti, jog didesnioji dalis šios aikštelės, prieš pradėdant tyrimus, jau buvo sunaikinta karjero.

Ši aikštelė nevienalaikė. R. Rimantienė čia išskyrė 2 kultūrinius sluoksnius, priklausančius vėlyvajam paleolitui ir vėlyvojo neolito Virvelinės keramikos kultūrai (Римантене, 1971, c. 40). Mus dominantys vėlyvojo paleolito radiniai aptikti apie 1 m gylyje po eolinio smėlio, perdegusios iškastinės velėnos, 2-ojo eolinio smėlio ir iškastinės velėnos (viduriniojo neolito–žalvario amžiaus pradžios kultūrinis sluoksnis) horizontais buvusiam iki 40 cm storio geltonos spalvos ortšteinuotame smėlyje. Galbūt šiam horizontui priskirtinas ir vienas židyns (~52 cm skersmens ir 42 cm gylio), aptiktas per 18 cm žemiau neolitinio kultūrinio sluoksnio (Яблонскиите-Римантене, 1959, c. 18, рис. 5:Б, таб. III:XI).

Autoriui iš naujo peržiūrėjus radinius nustatyta, jog vėlyvojo paleolito radiniai nėra vienalaikiai ir juos pagal patinos storį bei atskirų dirbinių tipus ir formas galima suskirstyti į 2–3 kompleksus. Keleto R. Rimantienės paskelbtų radinių rasti nepavyko.

1Ba kompleksui priskirti radiniai su itin stora balta ir gelsva patina (~15% visų vėlyvojo paleolito radinių).

Skaldymo technika. Vyrauja nuskėlimai su vienos

1 pav. Svidrų kultūros gyvenviečių ir radimviečių masinio paplitimo zonos Lietuvoje su pažymėtomis tekste minimomis svidrinėmis (posvidrinėmis) (●) gyvenvietėmis: 1 – Titnas-1A; 2 – Pasieniai-1B-C; 3 – Jakštonys-1; 4 – Kabeliai-2C; 5 – Eiguliai-1A-B-C-D; 6 – Rėkučiai-1B; 7 – Sudota-2A; 8 – Ežerynai (aikštelės 1-2, 4, 9, 14, 19, 21, 23); 9 – Bratoniškės-1; 10 – Puvočiai-1a, b, c, d; 11 – Katros ištakos-1A; 12 – Netiesos-1; 13 – Margiai-1; 14 – Margių „Sala“; 15 – Barzdžio miškas; 16 – Maksimonys-1; 17 – Katra-1, 2, 5; 18 – Skaruliai; 19 – Dubičiai-2, 3; 20 – Glūko-10; 21 – Versminio upelis-1; 22 – Radikiai; 23 – Kalniškiai-1; 24 – Dreniai; 25 – Kašėtos (kolekcija); 26 – Gribaša (kolekcija); 27 – Rudnia (kolekcija); 28 – Merkys ir Ūla (kolekcija). E. Štavičiaus brėž.

krypties negatyvais averse, t. y. nuskelti nuo vienagalių skaldytinių. Dvipusiai sudaro tik apie 1/3. Naudota gruboka pusiau kieto skėlimo ir minkšto skėlimo–nuspaudimo technika. Didesni nuskėlimai pasižymi masyvokomis aikštelių liekanomis, ženklia kuprele su didoka jos išskala.

Radiniai. Šiame komplekse yra 5 dvigaliai skaldytiniai, kurių 4 buvo su bendru skaldomuoju frontu, o 1 – su skirtingais. Skaldos grupę sudaro ~150 nuskėlimų, kurių 40% identifikuoti kaip skeltės, o likusi dalis – kaip nuoskalos. Tarp pastarųjų nemažai aptikta ir skaldytinių formavimo–renovavimo atliekų bei briauninių nuskėlimų. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtini 3 radiniai – rėžtukinės nuoskalos (2 retušuota kraštine).

Dirbinių kategorijai priklauso 13 radinių. Vienintelis antgalis pagamintas iš siaurokos skeltės. Įkotė nežymiai išskirta vidutinio dydžio nuožulniu retušu ir suformuota ruošinio proksimaliniame gale. Įkotės didžioji dalis nudaužta. Antgalio viršūnė palikta natūrali.

Rasti 4 gremžtukai: 3 galiniai (2 pailgi ir 1 fragmentiškas) bei 1 dvigalis. Visi jie pagaminti iš skelčių. Aptikti 2 rėžtukai: vienas jų retušinis su tiesiu ašmenėliu, o kitas – nuskeltinis vienkryptis (įstrižas). Jie pagaminti atitinkamai iš nuoskalos ir skeltės. Be to, komplekse dar yra 3 specialios paskirties dirbiniai – įvairiai retušuotos skeltės (Ринмантене, 1971, рис. 27:5, 15, 25), 1 nenustatyto dirbinio fragmentas iš skeltės, kurio viename gale suformuo-

tas lenktas „spyglys“ (primena *Zinken* tipo dirbinį) bei po 1 retušuotą skeltę ir nuoskalą.

1Bb kompleksui priskirti radiniai su storoka balta (melsva) patina (~35% visų vėlyvojo paleolito radinių).

Skaldymo technika. Vyrauja nuskėlimai su vienos krypties negatyvais averse, t. y. nuskelti nuo vienagalių skaldytinių. Dvipusiai sudaro tik apie 1/3. Naudota gruboka pusiau kieto skėlimo ir minkšto skėlimo-nuspaudimo technika. Didesni nuskėlimai pasižymi masyvokomis aikštelių liekanomis, ženklia kuprele su didoka jos išskala.

Radiniai. Rasta 20 skaldytinių: 12 dvigalių, 6 vienagaliai (3 pagaminti iš sunaudotų dvigalių) ir 2 fragmentiški. Skaldos grupę sudaro ~550 nuskėlimų, kurių 2/3 sudaro nuoskalos. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtina 1 rėžtukinė nuoskala ir 1 skeltės apatinė dalis su išretušuotais įdubimais viršuje, likusi gaminant įklotinį antgalį.

Dirbinių kategorijai priskirtini 37 radiniai. Vienintelis antgalis pagamintas iš skeltės. Ryškiai išskirta įklotė, suformuota ruošinio proksimaliniame gale stambiu statmenu retušu (ruošinio bazinė dalis pašalinta nulaužiant). Reverso pusėje plokščiu retušu nežymiai pataisytas tik pats įklotės galas. Antgalio viršūnė palikta natūrali (Римантене, 1971, pnc. 27:4).

Rasti 7 galiniai gremžtukai (2 ilgi, 3 pailgi ir 2 trumpi), pagaminti iš skelčių (Римантене, 1971, pnc. 27:10, 12–14, 19). Tiek pat rasta ir rėžtukų, tarp kurių – 4 nuskeltiniai dvikrypčiai (2 šoniniai ir 2 viduriniai) (Римантене, 1971, pnc. 27:18, 24), 1 nuskeltinis vienkryptis (Римантене, 1971, pnc. 27:20) bei 2 retušiniai su tiesiu ir įstrižu ašmenėliu (Римантене, 1971, pnc. 27:17). Dauguma jų pagaminti iš skelčių. Be to, šiame komplekse dar yra 13 retušuotų skelčių, 4 retušuotos nuoskalos, 2 nenustatytų dirbinių fragmentai, 1 dirbinys su išretušuota įduba, 1 gražtas-yla bei 1 nuoskalinis kirvelis (pergniaužtinis).

1Bc kompleksui priskirti radiniai su plona melsva ir balkšva patina (~45% visų vėlyvojo paleolito radinių).

Skaldymo technika. Vyrauja nuskėlimai su priešingos krypties negatyvais averse, t. y. nuskelti nuo dvigalių skaldytinių. Vienpusiai sudaro tik kiek daugiau nei 1/3. Naudota minkšto skėlimo ir nuspaudimo technika.

Radiniai. Rasta 10 skaldytinių: 4 vienagaliai, 2 dvigaliai, 2 netaisyklingi ir 2 fragmentiški. Skaldos grupę sudaro ~650 nuoskalų ir ~150 skelčių. Tarp nuoskalų yra ir skaldytinių formavimo-renovavimo atliekų bei keletas briauninių nuskėlimų. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtina 1 rėžtukinė nuoskala (be retušo).

Dirbinių kategorijai priklauso 23 radiniai. Rasti 4 antgaliai. Visų jų įklotės suformuotos ruošinio proksimaliniame gale. Jie yra kelių tipų: 2 su nežymiai išskirta įklotė averse ir dvipusiu plokščiu retušu reverse (Римантене, 1971, pnc. 27:1–2); 1 su neišskirta įklotė – karklo lapo for-

mos, kuri reverse retušuota nuožulniu–plokščiu dvipusiu retušu (Римантене, 1971, pnc. 27:3), ir 1 smulkus antgalis su priešpriešiniu retušu suformuota įklotė (galbūt tai ne antgalis). Trijų antgalių viršūnės nulūžusios, o vieno – sveika, natūrali.

Rasti 4 gremžtukai: 2 galiniai (ilgas ir trumpas), 1 dvigalis ir 1 pusiau apskritas. Dauguma pagaminti iš skelčių (Римантене, 1971, pnc. 27:11). Rėžtukai tėra 2: retušinis su įstrižu ašmenėliu (Римантене, 1971, pnc. 27:16) ir nuskeltinis dvikryptis (vidurinis). Abu pagaminti iš nuoskalų. Be to, dar rasta retušuotų skelčių (9 egz.) ir nuoskalų (4 egz.).

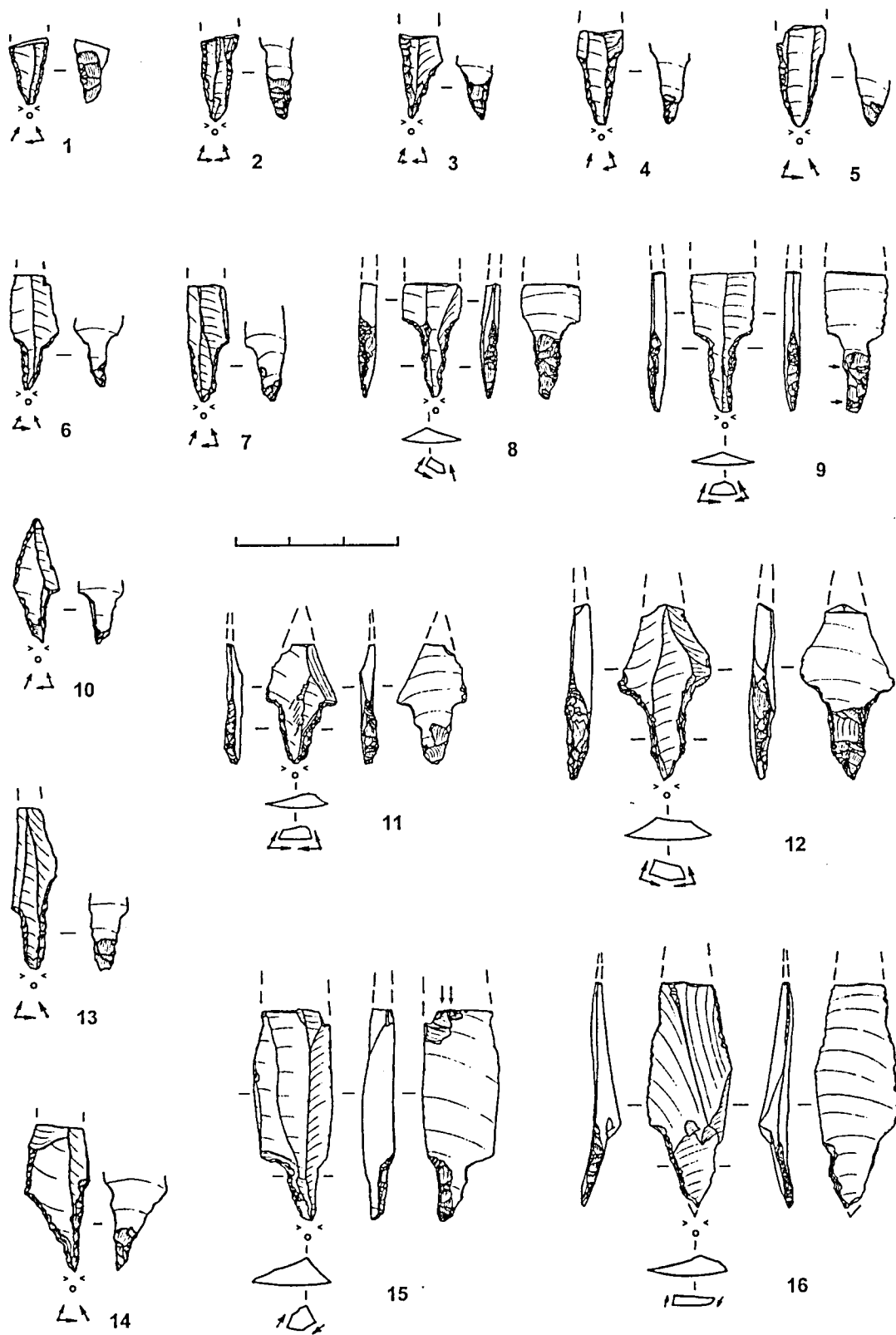
Pastaba. Tikėtina, kad **Ba** ir **Bb** kompleksai sudaro vieną bendrą kompleksą.

Mergežerio-3 gyvenvietė (Varėnos r. ir sen.) yra į rytus nuo Mergežerio ežero ir į šiaurę nuo raisto, šalia kelio, ant nedidelės kalvelės (Rimantienė, 1974, p. 54). Tiksliai gyvenvietės padėtis iki šiolei nėra nustatyta. Šią gyvenvietę surado K. Jablonskis. Radiniai rinkti 2 atskiruose ploteliuose (Va 98^a ir 98^b). Čia aptarsime tik Va 98^a aikštelės radinius, kurie rinkti nedideliame, ~15x15 m dydžio, plote. Iš viso čia rasta ~180 titnago radinių, pasidengusių įvairaus storio balkšva ir melsva patina. Šios gyvenvietės radinius mokslinėje spaudoje paskelbė R. Rimantienė (Римантене, 1971, c. 76, pnc. 60; Rimantiene, 1984, p. 43, pav. 7).

Skaldymo technika. Dauguma radinių nuskelta nuo dvigalių su dviem įstrižomis aikštelėmis skaldytinių. Naudota minkšto skėlimo ir/ar nuspaudimo technika: visi skėliniai turi smulkias aikštelių liekanas, tik kai kurie yra su ženklia kuprele ir jos išskala.

Radiniai. Rasti 3 skaldytiniai: 2 dvigaliai prizminiai su dviem įstrižomis aikštelėmis (Римантене, 1971, pnc. 60:17, 24) ir 1 su pakeista skaldymo kryptimi. Skelčių ir nuoskalų kolekcijoje surinkta po ~55 vienetus. Antrinio apdirbimo atliekoms galima priskirti 16 rėžtukinių nuoskalų (9 su retušu) ir 6 skelčių dalijimo atliekas (3 su averse išretušuotom 2 įdubom, 2 tik su viena įduba ir 1 su priešpriešiniu retušu suformuotomis dviem įdubomis) (Римантене, 1971, pnc. 60:20, 22–23) 4 iš jų atlikusios gaminant antgalius.

Dirbinių kategorijai priskirtinas 61 radinys. Antgalių rasta 26 egz. Visi jie pagaminti iš skelčių. Dėl titnago žaliavos trūkumo daugelis antgalių labai smulkūs (2:1–8, 10–11, 13–14 pav.). Visų antgalių įklotės suformuotos ruošinio proksimaliniame gale, prieš tai gamybos metu nulaužus jo bazinę dalį. Pagal gamybos principą ir formą juos galima suskirstyti į 3 tipus. Pirmajam tipui priklauso 2 didžiausi antgaliai, kurių ryškiai išskirtos įklotės suformuotos vidutinio dydžio–stambiu bemaž statmenu ir priešpriešiniu retušu (2:15–16 pav.). Abiejų antgalių viršūnės nudaužtos.

2 pav. Mergėžerio-3 gyvenvietės radiniai: 1–16 – įklotiniai antgaliai. E. Štavičiaus pieš.

Antrajam tipui priklauso 9 antgaliai su ryškiai averso šoninėse kraštinėse nuožulniu-statmenu retušu išskirta įkote (2:8–12 pav.). Tuo tarpu reverse šių antgalių įkotės plokščiai retušuotos dažniausiai tik pačiame smaigalyje. Vyrauja vienpusis retušas. Tik 2 šio tipo antgaliai yra sveiki su įstrižai statmeno retušo nusklembtomis viršūnėmis; likusių dirbinių viršūnės nudaužtos. Trečiajam tipui irgi priskirtini 9 antgaliai su daugiau ar mažiau averso šoninėse kraštinėse nuožulniu-statmenu retušu išskirtom įkotėm (2:3–7, 13–14 pav.). Reverse šių antgalių įkotės irgi dažniausiai pataisytos plokščiu vienpusiu retušu tik pačiame smaigalyje. Visų šio tipo antgalių viršūnės nudaužtos.

Dar aptiktos 2 antgalių įkotlinės dalys, kurių dėl fragmentiškumo priskirti kuriam nors vienam iš tipų negalima (2:1–2 pav.). Surastas ir vienas gamybos procese sulūžusio antgalio fragmentas. Tai įkotlinė dalis, kuri lūžo aukščiau išretušuotų 2 įdubimų, skirtų bazinei ruošinio daliai pašalinti. Taip pat aptiktos ir 3 antgalių viršūnės, įstrižai nusklembtos vidutinio dydžio ir stambiu statmenu retušu (Римантене, 1971, рис. 60:15–16).

Rinkinyje yra mažiausiai 2 galiniai pailgi gremžtukai, pagaminti iš skeltės ir nuoskalos (Римантене, 1971, рис. 60:13–19). Rėžtukų rasta 4 egz.: 2 nuskeltiniai dvikrypčiai (šoninis ir vidurinis), pagaminti iš nuoskalų (Римантене, 1971, рис. 60:11), ir 2 retušiniai su tiesiu bei įstrižu ašmenėliu (pastarasis dvigalis) iš skelčių (Римантене, 1971, рис. 60:12, 18).

Be to, rinkinyje dar yra 2 dirbinių fragmentai, 2 skelčių apatinės dalys su išretušuotais įdubimais pačiame proksimaliniame gale, 5 retušuotos skeltės ir 1 nuoskala su retušu.

Pastaba. Šioje aikštelėje rasta ir viena Kundos tipo antgalio įkotlinė dalis, reverse retušuota nuožulniu retušu ir pasidengusi plonesne melsva patina. Manau, kad ji neturėtų būti priskiriama šiam kompleksui. Be to, nerastas ir vienas R. Rimantienės paskelbtas galinis gremžtukas (Римантене, 1971, рис. 60:21).

Sudotos-2 gyvenvietė (Švenčionių r., Švenčionėlių sen.) yra apie 3 km į pietus nuo Švenčionėlių, tarp Žeimenos kairiojo kranto ir geležinkelio Vilnius–Daugpilis sankasos. Paminklas yra ant antros viršsalpinės terasos, kuri apie 4 m iškilusi virš upės vandens lygio ir sudaro masyvų iškyšulį į Žeimenos salpinės pievas. Savo metu terasinis iškyšulys buvo įsiterpęs į Žeimenos klonį per 150 m, o jo plotis rytiniame krašte buvo apie 200 m. Dabar šiaurinis iškyšulio kraštas plaunamas Žeimenos, o vakarinis ir pietinis yra gana nuolaidūs, palaipsniui pereinantys į upės salpinį lygį.

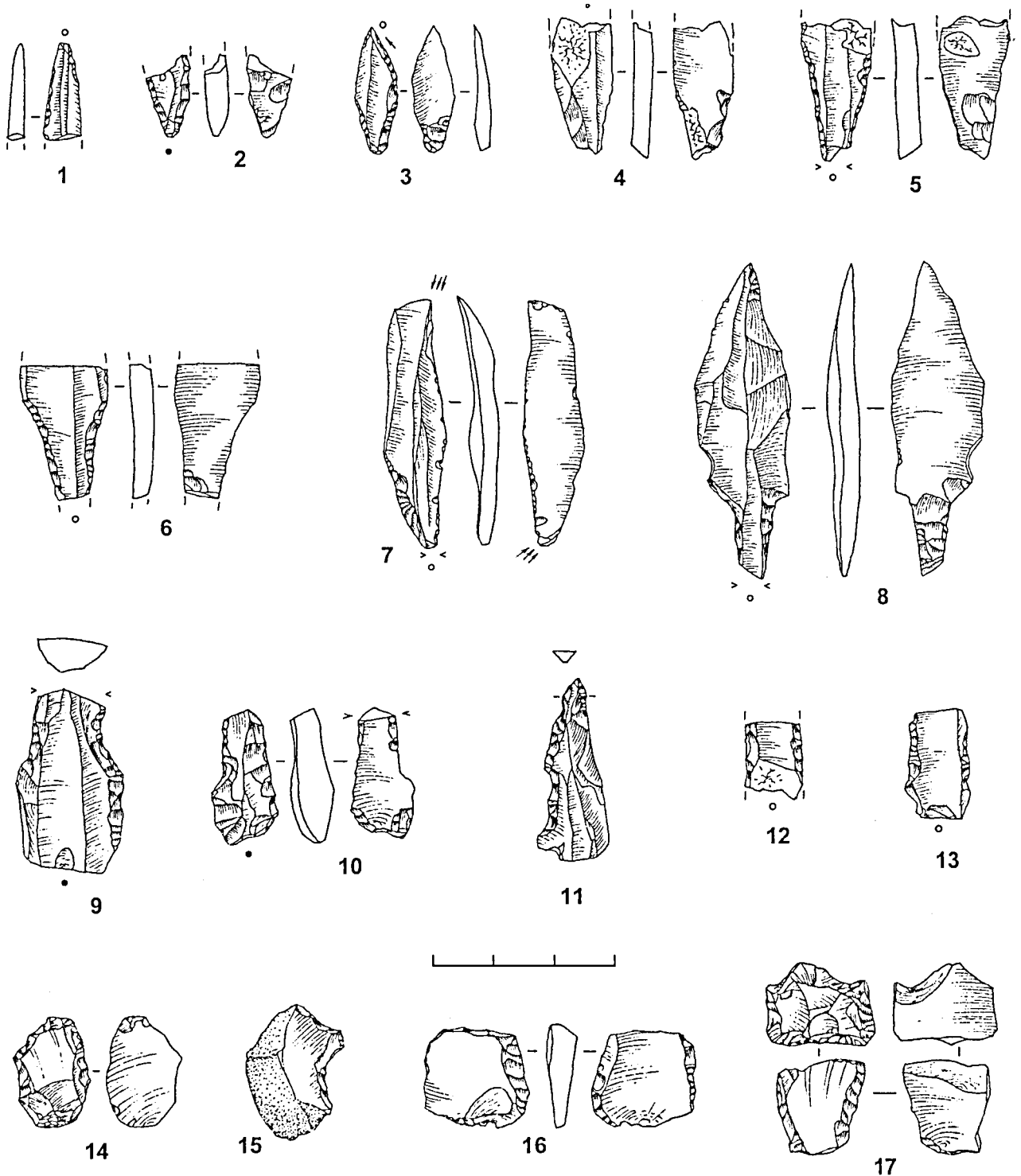
Gyvenvietė autorius tyrinėjama nuo 1994 m. Iš viso ištirtas daugiau nei 1500 m² plotas, kuriame rasta per 20 000 radinių. Gyvenvietė nevienalaidė – akmens amžiaus radinius galima suskirstyti į 4–5 laikotarpius (vėlyvasis paleolitas, ankstyvasis mezolitas (galbūt),

mezolito–neolito sandūra, vidurinis neolitas, vėlyvojo neolito–žalvario amžiaus sandūra). Vėlyvojo paleolito Svidrų kultūros radiniai sudarė apie 10–15% visų radinių. Iš kitų pastarieji išsiskyrė žaliava (geros kokybės tamsiai pilkas importinis (?) ir šviesiai pilkas titnagas) ir tipologiniais-technologiniais principais. Šiam kompleksui galima priskirti per 2000 titnago radinių. Dėl žaliavos stygiaus dauguma dirbinių itin smulkūs, netipiški, sunkiai atpažintami (Šatavičius, 1996; 1998c; 2000a; 2001š, p. 99–101; 2002a; 2002e). Dėl kasmet vykdomų tyrimų žemiau pateikiama tipologinė komplekso sudėtis tėra tik preliminari.

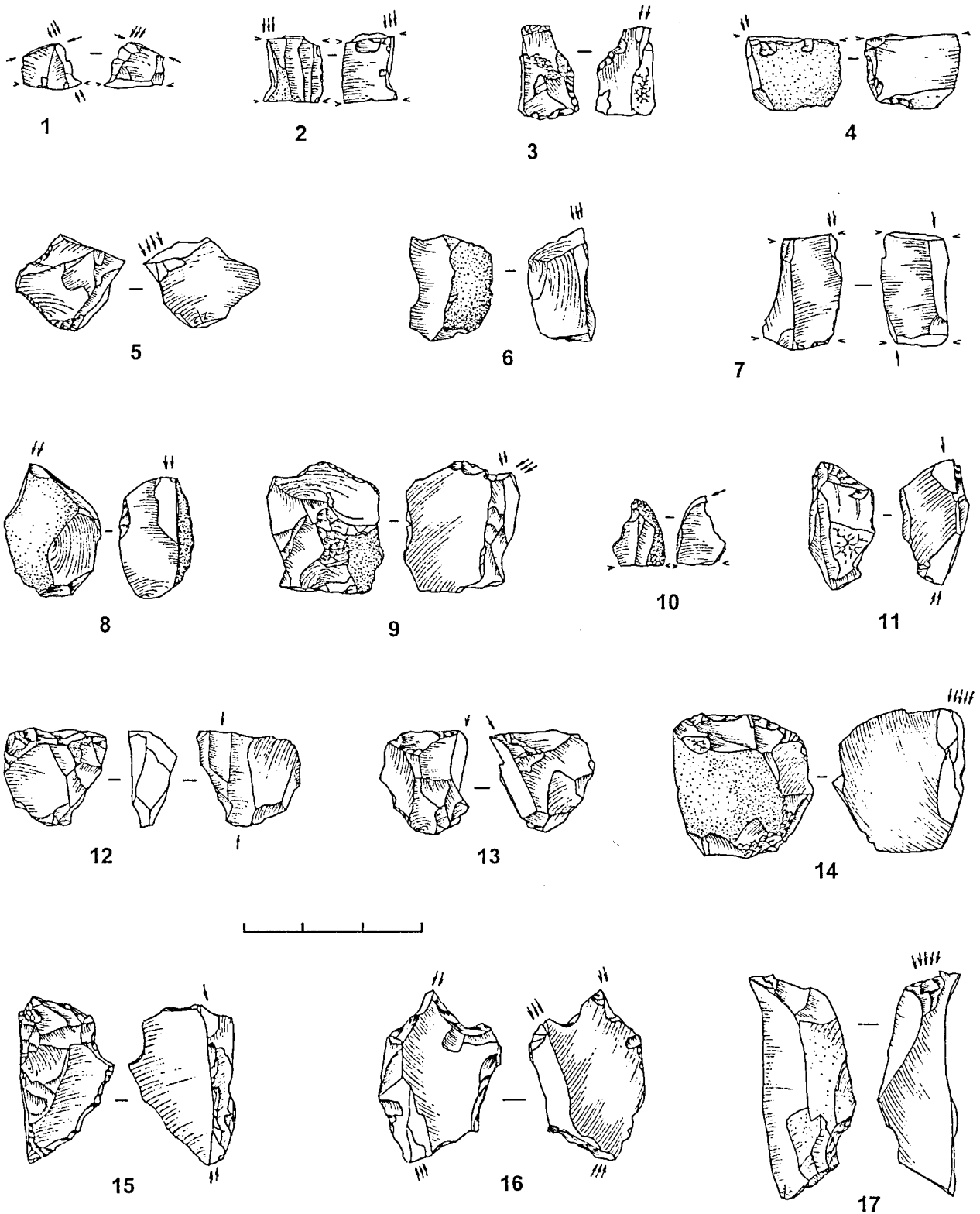
Skaldymo technika. Dauguma ruošinių buvo nuskeliama nuo dvigalių su dviem įstrižomis aikštelėmis skaldytinių. Naudota minkšto skėlimo ir/ar nuspaudimo technika, pasižyminti smulkiomis aikštelių liekanomis su nedidele kuprele ir jos išskala.

Radiniai. Skaldytiniai stipriai sunaudoti, ruošiniams nuskelti panaudoti net visiškai smulkūs (iki 1–2 cm dydžio) rieduliukai. Neabejotinai šiam kompleksui galime priskirti 11 skaldytinių, tarp kurių 6 dvigaliai (5:12, 14 pav.) ir 5 vienagaliai (5:13 pav.). Skaldytiniai naudoti skeltėms ir nuoskaloms gauti. Skaldos grupės didžiąją dalį sudaro smulkios nuoskalos, atsiradusios paruošiant, eksploatuojant ir renovuojant skaldytinius – iki 90% radinių. Skelčių rasta ženkliai mažiau – tik ~9% radinių. Rasta ir keletas antrinio apdirbimo atliekų: 7 rėžtukinės nuoskalos ir 3 antgalių gamybos atliekos – skelčių bazinės dalys su dvipusiais įdubimais (3:9–10 pav.).

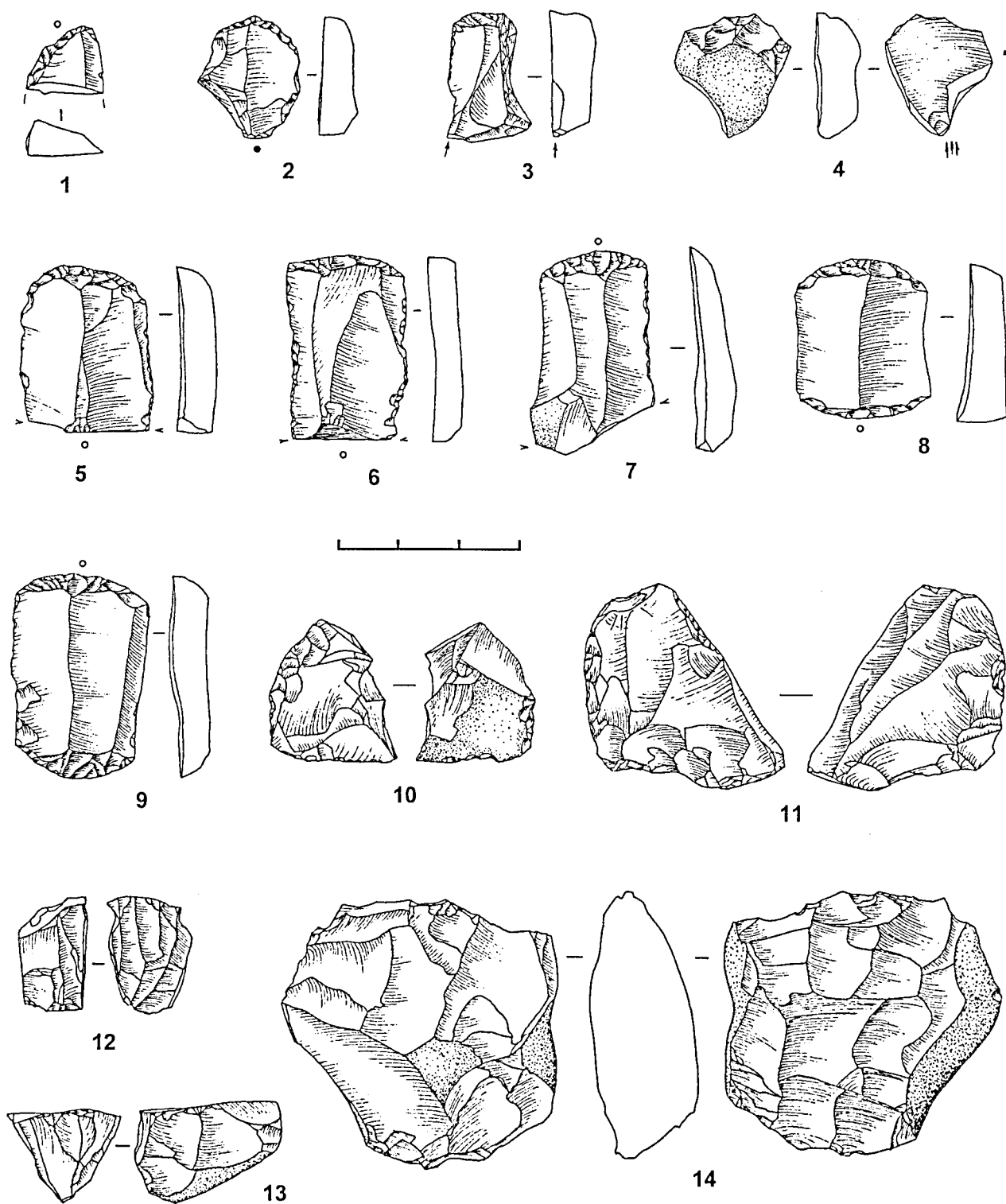
Dirbinių kategorijai priskirtini mažiausiai 107 radiniai. Rasta 12 antgalių (3 sveiki ir 9 fragmentiški), pagaminti iš taisyklingų skelčių. Jie – 2 tipų. Vienintelis antgalis su ryškiai išskirta įkote pagamintas iš nuo dvigalio skaldytinio nuskeltos skeltės. Įkotė išskirta stambiu statmenu retušu ruošinio proksimaliniame gale (bazinis galas su aikštelės liekana ir kuprele gamybos metu pašalintas nulaužiant) ir plokščiu bemaž vienpusiu retušu reverse. Viršūnė nežymiai pataisyta pakraštiniu retušu (3:8 pav.). Antrajam tipui priskirtini 5 antgaliai su nežymiai išskirta įkote: 3 atvejais įkotė suformuota stambiu–smulkiu statmenu–nuožulniu retušu abiejose (ar vienoje) šoninėse averso kraštinėse, nulaužiant bazinę ruošinio dalį, ir nežymiai (padriskai) paretušuojant reverso pusėje (3:5–7 pav.), o 1 atveju įkotė suformuota distaliniame ruošinio gale stamboku nuožulniu retušu bei plokščiu dvipusiu retušu reverse (3:3 pav.). 3 šie antgaliai yra su išlikusiomis viršūnėmis: pirmojo – įstriža ir natūrali (yra utilizacinė pseudorėžtukinė išskala) (3:7 pav.), antrojo – smailla ir reverso pakraščiuose nežymiai paretušuota, o trečiojo – suformuota mikrorėžtukiniu būdu (3:3 pav.). Likusieji antgaliai dėl savo fragmentiškumo nepriskirti nė vienam iš aukščiau išvardytų tipų. Tai 5 smulkios įkočių dalys, suformuotos

3 pav. Sudotos-2A gyvenvietės radiniai: 1-8 – įkotiniai antgaliai, 9-10 – įkotinių antgalių gamybos atliekos, 11 – grąžtas/yla, 12-17 – specialios paskirties dirbiniai. E. Šatavičiaus ir G. Piličiausko pieš.

4 pav. Sudotos-2A gyvenvietės radiniai: 1–17 – įvairių tipų rėžtukai (1–2, 4–8 – nuskeltiniai vienkryptėiai, 9 – nuskeltinis dvikryptis, 3, 10–17 – retušiniai). E. Šatavičiaus ir G. Piličiausko pieš.

5 pav. Sudotos-2A gyvenvietės radiniai: 1-9 – gremžtukai (2-7 – galiniai, 8-9 – dvigaliai), 10-11 – kirvelio tipo dirbiniai, 12-14 – skaldytiniai (12, 14 – dvigaliai, 13 – vienagalis). E. Šatavičiaus ir G. Piličiausko pieš.

stamboku statmenu retušu averso šoninėse kraštinėse ir padriku ar nežymiu plokščiu retušu reverse (beveik visais atvejais ruošinio bazinė dalis pašalinta nulaužiant) (3:2, 4 pav.) bei 1 viršūnė, kuri nežymiai nusklembta vidutinio dydžio statmenu retušu ir yra proksimalinėje ruošinio dalyje (3:1 pav.).

Gremžtukų rasta 25 egz. (5:1–9 pav.). Vyrauja galiniai (20 egz.), likusį kiekį sudaro dvigaliai (3 egz.) ir neaiškūs fragmentai (2 egz.). Tarp galinių formų pagal proporcijas absoliučią daugumą sudaro pailgi (20 egz.), trumpas buvo tik vienas. Visų gremžtukų ašmenėliai ryškiai išgaubti. Pusė jų pagaminta iš skelčių, o kita dalis – iš nuoskalų.

Rėžtukų rasta daugiau – 30 egzempliorių. Kiekybiškai vyrauja retušiniai (14 egz.), tarp kurių 2 – kombinuoti su tokio pat tipo rėžtuku priešingame ruošinio gale (4:3, 10–17 pav.). Nuskeltnių vienkrypčių yra kiek mažiau – 10 egz. (4:1–2, 4–8 pav.), o dvikrypčių – tik 6 egz. (4:9 pav.). Dėl žaliavos stygiaus dauguma rėžtukų smulkūs, netaisyklingi, juos sunku detaliau įvertinti. Bemaž visi pagaminti iš nuoskalų.

Be to, komplekse yra 19 nenustatytų dirbinių fragmentų, 17 specialios paskirties dirbinių (3:12–17 pav.), 2 gražtai/ylas (3:11 pav.) ir 2 kirvelio tipo dirbiniai (5:10–11 pav.), pagaminti iš stambių nuoskalų, apdirbti nesimetriškai, o ašmenys smulkiai išdaužyti. Kompleksui priskirtina ir keliasdešimt retušuotų skelčių bei nuoskalų.

Visi šie aukščiau išvardyti dirbiniai sudaro daugumą vienalytį kompleksą.

Bratoniškių-1 gyvenvietė (Vilniaus r., Nemenčinės sen.) yra apie 3 km į vakarus nuo tilto per Nerį ties Nemenčine, jos kairiajame krante, ant antros viršsalpinės į slėnį išsikišusios terasos, kurią pusiau dalija sena gili raguva. Rytinėje terasinio iškyšulio pašlaitėje yra beišdžiūstančio upelio vaga (Girininkas, 1979, p. 83–84, pav. 1). Pirmą kartą apie čia rastus radinius užsimena H. Cehak-Holubowiczowa (Cehak, 1933:84; Cehak-Holubowiczowa, 1936, p. 29). Vėliau, 1942–1957 m., čia lankėsi K. Jablonskis, kuris ir surinko paviršiuje besimėtančius radinius. Jo sudarytame schematiniame planelyje yra išskirtos 4 atskiros titnaginių ir keraminių radinių koncentracijos aikštelės (šifrai V 11^{a, az, b, c}). Trumpa tipologinė-chronologinė informacija apie čia rastus radinius pateikta R. Rimantienės (Римантиене, 1971, c. 54, таб. IIIa; Rimantienė, 1974, p. 24; 1996, p. 23–34, 46–51, lent. II), tačiau plačiau apibūdinta A. Girininko, kuris juos datavo 2 laikotarpiais – vėlyvuoju paleolitu ir žalvario amžiaus pradžia (Girininkas, 1979). Naujai peržiūrėjus šios gyvenvietės medžiagą galima konstatuoti, kad radiniai priskirtini vėlyvojo paleolito, ankstyvojo mezolito (Kundos kultūra), žalvario amžiaus pradžios laikotarpiams.

Dauguma mus dominančių vėlyvojo paleolito radinių rasta šalia akmenų krūsnų, esančių tarp beišdžiūstančio upelio vagos rytuose ir iškyšulį kertančios raguvos vakaruose. Tai K. Jablonskio nurodyta V 11^a aikštelė. Dar vienas vėlyvojo paleolito radinys rastas V 11^{az} aikštelėje, kurios lokalizacija nėra aiški. Be to, atrodo, jog į V 11^a aikštelę sujungti kelių atskirų aikštelių radiniai, nes čia rasti radiniai yra 2 skirtingų laikotarpių. Apie tai, jog Bratoniškių-1 gyvenvietėje buvo keletas vėlyvojo paleolito aikštelių, užsimena ir R. Rimantienė (Rimantienė, 1996, p. 47). Taigi toliau aptardami čia rastus radinius išskirsime 3 jų grupes: 1A, 1B ir 1C.

1A grupę sudaro tik keletas V 11^a aikštelėje rastų radinių (9 vienetai). Jie išskirti tipologiškai ir pagal titnago žaliavos spalvą.

Skaldymo technikos dėl radinių negausumo ir smulkumo apibūdinti netikslinga.

Radiniai. Skaldytinių nėra. Antrinio apdirbimo atliekoms galima priskirti 1 antgalių gamybos atlieką – skeltės vidurinę dalį su dviem išretušuotais įdubimais viršutinėje dalyje. Skaldos grupę sudaro 3 nuoskalos ir 3 skelčių dalys.

Dirbinių kategorijai priklauso 3 radiniai. Vienintelis įklotinis antgalis pagamintas iš nuo vienagalio skaldytinio nuskeltos skeltės. Smailoka ryškiai išskirta įklotė suformuota stambiu nuožulniu–statmenu retušu ruošinio proksimalinėje dalyje, kurio pats galas gamybos procese pašalintas nulaužiant, o reverse likusi laiptuota plokštuma iš vieno šono papildomai dar pataisyta keliais plokščio retušo negatyvais. Antgalio viršūnė nulaužta (6:2 pav.). Galbūt šiam tipui galima priskirti ir 1 fragmentuotą radinį, panašų į antgalio įklotę. Tai bemaž statmenu retušu pataisytas vienas skeltės galų su keliais smulkiais plokščio retušo negatyvais reverse (6:1 pav.).

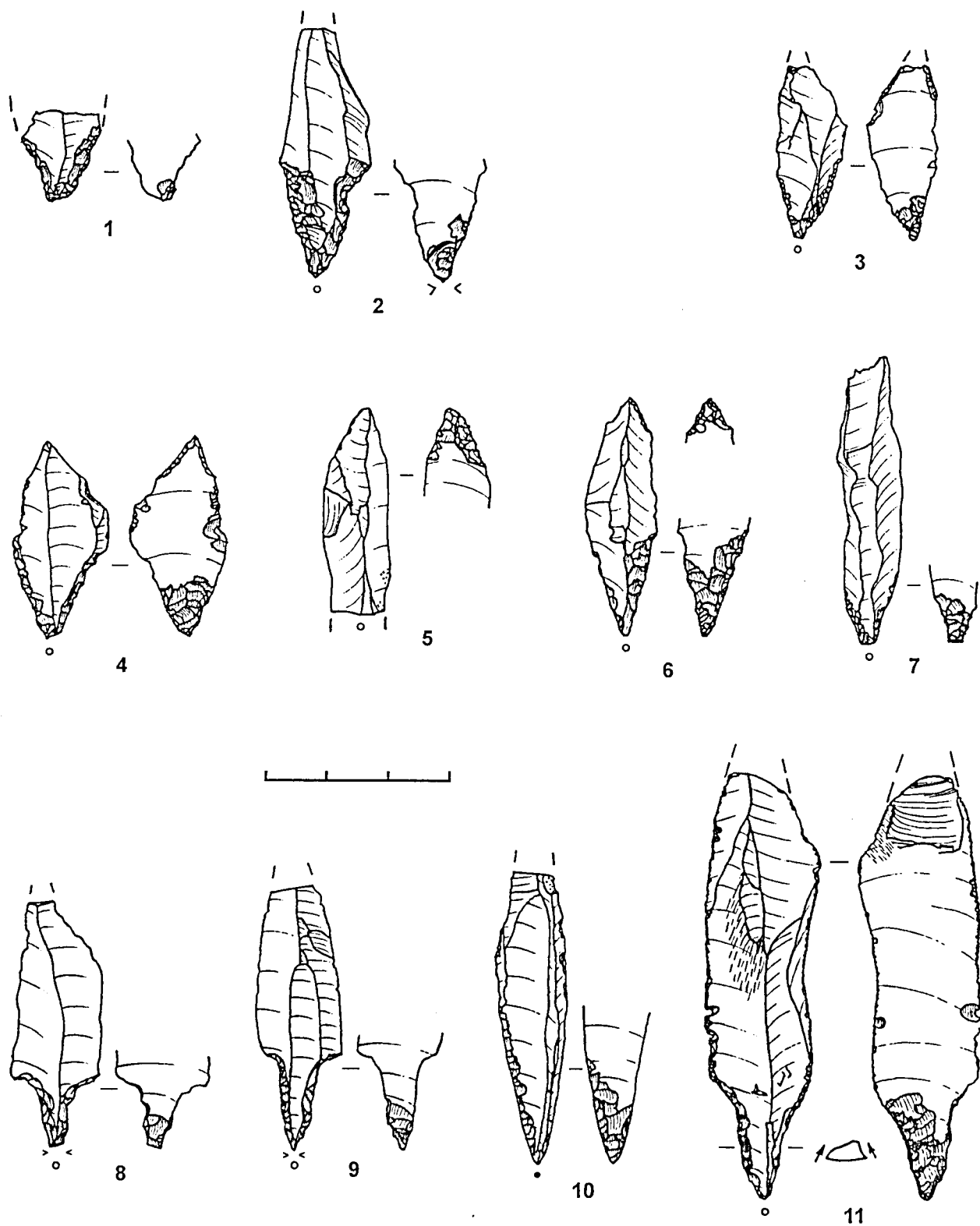
Trečiasis dirbinys – tai iš buvusio kirvelio (?) dalies (šoninės briaunos statmenai retušuotos) padarytas rėžtukas. Jis – nuskeltinis dvikryptis su viduriniu rėžiamuoju ašmenėliu, kuris platus (1,5 cm) ir facetuotas (Girininkas, 1979, pav. 2:4). Beje, 3 aukščiau minėtos nuoskalos yra nuskeltos nuo šio dirbinio.

Pastaba. Antgalis pagamintas iš tamsiai pilko, o likusieji, išskyrus perdegusį dirbinio fragmentą, iš matinio gelsvo titnago.

1B grupę sudaro dauguma V 11^a aikštelėje rastų radinių, kurie pagaminti iš šviesiai pilko titnago.

Skaldymo technika. Dauguma ruošinių buvo nuskeliama nuo dvigalių su dviem įstrižomis aikštelėmis skaldytinių. Naudota minkšto skėlimo ar nuspaudimo, o retkarčiais ir pusiau minkšto skėlimo technika, pasižyminti smulkio mis aikštelių liekanomis su nedidele kuprele ir jos išskala.

Radiniai. Kolekcijoje tėra tik 1 smulkus ir tiksliau neapibūdinamas skaldytinio liekanos fragmentas. Skaldos

6 pav. Bratoniškių-1 gyvenvietės radiniai: 1-7 – įkotiniai antgaliai (1-2 – ankstyvasis kompleksas 1A; 3-7 – vėlyvasis kompleksas 1B ir 1C). Margių „Salos“ gyvenvietės radiniai: 8-11 – įkotiniai antgaliai (8-9 – ankstyvasis kompleksas, 10-11 – vėlyvasis kompleksas). E. Štavičiaus pieš.

grupei priklauso keli šimtai radinių, kurių 3/4 sudaro nuoskalos, o likusią dalį – skeltės. Antrinio apdirbimo atliekoms galima priskirti ~10 rėžtukinių nuoskalų. Daugumos jų viena iš kraštinių retušuota; yra ir plokščių rėžtukinių nuoskalų.

Dirbinių kategorijai priskirtini 39 radiniai. Antgalių rasta 4 vienetai: 3 jų sveiki, o 1 išliko tik viršutinė dalis. Visi jie labai panašūs ir priskirtini tam pačiam tipui – antgaliams su neišskirta įkote (karklo lapo formos). Antgalių smailos įkotos dalys suformuotos skelčių proksimaliniame gale stamboku-vidutinio dydžio nuožulniu retušu, kurios reverso pusėje dar suplonintos plokščiu dvipusiu retušu, taip pašalinant kuprelę (6:4, 6–7 pav.). Vieno antgalio viršūnė palikta natūrali – įstriža (6:7 pav.), o 3 reverso pusėje pataisytos smulkiu-stamboku nuožulniu retušu (6:4–6 pav.). Nuožulniu smulkiu retušu pataisyta ir vieno antgalio averso pusės dešinioji kraštinė (6:6 pav.).

Rėžtukų rasta 7 vienetai: 5 nuskeltiniai (4 dvikrypčiai ir 1 vienkryptis) bei 2 retušiniai. Tarp dvikrypčių 3 yra viduriniai ir 1 šoninis; pagaminti iš skelčių dalių. Vienintelis vienkryptis su dviem rėžtukiniais nuskėlimais viename iš galų pagamintas iš nuoskalos dalies. Abu retušiniai yra su įstrižai retušuotu ašmenėliu ir pagaminti iš skelčių dalių. Maždaug pusės visų rėžtukų rėžiamieji ašmenėliai facetuoti.

Rasti ir 4 gražtai/ylos, pagaminti iš skelčių, tarp kurių 3 egz. turi averse retušu suformuotą spyglį (1 sveikas, tik su nulaužtu smaigaliu ir primena *Zinken* tipo dirbinį; kitas panašus į antgalį, o trečias – fragmentiškas), o 1 darbinis ašmenėlis suformuotas smulkiu nuožulniu ir priešpriešiniu retušu (smaigalys nulūžęs). Be to, komplekse dar yra 4 dirbinių fragmentai, iš kurių 1 labai primena įstatomą ašmenėlį (mikroskeltės viršutinė dalis su nuožulniu retušu reverso ir plokščiu averso šoninėse kraštinėse), 18 skelčių ir jų dalių su retušu ir/ar utilizacija ir 2 nuoskalos su retušu.

1C grupę sudaro V 11^{ax} aikštelėje rastas vienintelis radinys – įkotos strėlės antgalis. Jis pagamintas iš nuo dvigalio skaldytinio nuskeltos nuoskalos. Įkote neišskirta. Ji smaila ir suformuota vidutinio dydžio nuožulniu retušu ruošinio proksimaliniame gale, kuri reverso pusėje dar pataisyta dvipusiu plokščiu retušu. Antgalio viršūnė reverso pusėje abiejose kraštinėse pataisyta smulkoku nuožulniu retušu, o pats smaigalys – nulūžęs (6:3 pav.).

Pasienui-1 gyvenvietė (Vilniaus r., Buivydiškių sen.) yra 4 kilometrai į šiaurės vakarus nuo Vilniaus Lazdynų mikrorajono, Neries dešiniajame krante, ant pirmos viršsalpinės terasos. Dabar ji yra 4–7 m aukščiau Neries vandens lygio. Gyvenvietė įkurta terasos pietiniame pakraštyje, už kurios yra Neries senvagės loma. Paminklas nedidelis, apima 50x30 m plotą, kurio vakariniame pakraštyje yra sena nedidelė griova-loma. 1990–1997, 2001 m. autoriaus

vykdytų tyrimų metu gyvenvietėje ištirtas 320 m² plotas, kuriame surinkta daugiau nei 6 tūkstančiai radinių. Išskirti 3 radinių kompleksai, iš kurių du (B ir C) priklauso Svidrų kultūrai (Šatavičius, 1997; 1998a; 1998d; 2001š, p. 102–103, 115–118; 2002c).

B kompleksui galima priskirti daugiau nei 300 titnago radinių, kurie pasidengę storoka balkšva patina.

Skaldymo technika. Daugumas radinių nuskelta nuo dvigalių su dviem įstrižomis aikštelėmis skaldytinių. Naudota minkšto skėlimo ar nuspaudimo technika: vyrauja nedidelės aikštelių liekanos su smulkia kuprele bei nedidele išskala (ar be jos) ir įtrūkimais. Tačiau kai kurie ruošiniai dar turi grubokas aikštelių liekanas su ženklia kuprele ir išskala (pusiau kietas skėlimas).

Radiniai. Skaldytinių nerasta. Skaldos grupę sudaro ~300 įvairaus dydžio nuoskalų ir skelčių. Skelčių čia yra tik apie 20%. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtinos kelios rėžtukinės nuoskalos.

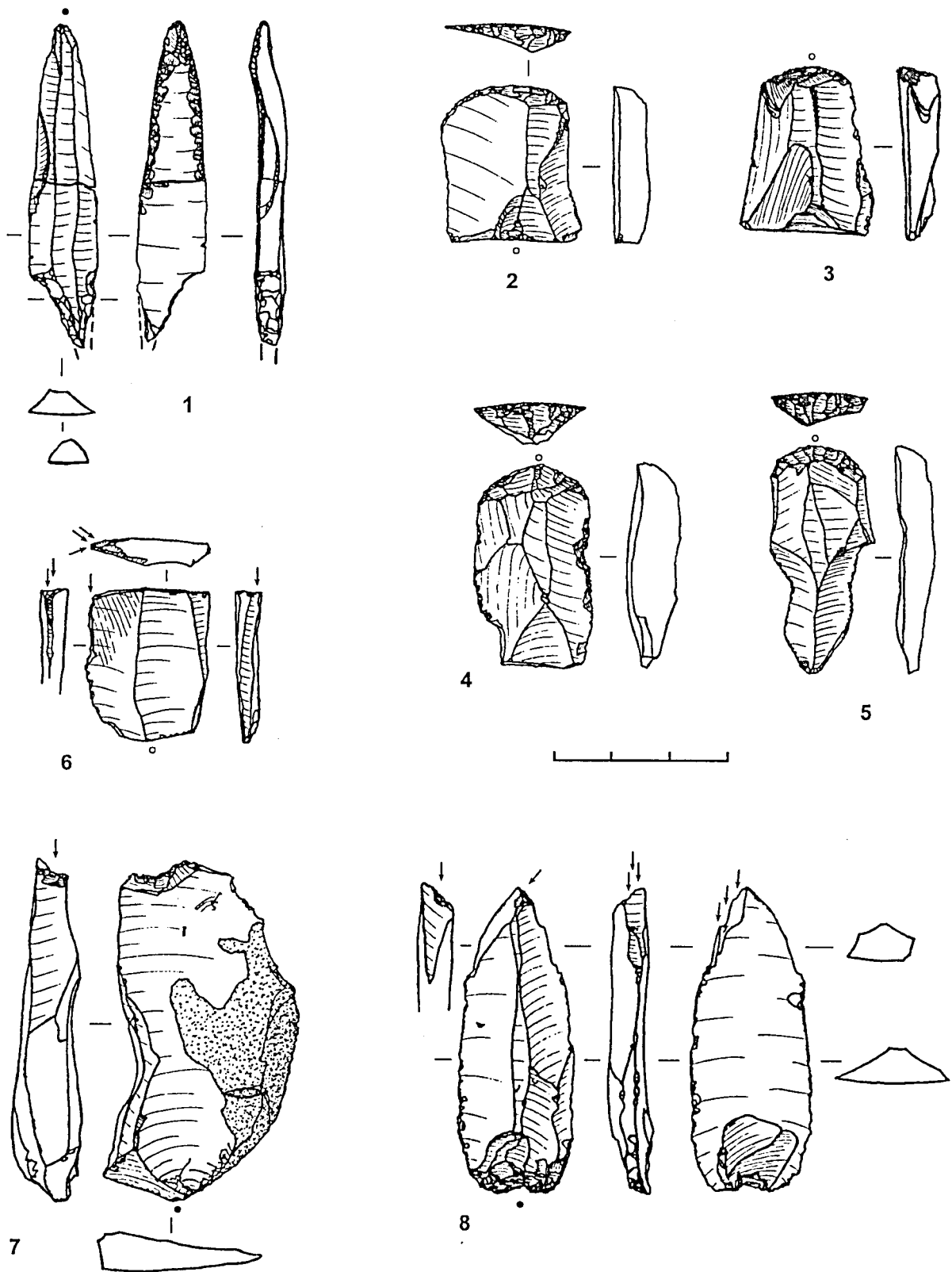
Dirbinių kategorijai priklauso 17 radinių. Vienintelis antgalis (>5,7x1,22x0,55 cm dydžio) pagamintas iš taisyklingos skeltės. Smaila įkote ryškiai išskirta ruošinio distalinėje pusėje stambiu statmenu retušu. Pats įkotos smaigalys nudaužtas. Antgalio plunksna ir viršūnė reversinės pusės pakraščiais pataisytos plokščiu retušu, tuo tarpu kuprelė pašalinta kiek stambesniu ir nuožulnesniu retušu (7:1 pav.).

Surasti 4 gremžtukai su ryškiai išgaubtais ašmenėliais (7:2–5 pav.) Visi jie galiniai (3 pailgi, 1 ilgas) ir pagaminti iš skelčių dalių. Rėžtukų rasta tik 3 egz.: 2 iš jų yra nuskeltiniai dvikrypčiai (po 1 vidurinį ir šoninį), pagaminti iš skelčių, o 1 – retušinis su tiesiu ir įgaubtu ašmenėliu ir pagamintas iš nuoskalos (7:6–8 pav.). Be to, dar aptikta keletas retušuotų skelčių (5 egz.) ir nuoskalų (4 egz.).

C kompleksui galima priskirti daugiau nei 6 tūkstančius titnago ir kitokių akmens rūšių radinių.

Skaldymo technika. Dauguma skaldos ir dirbinių ruošinių nuskelta nuo dvigalių prizminių skaldytinių, o apie 1/4 – nuo vienagalių kūginių-piramidinių skaldytinių. Naudota minkšto skėlimo ir nuspaudimo technika. Pastaroji, atrodo, labiau būdinga nuo kūginių-piramidinių skaldytinių nuskėlimams skaldai.

Radiniai. Rasta 12 skaldytinių. Visi jie dvigaliai prizminiai. Skaldos grupei priskirtina ~95% visų radinių. Skeltės sudaro tik apie 1/6 šio kiekio: dauguma nuskelta nuo dvigalių, o apie 30% – nuo vienagalių kūginių-piramidinių skaldytinių. Tarp pastarųjų pasitaikė ir mikroskelčių. Daug aptikta skaldytinių formavimo ir renovavimo atliekų. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtina keliolika rėžtukinių nuoskalų. Dauguma titnaginių dirbinių pagaminta iš skelčių ir jų dalių. Taip pagamintieji sudaro daugiau kaip 60% visų titnaginių dirbinių, todėl galime teigti, kad naudota skeltinė dirbinių gamybos technika.

7 pav. Pasienių-1B gyvenvietės radiniai (ankstyvasis svidrinis kompleksas): 1 – įklotinis antgalis, 2–5 – gremžtukai, 6–8 – rėžtukai.
E. Štavičiaus pieš.

Dirbinių kategorijai galima priskirti kiek daugiau nei 300 radinių. Pačią ryškiausią titnaginių dirbinių grupę sudaro įkotiniai antgaliai, kurių aptikta 13 (dauguma – fragmentiški). Pagal įtvaros apdirbimą jie skirstytini į 3 tipus. 4 antgaliai yra su daugiau ar mažiau išskirta įkote, kuri suformuota stambiu nuožulniu retušu averse ir plokščiu – reverse (8:7, 9–12 pav.). 6 antgalių įkotė neišskirta: ji reverse pusėje retušuota plokščiai ir nuožulniai (8:4–5, 8 pav.) arba tik nuožulniai (8:1, 6 pav.). Dar 2 antgalių išliko tik patys įkočių smaigaliai (8:2–3 pav.), tad priskirti kuriam nors tipui jų šiuo metu neįmanoma. Gaila, kad negalima nustatyti ir daugumos antgalių viršūnės apdirbimo. Sveiki išliko tik trys dirbiniai. Dviejų antgalių viršūnės natūralios (8:10–11 pav.), o vieno smaigalys nežymiai paretušutas (8:12 pav.). Rasta ir keletas retušuotų skelčių, kurios irgi galėjo būti panaudotos kaip antgaliai.

Atskirą antgalių grupę sudaro didelių proporcijų trapecijos; jų rasta 9 egz., dauguma – netaisyklingos, grubios, padarytos iš smulkių nuoskalų (9:1–3, 5–8 pav.). Jų aukščio ir pločio santykis yra 1,3–2,1. Šoninės briaunos retušuotos grubiu statmenu, dažnai priešpriešiniu retušu, kurio kartais dėl grubumo negalima pavadinti ir retušu (9:1–2, 6 pav.). Taisyklingos, pagamintos iš skelčių, tėra tik dvi trapecijos (viena fragmentiška) (9:4 pav.). Jų briaunos irgi pataisytos priešpriešiniu retušu. Dauguma šių trapecijų turi ženklų utilizacijos požymių (pseudorėžtukiniai išskėlimai, išlūžimai), tai įrodo, jog šie dirbiniai tikrai buvo panaudoti kaip skersiniai antgaliai (9:1, 4–5, 7–8 pav.).

Tyrimų metu aptikta ir pora įstatomų ašmenėlių: vieno – kairioji kraštinėje, o kito – proksimalinis galas, suformuoti nuožulniu smulkoku retušu (12:3 pav.).

Šiame komplekse yra 28 gremžtukai: 23 galiniai (10:1–10, 13–14 pav.), 3 šoniniai, po 1 galinį–šoninį (10:12 pav.) ir pusiau šoninį (10:11 pav.). Kitą dirbinių grupę sudaro rėžtukai, kurių rasta 24 egzemplioriai. Jie pagal rėžiamojo ašmenėlio suformavimo vietą ir būdą skirstomi į nuskeltinius vienkrypčius (kampinius) – 14 vnt. (11:2, 4–5, 7 pav.), nuskeltinius dvikrypčius (vidurinius) – 4 vnt. (11:3 pav.) bei retušinius (su tiesiu, įgaubtu ar įstrižu ašmenėliu) – 6 vnt. (11:1, 6 pav.).

Be to, dar yra vienas asimetrinis ovalo formos skersiniame pjūvyje šerdinis kirvelis, pagamintas iš nedidelio rieduliuko, 4 gražtai/ylos, keliolika dirbinių fragmentų, 20 specialios paskirties dirbinių, po ~100 skelčių ir nuoskalų su retušu ir utilizacija šoninėse kraštinėse. Šio komplekso skeltės buvo nuskeltos tiek nuo dvigalių prizminių (12:7–10 pav.), tiek ir vienagalių kūginių–piramidinių skaldytinių (12:1–2, 4–6 pav.).

Šiam kompleksui tikriausiai priskirtini ir kitų akmens rūšių (smiltainio, kvarcito, porfyro) radiniai, kurių čia rasta per 500 vienetų. Absoliučią daugumą sudaro įvairaus

dydžio nuoskalos, dažnai su smailiu vienu galu. Skelčių rasta tik keletas. Aptikta ir keletas skaldytinių: po vieną nupjautos piramidės formos, dvigalį ir netaisyklingą.

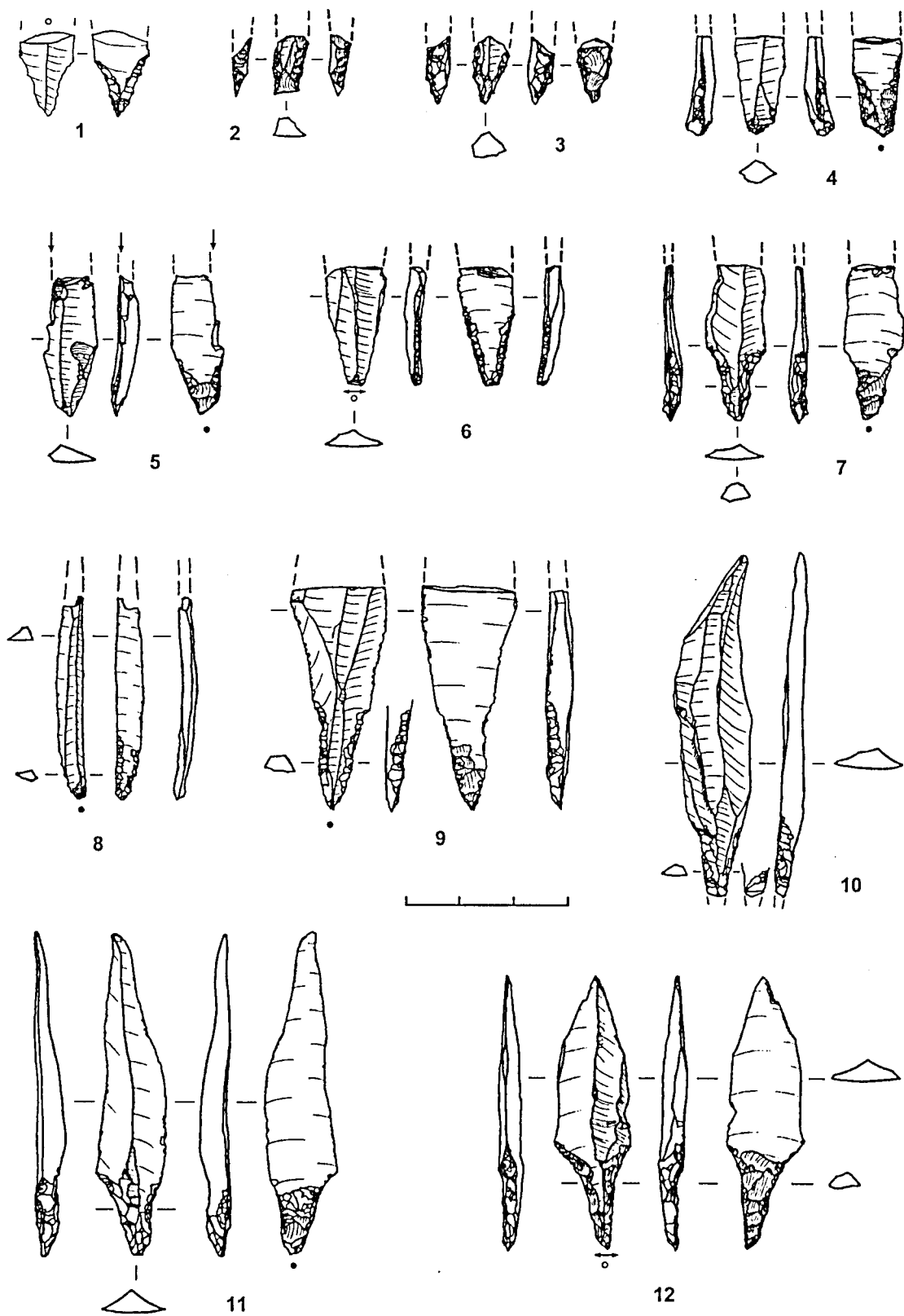
Keletas Svidrų kultūros aikštelių rasta ir tyrinėjant **Ežerynų** (Alytaus r., Raitininkų sen.) titnago kasyklas bei dirbtuves. Vietovė yra Nemuno dešiniajame krante, ant pirmos–ketvirtos viršsalpinės terasos. Iš pietų pusės ją supa Aksupės upelis, iš rytų – buvęs ežeras (dabar nusausinta pelkė), nuo kurio paviršiaus aukščiausia paminklo teritorijos vieta iškilusi daugiau kaip 20 m. Vakaruose ši mišku apaugusi ketera palaipsniui pereina į pirmą terasą. Kateros viršus nelygus – paveiktas eolinių procesų, o išilgai jos aukštutinės aikštelės driekiasi ilgų kopų (?) volai. Paminklą surado K. Jablonskis. Jis 1959 m. čia išskyrė keletą atskirų aikštelių. Vėliau, jau 1964 m., tyrimus čia vykdė R. Rimantienė. Tuomet apie 0,3 km² plote išskirtos 26 titnago radinių paplitimo aikštelės. Visi radiniai rasti iškart po samanomis, o užpustytose teritorijose – po iškastinės velėnos sluoksniu. Kultūrinio horizonto storis svyravo 10–40 cm ribose. Čia plačiau aptarsime tik 1 ir 14 aikštelių radinius.

1 aikštelė yra pietrytiniame paminklo teritorijos pakraštyje, gana stataus šlaito, besileidžiančio buvusio ežero link, viršutinėje dalyje. Šlaitas pakilęs iki 18 m aukščio nuo dabartinio pelkės lygio. Aikštelė apima 20x10 m dydžio plotą, kurį iš vakarų ir šiaurės supo smėlio ir graužo pylimėlis. Pietvakarių kryptimi, už keliolikos metrų, yra 2 aikštelė (Jablonskytė-Rimantienė, 1966, p. 101). Tyrimų metu 1 aikštelėje rasta kiek mažiau nei 3280 titnago radinių (Jablonskytė-Rimantienė, 1966, lent. 1). Radiniai saugomi LNM (inv. Nr. 1991:1–117). Tačiau autoriui iš naujo peržiūrėjus šios aikštelės radinius rasta tik truputis daugiau nei 800. Atrodo, jog trūksta beveik visų nuoskalų (ypač atlikusių formuojant skaldytinius) ir dalies skelčių. Bemaž visi radiniai pasidengę itin plona melsva patina.

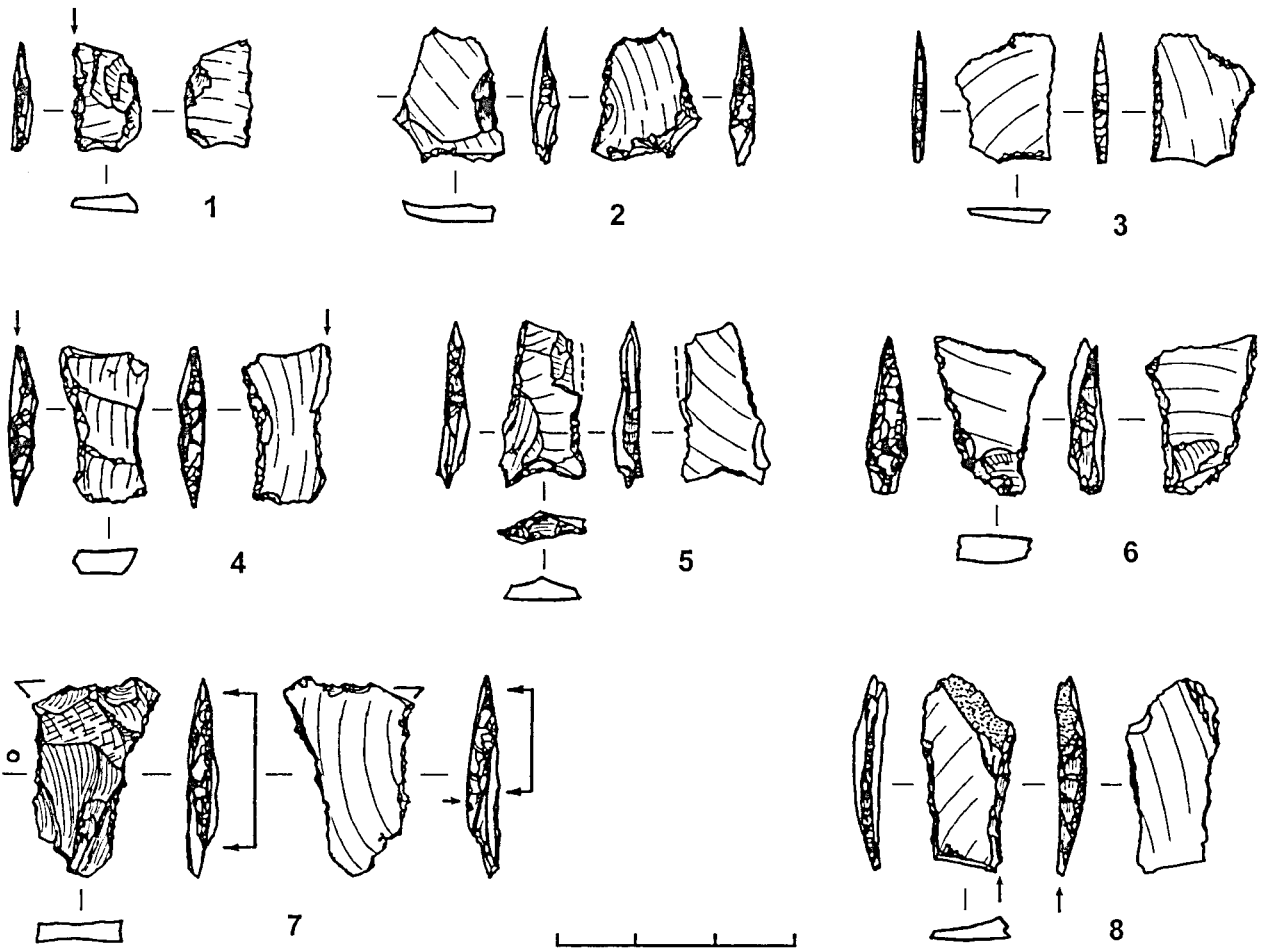
Be to, šioje aikštelėje radinius (~250–300 vienetų) yra rinkęs ir K. Jablonskis (šifras M 28). Abiejų rinkinių radinius aptarsime atskirai.

Skaldymo technika. Vyrauja nuskėlimai su vienos krypties negatyvais averse, nors dauguma jų greičiausiai nuskelta nuo dvigalių skaldytinių. Dvipusiai sudaro tik apie 1/3. Naudota gruboka pusiau kieto skėlimo ir minkšto skėlimo–nuspaudimo technika. Didesni nuskėlimai pasižymi masyvokomis aikštelių liekanomis, ženklia kuprele su stamboka išskala.

Radiniai (R. Rimantienės tyrimai). Šioje aikštelėje rasti 75 skaldytiniai, tarp kurių 40 – dvigaliai prizminiai, 11 – vienagalių, 5 – netaisyklingi, 18 tiksliau nenustatomų fragmentų ir 1 skaldytinio ruošinys (riedulio vienas galas apskaldytas) (Римантене, 1971, рис. 47:14, 18–19). Jie naudoti skeltėms nuskelti. Skaldos grupę sudaro ~600–

8 pav. Pasienių-1C gyvenvietės radiniai (vėlyvasis svidrinis kompleksas): 1–12 – įklotiniai antgaliai. E. Šatavičiaus pieš.

9 pav. Pasienių-1C gyvenvietės radiniai (vėlyvasis svidrinis kompleksas): 1–8 – trapeziniai antgaliai (1–3, 5–8 – pagaminta iš nuoskalų, 4 – pagaminta iš skeltės). E. Štavičiaus pieš.

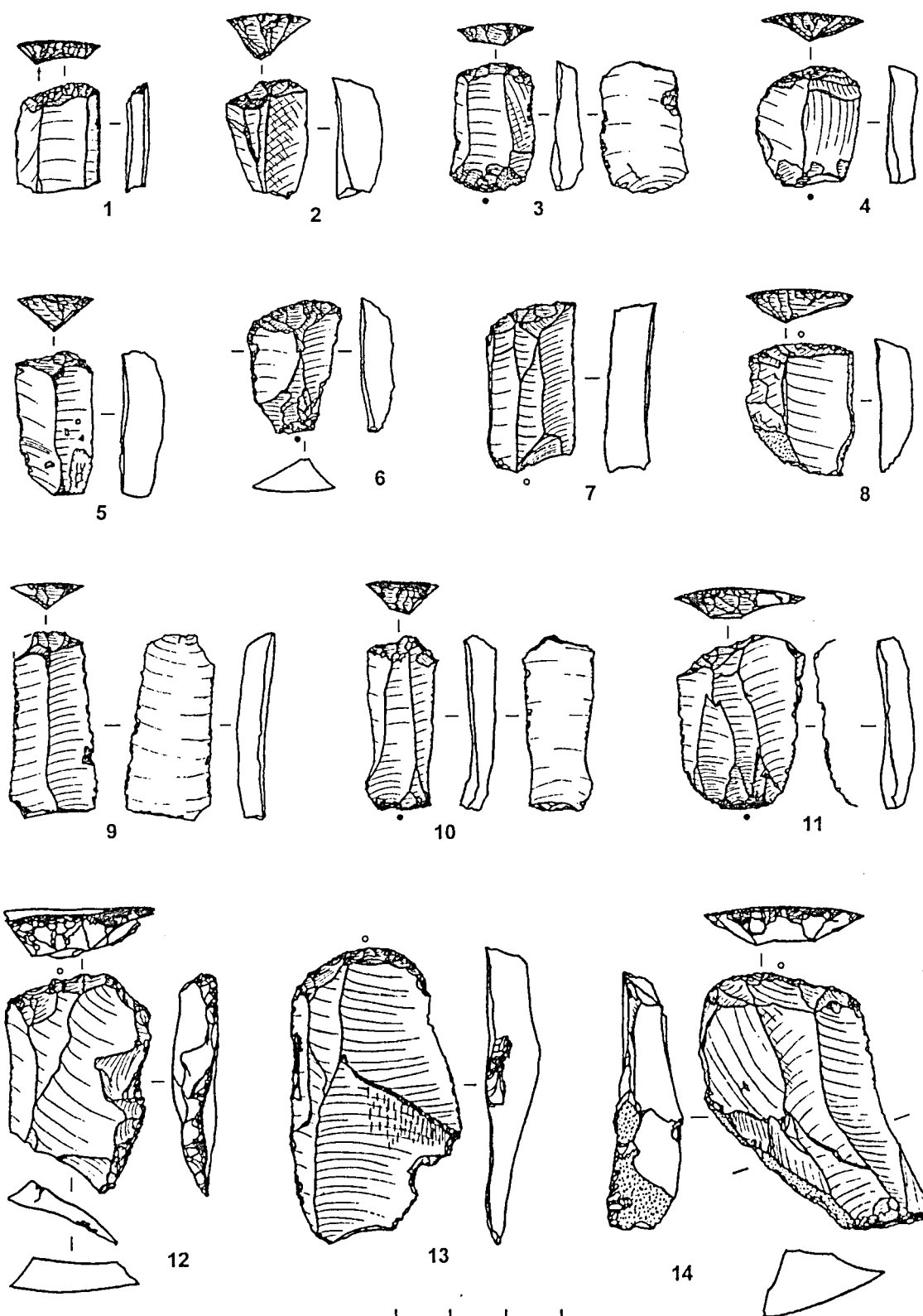
700 nuskėlimų, tarp kurių 65% identifikuoti kaip skeltės, o likusi dalis – kaip nuoskalos. Pastarųjų didelę dalį sudaro skaldytinių formavimo ir renovavimo atliekos. Skaldos grupėje yra ir keletas briauninių nuoskalų bei skelčių. Antinio apdirbimo atliekoms priskirtinos tik 2 rėžtukinės nuoskalos be retušo.

Dirbinių kategorijai priklauso 41 radinys. Antgalių rasta 4 vienetai, jie – 2 tipų. Pirmajam priskirtini 3 dirbiniai su ryškiai išskirta įkote. Jų įkotės suformuotos ruošinio proksimaliniame gale stambiu statmenu retušu. Skiriasi tik paruošimo principas. 2 antgalių ruošinio bazinis galas gamybos metu pašalintas nulaužiant, vieno iš jų reverso pusė ties lūžio briauna dar pataisyta plokščiu vienpusiu retušu (РИМАНТЕНЕ, 1971, рнс. 47:4), o kito palikta natūrali (РИМАНТЕНЕ, 1971, рнс. 47:3). Trečiojo antgalio bazinis galas išlikęs, o skėlimo kuprelė ir aikštelės liekana pašalinti plokščiu dvipusiu retušu (РИМАНТЕНЕ, 1971, рнс. 47:1). Du pastarieji dirbiniai fragmentuoti – nulauž-

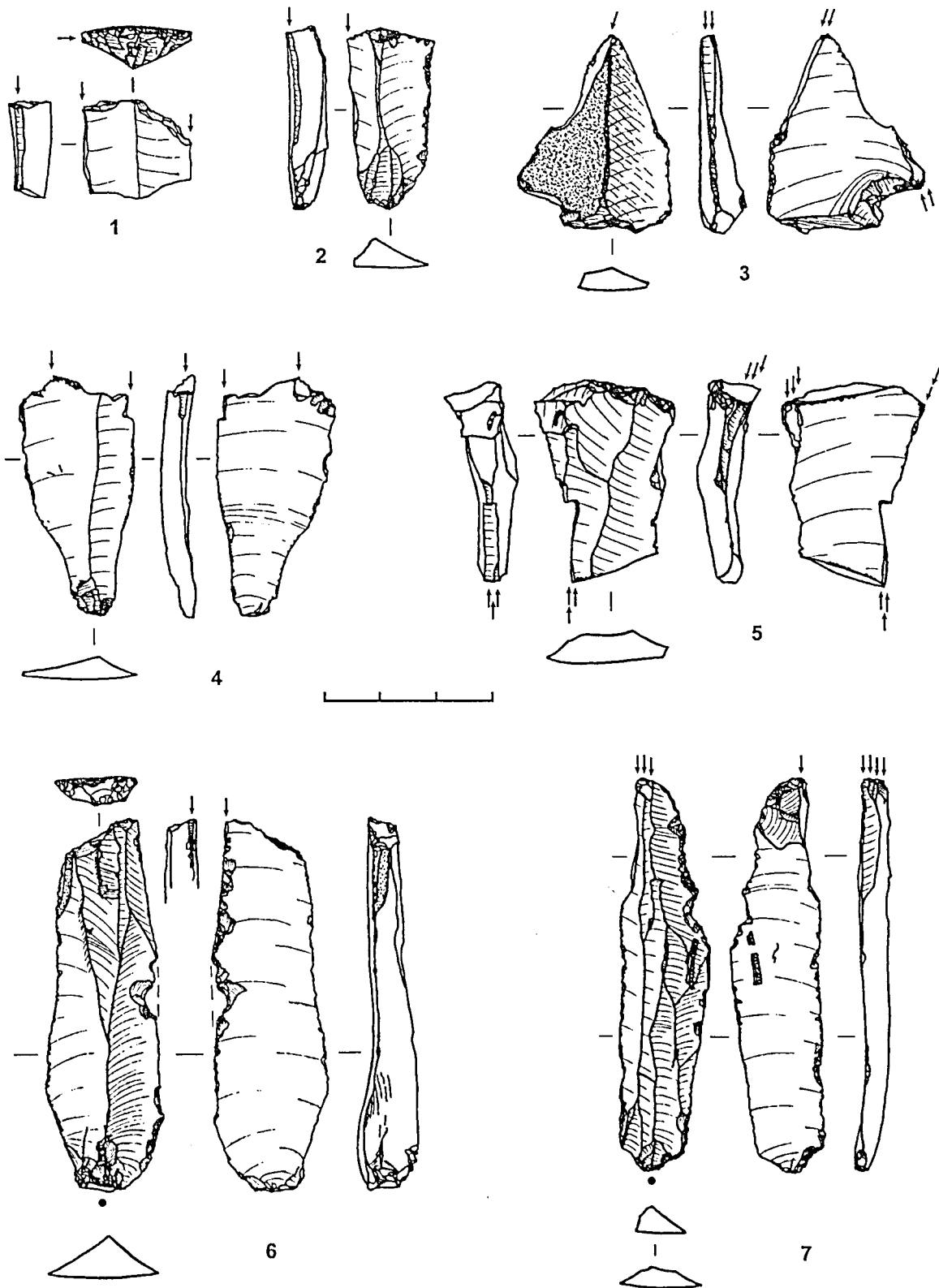
tos viršūnės; o trečiasis išlikęs sveikas – viršūnė palikta natūrali.

Antrajam tipui priskirtinas 1 dirbinys su daugiau ar mažiau išskirta įkote. Ji irgi suformuota ruošinio proksimaliniame gale smulkiu ir vidutinio dydžio bemaž statmenu retušu, o skėlimo kuprelė ir aikštelės liekana pašalinti plokščiu dvipusiu retušu. Antgalis fragmentiškas, nulaužta viršūnė (РИМАНТЕНЕ, 1971, рнс. 47:2).

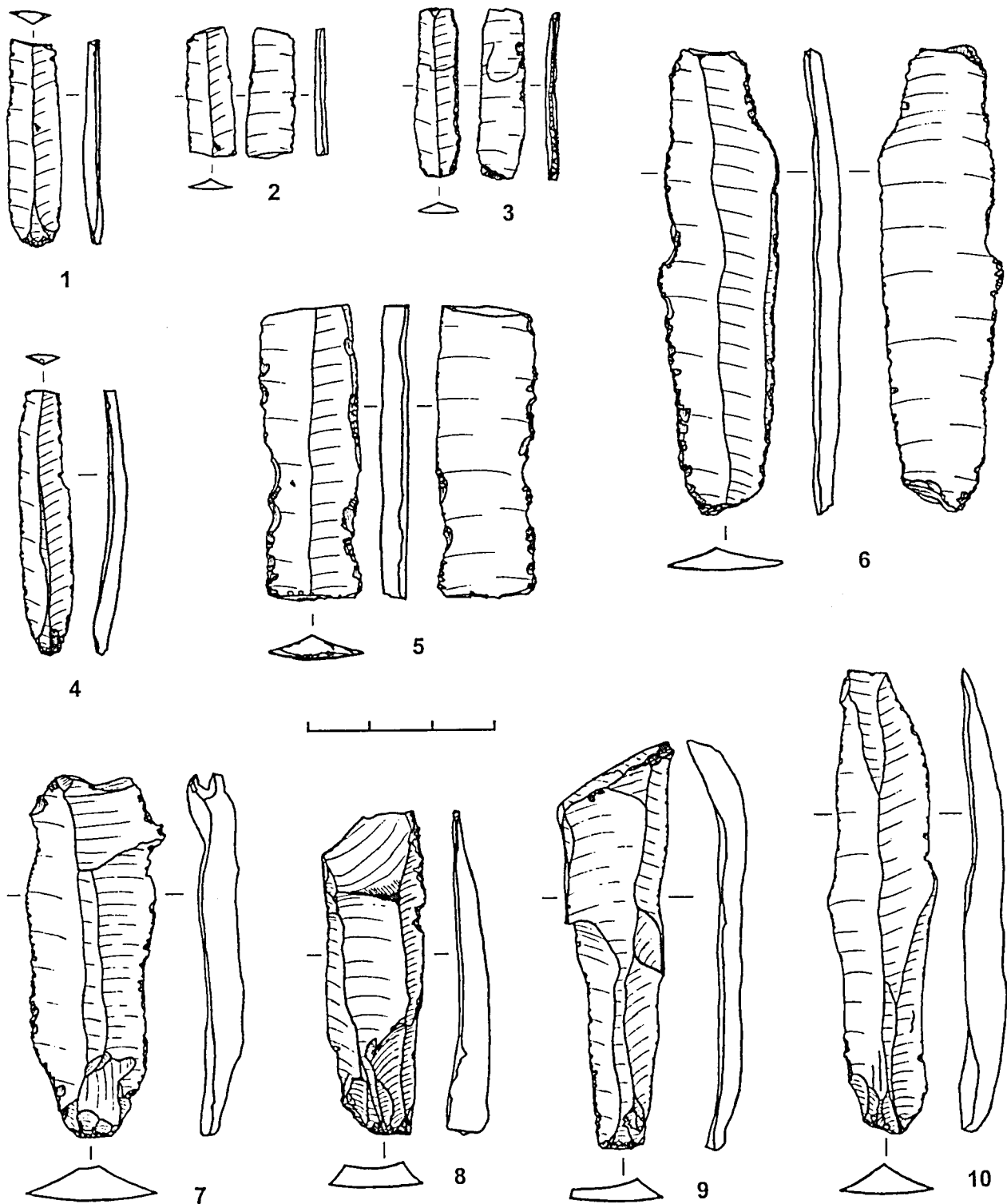
Rinkinyje tėra tik 2 galiniai gremžtukai, kurių vienas (ilgasis) pagamintas iš skeltės dalies (РИМАНТЕНЕ, 1971, рнс. 47:5), o kitas (pailgas) – iš nuoskalos. Pastarojo ašmenėlis suformuotas ruošinio proksimalinio galo reverso pusėje, nuožulniai nuretušuojuant aikštelės liekana. Tuo tarpu rėztukų rasta žymiai daugiau – 22 egz.: 14 nuskeltinių ir 8 retušinių. Dauguma pagaminti iš skelčių dalių (11 egz.), kiti – iš nuoskalų (7 egz.) ir skaldytinių liekanų ar fragmentų (4 egz.). Tarp pirmųjų vyrauja dvikrypčiai viduriniai (8 egz.) ir šoniniai (4 egz., vienas kombinuotas

10 pav. Pasienių-1C gyvenvietės radiniai (vėlyvasis svidrinis kompleksas): 1-14 – gremžtukai (1-10, 13-14 – galiniai, 11 – pusiau šoninis, 12 – galinis-šoninis). *E. Šatavičiaus pieš.*

11 pav. Pasienių-1C gyvenvietės radiniai (vėlyvasis svidrinis kompleksas): 1-7 – rėžtukai (1, 6 – retušiniai, 2, 4-5, 7 – nuskeltiniai vienkrypčiai, 3 – nuskeltinis dvikryptis). E. Šatavičiaus pieš.

12 pav. Pasienių-1C gyvenvietės radiniai (vėlyvasis svidrinis kompleksas): 1-2, 4-10 – skeltės su utilizacija, 3 – ašmenėlis (1-6 – ruošiniai nuskelti nuo vienagalių kūginių skaldytinių, 7-10 – ruošiniai nuskelti nuo dvigalių skaldytinių). E. Šatavičiaus pieš.

su retušiniu) rėžtukai (Римантене, 1971, рнс. 47:8, 10–13, 17); vienkrypčių kampinių rasta tik 2 egz. (Римантене, 1971, рнс. 47:9). Tuo tarpu tarp retušinių rėžtukų vyravo dirbiniai su įstrižu (4 egz.) ašmenėliu, o su tiesiu (1 su 2 rėžtukiniais nuskėlimais) bei įgaubtu ašmenėliu aptikta po 2 egz. (Римантене, 1971, рнс. 47:7).

Rastas ir 1 kombinuotas dirbinys, pagamintas iš skeltės, kurios distaliniam gale yra galinis gremžtukas, o proksimaliniame – dvikryptis vidurinis rėžtukas (Римантене, 1971, рнс. 47:6). Be to, aptikti 2 gražtai/ylos, pagaminti iš skelčių dalių (Римантене, 1971, рнс. 49:15), 1 specialios paskirties dirbinėlis (degusi smulki nuoskala su nuožulniu retušu suformuotu nedideliu spygliu) bei 6 retušuotos nuoskalos.

Rinkinyje yra 3 kirvelio tipo dirbiniai (2 nuoskaliniai ir 1 šerdinis). Abu nuoskaliniai kirveliai fragmentiški. Pirmojo išliko tik ašmenų pusė. Ašmenys užaštrinti šoniniu nuskėlimu. Šoninės kraštinės suformuotos itin stambiu statmenu retušu. Tokiu pat, tik plokščiu retušu pataisyta ir reverso pusė. Antrojo kirvelio išliko tik pentinė dalis. Šoninės kraštinės (viena ženkliau) ir pentis suformuoti itin stambiu statmenu retušu.

Trečiasis – šerdis – kirvelis, atrodo, išmestas nepavykus šoniniu nuskėlimu užaštrinti ašmenų. Korpusas apdirbtas simetriškai.

Pastaba. Keli minėti dirbiniai yra pasidengę stora balta patina (galinis nuoskalinis gremžtukas, dvikryptis vidurinis ir retušinis su įgaubtu ašmenėliu rėžtukai bei kelios skeltės ir nuoskalos) (Римантене, 1971, рнс. 47:8). Tikėtina, jog jie šiam kompleksui nepriklauso ir turėtų būti priskirti Bromės kultūrai.

Tuo tarpu ovalus kirvelis ir specialios paskirties dirbinėlis yra visai be patinos ir tikriausiai yra vėlesnio laikotarpio – mezolito pabaigos–neolito vidurio.

K. Jablonskio rinkinys. **Radiniai.** Rasti 22 skaldytiniai: 10 dvigalių prizminių (1 su skirtingais frontais), 8 vienagaliai, 3 netaisyklingi ir 1 briauninis. Skaldos grupę sudaro ~250–300 nuskėlimų, kurių ~70% identifikuoti kaip skeltės, o likusi dalis – kaip nuoskalos. Skaldos grupėje yra ir keletas briauninių nuoskalų bei skelčių. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtina tik 1 rėžtukinė nuoskala be retušo.

Dirbinių kategorijai priklauso 7 radiniai. Antgalių rasta 3 vienetai, jie – 2 tipų. Pirmajam priskirtini 2 dirbiniai su neišskirta įkote (karklo lapo formos). Abu jie bemaž išlikę visi. Įkotės suformuotos skeltės proksimaliniame gale stambiu nuožulniu retušu, o reverso pusėje kuprelė pašalinta stambiu plokščiu, dvipusiu retušu. Be to, vieno iš jų viršūnė suformuota retušuojant abi kraštines vidutinio dydžio nuožulniu retušu, o kito šoninė kraštinė netoli viršūnės pataisyta stambiu nuožulniu retušu. Antrajam tipui

priskirtinas 1 antgalis su ryškiai išskirta įkote, kurią gaminant skeltės bazinis galas pašalintas nulaužiant. Įkotė suformuota ruošinio proksimaliniame gale stambiu statmenu retušu, o reverso pusėje, ties lūžio briauna, yra keli vienpusio plokščio retušo negatyvai. Antgalio viršūnė nulūžusi.

Be to, rinkinyje dar yra 2 galiniai gremžtukai (pailgi, pagaminti iš nuoskalų) bei po 1 retušuotą skeltę ir nuoskalą.

Pastaba. K. Jablonskio rinkinyje aptikta žymiai daugiau storai balta patina padengtų radinių (bemaž vien tik skeltės ir nuoskalos), kurie tikriausiai priskirtini kitam – ankstyvesniam – kompleksui. Matyt, radiniai buvo rinkti didesniame plote nei R. Rimantienės tyrinėtus plotas.

14 aikštelė yra šiaurinėje paminklo dalyje, tarp 12–13 (pietuose) ir 15 (šiaurėje) aikštelių. Ji apėmė 34x11 m plotą, iš rytų ir vakarų apsuptą nedidelių smėlio ir graužo pylimėlių, ir yra aukščiausioje paminklo teritorijos dalyje. Ši aikštelė turtinga radinių. Jos tyrinėtoja R. Rimantienė mini, jog čia rasta bemaž 5470 titnago radinių (Jablonskytė-Rimantienė, 1966, lent. 1). Tačiau autoriui iš naujo peržiūrėjus šios aikštelės radinius rasta tik truputis daugiau nei 930. Atrodo, trūksta beveik visų nuoskalų. Bemaž visi radiniai – be patinos ar vos vos pradėję dengtis. Apie 0,4% visų radinių yra su stora balkšva patina. Jie čia pateko iš gretimai esančių aikštelių ir priskirtini Bromės kultūrai. Čia aptarsime tik radinius be patinos ar vos vos ja padengtus.

Skaldymo technika. Vyrauja nuskėlimai su vienos krypties negatyvais averse, t. y. nuskelti nuo vienagalių skaldytinių. Dvipusiai sudaro tik apie 1/3. Naudota gruboka pusiau kieto skėlimo ir minkšto skėlimo–nuspaudimo technika. Didesni nuskėlimai pasižymi masyvomis aikštelių liekanomis, ženklia kuprele su didoka išskala.

Radiniai. Šioje aikštelėje rasti 54 skaldytiniai, tarp kurių 35 – dvigaliai prizminiai, 9 – vienagaliai (2 fragmentiški), 7 tiksliau nenustatomi fragmentai, 2 su pakeista skėlimo kryptimi ir 1 netaisyklingas. Skaldos grupę sudaro ~820 nuskėlimų, tarp kurių 61% identifikuoti kaip skeltės, o likusi dalis – kaip nuoskalos. Tarp pastarųjų nemažai aptikta ir skaldytinių formavimo bei renovavimo atliekų (~22% visų nuoskalų). Be to, skaldos grupė išsiskiria dideliu briauninių nuskėlimų kiekiu (55 vienetai), kurių daugumą sudaro nuoskalos. Antrinio apdirbimo atliekoms priskirtini 5 radiniai. Tai 2 rėžtukinės nuoskalos su retušuota kraštine ir 3 antgalių gamybos atliekos. Tarp pastarųjų 2 yra dvipusės, iš kurių viena – skeltės apatinė dalis su averso distalinėje dalyje išretušuotom įdubom (Римантене, 1971, рнс. 49:8), o kita – skeltės vidurinė dalis su priešpriešiniu retušu proksimalinėje dalyje (Римантене, 1971, рнс. 49:15), ir 1 vienpusė – skeltės apatinė dalis su distalinėje dalyje retušuota įduba ir lūžio briauna (Римантене, 1971, рнс. 49:14).

Dirbinių kategorijai priskyriau 50 radinių. Rasti 9 antgaliai: visi fragmentuoti, be viršūnių. Jie priskirtini 2 tipams. Antgalių su neišskirta įkote tipui priklauso vienintelis dirbinys. Jis pagamintas iš nuo dvigalio skaldytinio nuskeltos skeltės. Smaila įkote suformuota ruošinio proksimaliniame gale vidutinio dydžio nuožulniu retušu, o kuprelė reverse pašalinta plokščiu retušu (Римантене, 1971, рнс. 49:7). Antrajam tipui – su nežymiai išskirta įkote – priskirtini visi 8 likę dirbiniai. Vieno iš jų įkote retušuota nuožulniu priešpriešiniu retušu ir plokščiu pačiame jos smaigalyje (Римантене, 1971, рнс. 49:4), o kitu – simetriškai: nuožulniu averso abiejose kraštinėse ir plokščiu reverse (Римантене, 1971, рнс. 49:1–3, 5–6). Dauguma šio tipo antgalių pagaminti iš nuo dvigalio skaldytinio nuskeltų skelčių (išskyrus vieną). Vieno antgalio viršūnė tikriausiai buvo įstrižai nusklembta vidutinio dydžio statmenu retušu.

Rasti 5 gremžtukai. 3 yra galiniai (1 ilgas ir 2 pailgi), pagaminti iš skelčių dalių (Римантене, 1971, рнс. 49:17–19), o 1 – dvigalis skeltinis (pailgas) (Римантене, 1971, рнс. 49:20).

Rėžtukų rasta 19 vienetų: 13 nuskeltinių ir 6 retušiniai. Tarp nuskeltinių vyrauja dvikrypčiai viduriniai – 9 egz. (Римантене, 1971, рнс. 49:9, 11, 16). Jie pagaminti iš skelčių (5 atvejai) ir nuoskalų (3 atvejai), kartais masyvių ar skaldytinių dalių (1 atvejis). Daug mažiau rasta dvikrypčių šoninių (3 egz.), kurių 2 pagaminti iš masyvių nuoskalų (pirmasis perdarytas iš retušinio su tiesiu ašmenėliu, antrasis turi 2 rėžiamuosius ašmenėlius), o 1 – iš didelės rėžtukinės nuoskalos. Vienkrypčių iš viso nerasta. Tuo tarpu tarp retušinių rėžtukų vyrauja dirbiniai su tiesiu ašmenėliu (4 egz.): 3 jų pagaminti iš masyvių nuoskalų ar skaldytinio dalių (po 1 egz. su 1, 2 ir 3 rėžiamaisiais ašmenėliais) (Римантене, 1971, рнс. 50:2–3), o 1 – iš skeltės (Римантене, 1971, рнс. 49:13). Perpus mažiau rasta rėžtukų su įstrižai retušuotu ašmenėliu. Tokių buvo 2 vienetai. Jie pagaminti iš skeltės ir nuoskalos (Римантене, 1971, рнс. 49:12). Daugumos rėžtukų rėžtukiniai nuskėlimai facetuoti. Nuskeltinių dvikrypčių (šoninių) rėžtukų grupei galbūt priskirtini ir 3 dvigaliai skaldytiniai, šonuose turintys itin plačius nuskėlimus.

Rinkinyje yra ir 2 kombinuoti dirbiniai, abu pagaminti iš skelčių. Pirmojo viename gale suformuotas nuskeltinis dvikryptis rėžtukas, o kitame – galinis gremžtukas. Tuo tarpu antrojo dirbinio viename gale yra retušinis rėžtukas su įstrižu ašmenėliu, o priešingame – statmenu retušu suformuotas smaigas, primenantis antgalio įkote ir tikriausiai naudotas kaip yla/grąžtas (Римантене, 1971, рнс. 49:10). Be to, dar yra 9 nuoskalos ir 5 skeltės (2 distaliniame gale ir 3 šonuose) su retušu, 1 nuoskalinis kirvelis (Римантене, 1971, рнс. 50:1).

Pastaba. Tarp storai balta patina pasidengusių ir Bromės kultūrai priskirtinų radinių yra 3 skaldytiniai (1 vienagalys, 1 dvigalis, 1 fragmentiškas), 1 retušuota nuoskala bei kelios paprastos nuoskalos.

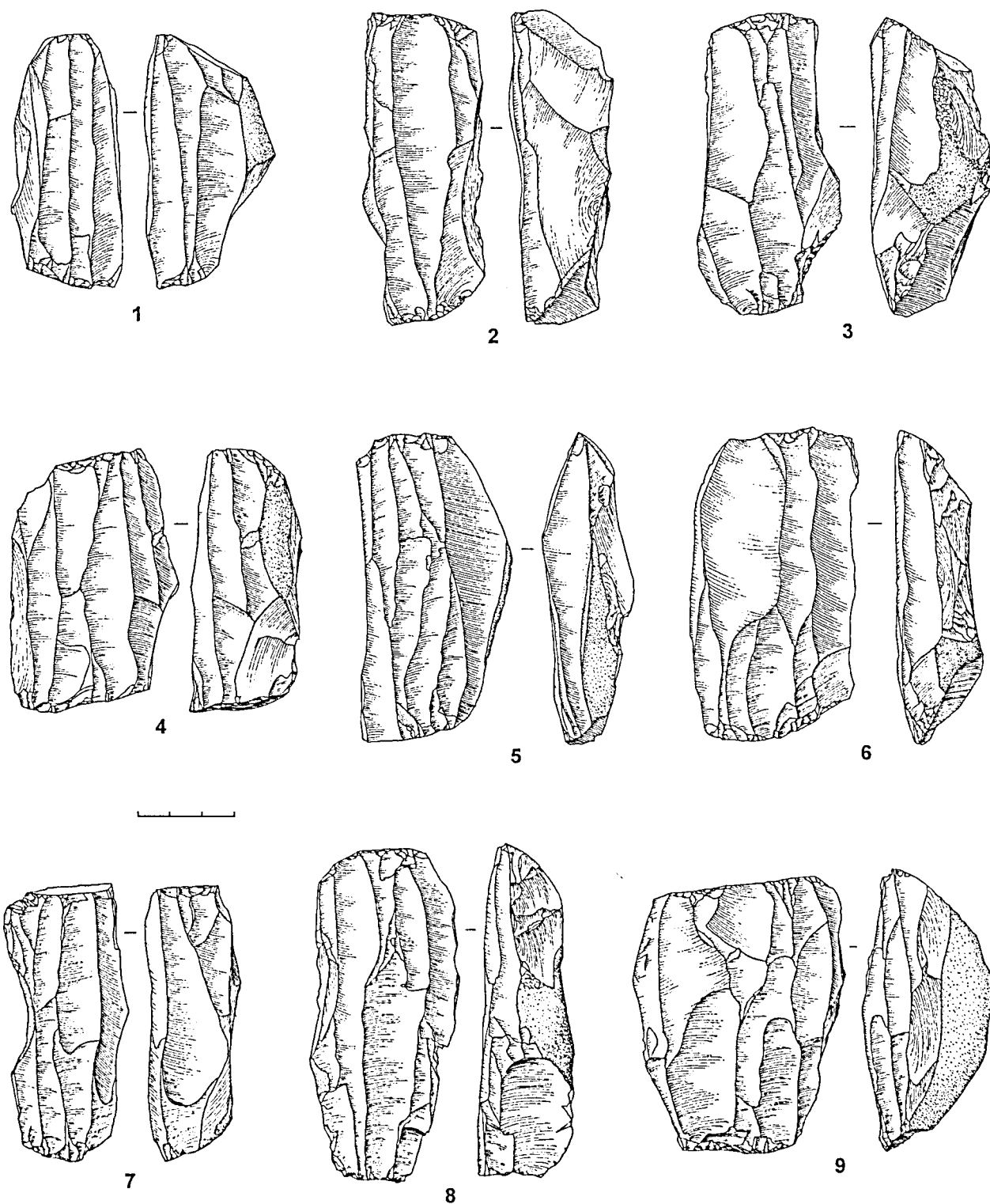
Titno ežero titnago kasimo ir apdirbimo vieta (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra apie 1,5 km į šiaurę nuo Rudnios kaimo, abipus Varėnos–Rudnios kelio, rininės kilmės Titno (Citno) ežervietės bei į ją įtekančio Žvirgždos upelio šiauriniame aukštame krante, ant dviejų viršutinių fluovoglacialinės kilmės terasų. Paminklo reljefas stipriai išraižytas įvairaus dydžio griovų, termokarstinių įgriuvų ir duobių. Jis užima maždaug 900x600 m miško plotą. Išartų kvartalinių proskynų paviršiuje ir kasant šurfus pavyko lokalizuoti 5 gamybines aikšteles. Keturios jų (A, B, D, E) priskiriamos Svidrų (IX tūkst. pr. Kr.), o viena (C) – Bromės (X tūkst. pr. Kr.) kultūroms (Štavičius, 2000b). 2000 m. šio darbo autorius tyrinėjo po vieną abiejų kultūrų aikštelę. Čia aptarsime tik Svidrų kultūros aikštelės tyrimų rezultatus.

1A aikštelė yra vakarinėje paminklo teritorijos dalyje, kuri buvo įrengta ant rininės ežervietės viršutinės terasos – limnoglacialinės lygumos pakraštyje. Iš viso čia ištirtas 12 m² plotas. Iškart po velėna aptiktas iki 60 cm storio kultūrinis sluoksnis – ryškiai geltonos spalvos smėlio horizontas, kuriame surinkta per 6 tūkstančius titnago radinių. Bemaž visi jie slūgsojo susitelkę į ~20–40 cm skersmens sanauptus vidurinėje ir apatinėje kultūrinio sluoksnio dalyje, kurių išskirta septynios. Radinių kiekis jose svyravo nuo kelių šimtų iki daugiau nei kelių tūkstančių. Radiniai nepatinoti ir pasidengę itin plona melsva patina (Štavičius, 2002b).

Skaldymo technika. Šioje aikštelėje buvo ruošiami dvigaliai skaldytiniai bei nuo jų nuskeliami ruošiniai – skeltės ir nuoskalos. Žaliava atsinešta iš rytinės paminklo dalies (~100–200 m atstumas). Ruošiant skaldytinius ir juos toliau eksploatuojant naudota pusiau kieto ir minkšto skėlimo technika. Jai būdingos smulkios aikštelių liekanos, ženklios kuprelės su įvairaus dydžio išskala. Preliminariais duomenimis, daugelis sanauptose buvusių radinių „susirenka“ į riedulius.

Radiniai. Tyrimų metu rasta apie 40 skaldytinių: visi jie dvigaliai prizminiai su 2 įstrižomis aikštelėmis (13 pav.). Aikštelės mažai facetuotos. Skaldomasis frontas apima 1/4–1/2 skaldytinio šoninio paviršiaus. Skaldytinių nugarėlės suformuotos keliais dideliais ir plokščiais nuskėlimais. Kai kurių skaldytinių aštrūs šonai – nugarėlės ir skaldomojo fronto briauna – papildomai užbukintos smulkiais nuskėlimais ar stambiu retušu. Skaldytiniai naudoti ilgoms ir pakankamai siauroms skeltėms nuskelti.

Skaldos grupės didžiąją dalį sudaro įvairaus dydžio nuoskalos, atsiradusios paruošiant, eksploatuojant ir

13 pav. Titno čzero 1A aikštelės radiniai: 1–9 – dvigaliai prizminiai skaldytiniai. *E. Šatavičiaus* ir *G. Piličiausko* pieš.

renovuojant skaldytinius, – ~65% viso skaldos kiekio. Likusi dalis tenka ilgoms ir siauroms skeltėms, kurių didesnioji dalis fragmentuota.

Dirbinių kategorijai priskirtini 5 radiniai. Tai 1 nebaigto gaminti antgalio (?) įklotinės dalies fragmentas, pagamintas iš skeltės. Įklotė suformuota vidutinio dydžio priešpriešiniu retušu, kuris averso pusėje yra nuožulnus, o reverse – bemaž plokščias. Likę 4 dirbiniai yra muštukai. Tai 13–8x7–5 cm dydžio pailgi smulkiagrūdžio smiltainio rieduliukai, kurių viename ar abiejuose galuose aiškiai matyti darbo žymės – smulkūs išdaužymai.

Be detaliau aptartųjų Svidrų kultūros radinių, dar gausiai aptikta **Katros ištakų-1A** (Ostrauskas, Rimantienė, 1998; Ostrauskas, 2000), **Katros-1, 2, 5** (Brazaitis, 2000; Girininkas, 2000a; 2000b), **Rėkučių-1B** (Štavičius, 1996c; 1998b; 2002d), **Kabelių-2C** (Ostrauskas, 1999b), **Netiesų-1** (Римантене, 1971, c. 85–87, рис. 74:1–6, 8–10, 12–15, 20; 75), **Jakštonių-1A** (Римантене, 1971, c. 104–106, рис. 94), **Puvočių-1** (Jablonskytė, 1941a, pav. 1–2; 3:1–12; 4–10; 11:1, 3–4; Римантене, 1971, c. 53–54, рис. 39–41), **Skarulių** (Jablonskytė, 1941b, pav. 1–20, 44–48), **Dubičių-2** (Rimantienė, 1999a, pav. 6:1–4; 7:1, 3, 15), **Dubičių-3** (Rimantienė, 1999a, pav. 19:1, 9–12; 21:5, 8–9, 13–14; 22:2, 21–25), **Margių-1** (Rimantienė, 1999b, pav. 19:1–4, 6, 11–12, 14, 19), **Barzdžio miško** (Rimantienė, 1999c, pav. 16:3, 5–6), **Margių „Salos“** (6:8–11 pav.), **Glūko ežero-10** (Juodagalvis, 2002), **Versminio upelio-1** (Bernotaitė, 1958, pav. 4:1), **Radikių** (Jablonskytė–Rimantienė, 1965, p. 35, pav. 4:1, 7), **Maksimonių-1** (14:1–4 pav.), **Varėnos** (Orany, Pilekalia vietovė), **Ežerų 2, 4** (galbūt 8), **9, 19, 21, 23** aikštelėse (Jablonskytė–Rimantienė, 1966; 1969, pav. 5:1–2, 17–21), **Kalniškių-1** (Ostrauskas, 1996b, p. 199–204, 206), **Drenių** (Ostrauskas, 1996b, p. 199, 206–207, pav. 7:1) ir kitose plačiai žvalgytose bei tyrinėtose gyvenvietėse. Daug Svidrų kultūros dirbinių, ypač antgalių, yra ir W. Szukiewicz surinktose **Kašėtų** (14:5–15 pav.), **Merkio-Ūlos**, **Rudnios** (Bernotaitė, 1959, pav. 3:6; 7:5–6; 9:1–5, 8–9, 11–12) bei **Dubos ežero** kolekcijose iš Pietų Lietuvos (Римантене, 1971, рис. 36:1–5; 37; 76:1).

SKALDYMO TECHNIKA. PAGRINDINIAI DIRBINIAI

Svidrų kultūros atstovai naudojo pakankamai paprastą titnago apdirbimo technologiją, kuri atidžiai išnagrinėta remiantis Titno-1A gyvenvietėje rastomis izoliuotomis pirminio apdirbimo radinių sankaupomis. Svidrų kultūros kompleksams būdingi dvigaliai prizminiai skaldytiniai su dviem priešinguose galuose esančiomis dažniausiai nusklembtomis aikštelėmis ir bendru skaldomuoju frontu. Pasitaiko ir vienagalių ar netaisyklingų skaldytinių, tačiau

tai dažnai esti nebaigti gaminti, nepradėti skaldyti ar stipriai utilizuoti dvigaliai skaldytiniai. Skaldytiniai paruošiami kaip galima paprasčiau: nuskeliant masyvias nuoskalas nuo riedulio galų – būsimų aikštelių – ir paprastu skaldomojo fronto paruošimu – vienpusiu ir dvipusiu (kartais šoniniu) apskaldymu. Nuo taip paruoštų skaldytinių tiesioginiu smūgiu bei minkštu ar/ir pusiau kietu skėlimu buvo nuskeliamos ilgos, vidutinio pločio ir su pakankamai taisyklingomis negatyvų briaunomis skeltės, kurių vidutinis ilgio ir pločio santykis atitinkamai yra apie 5–6:1, o tai savo ruožtu rodo, jog būta pakankamai aiškios ribos tarp skelčių ir nuoskalų. Be to, pastebėta, kad daugelio skaldytinių frontų ilgosios ašys sutampa su buvusių žaliavos rieduliukų ilgosiomis ašimis, vadinasi, buvo stengiamasi gauti kuo daugiau ilgesnių proporcijų skelčių.

Kartais nuo itin taisyklingų su siaurais negatyvais skaldytinių buvo nuskeliamos ir pakankamai siauros, ilgos bei taisyklingų formų skeltelės, kurios primena vėlesnes mezolitines. Be to, kompleksai pasižymi dideliu skelčių fragmentiškumu (daugiau kaip 50%). Apibendrinant galima būtų pasakyti, jog naudota ekonomiška (taupi) ir kartu paprasta bei efektyvi titnago apdirbimo technologija, kuri buvo būdinga visai Svidrų kultūros paplitimo teritorijai. Galbūt tokia technologija įsivyravė leido geros kokybės titnago žaliavos gausumas jaunuose poledyniniuose ландшаftuose.

Svidrų technokompleksams būdingas ne per didelis retušuotų dirbinių tipų – įrankių – skaičius. Dažniausiai aptinkama įklotinių antgalių, gremžtukų ir rėžtukų. Kitų dirbinių, tokių kaip gražtai/ylos, kirveliai/kapliai, specialios paskirties dirbiniai, įvairiai retušuotos skeltės bei nuoskalos, skaičius skirtinguose objektuose gali ženkliai skirtis. Be to, svidriniam kompleksams nebūdinga mikrorėžtukinė ruošinio dalijimo technika, kuri retkarčiais taikyta tik ankstyvojo etapo pradžioje. Šioje kultūroje ruošiniai dažniausiai dalyti paprastu būdu – juos perlaužiant.

Antgaliai didoki, paprastai pagaminti iš ilgų, vidutinio pločio ir pakankamai taisyklingų su lygiagrečiomis šoninėmis kraštinėmis skelčių. Jų vidutinis ilgis paprastai yra 4,5–5,5 cm. Tačiau pasitaiko ir daug smulkesnių, tik 2–3 cm ilgio ar didesnių – 6–7 cm ilgio. Retkarčiais aptinkami ir itin dideli, viršijantys 10 cm ilgį. Tikėtina, kad tokia ženkli antgalių parametų įvairovė priklausė nuo naudojamos žaliavos dydžio, taisyklingumo ir kokybiškumo bei nuo dirbinio būsimos paskirties.

Siaura ir plona įklotė dažniausiai suformuojama ruošinio averso pusės proksimalinio galo abiejose šoninėse kraštinėse stambiu statmenu ir nuožulniu retušu. Bazinis ruošinio galas su skėlimo kuprele gali būti visiškai pašalintas tiek taikant dvipusio retušavimo ir nulaužimo techniką, tiek plokščiai retušuojant. Bene būdingiausias

požymis – plokščias retušas įkočių reverso pusėje, kuris atliekamas po to, kai jau būna retušuoti įkotės šoniniai. Taip gali būti retušuotas tiek pats įkotės smaigalys, tiek ir visa įkotės reverso pusė bei dalis plunksnos. Paprastai pagal įkotės apdirbimą daugelis archeologų išskiria tris antgalių grupes: antgaliai su ryškiai išskirta įkote, kai retušas šoninėse kraštinėse giliai įeina į ruošinio „kūną“ ir suformuoja savotiškus petelius; antgaliai su neišskirta įkote, kai įkotės retušas nekeičia ruošinio pradinės formos ir yra tik paviršinis, bei tarpinis variantas – su nežymiai išskirta įkote. Antgalių viršūnės formuotos irgi pakankamai įvairiai: jis gali būti paliktas natūralus, įstrižai nusklembtas statmenu retušu ar nežymiai paretušuotas vienoje ar abiejose kraštinėse tiek averse, tiek reverse.

Kam naudoti šie antgaliai – ietims ar strėlėms – nuspręsti nėra lengva. Daugumos Svidrų kultūros antgalių sveria tik 2–4 g, tad beveik neabejojama, kad tai strėlių viršūnės. Tačiau stambesnieji, sveriantys per 5–7 g, galėjo būti panaudoti ir kaip svaidomųjų ar duriamųjų iečių smaigaliai. Tai iš dalies patvirtina ir rastos panašių dirbinių liekanos, priskiriamos Arensburgo ir posvidrinėms kultūroms.

Tačiau nereikėtų pamiršti, kad reverse plokščiai retušuotomis įkotėmis antgaliai būdingi ne vien tik Svidrų kultūrai. Tokio ar panašaus tipo retušas aptinkamas ir Hamburgo kultūros vėlyvojo (*Havelte*) etapo antgaliuose, kurie itin panašūs į svidrinius (Burdukiewicz, 1986, lent. X:11–12, 17; LII:9, 14–15, 22; Johansen, Stapert, 2004, pav. 50:1–2, 7–9; Holm, Rieck, 1987, pav. 5:16–17; 8:1–13), bei kartais vėlyvosios Bromės kultūros šio tipo dirbiniuose (Andersen, 1973, pav. 2, 66; Fischer, Nielsen, 1987, pav. 17:D-E; Šatavičius, 2004, pav. 3:4; 6:5–6).

Gremžtukai sudaro antrą pagal gausumą dirbinių kategoriją. Dažniausiai jie pagaminti iš platesnių ir storesnių skelčių. Aiškiai vyrauja galiniai ilgesnių proporcijų (ilgi ir pailgi), neretušuotomis šoninėmis kraštinėmis. Tačiau nevengta ir su platesniu darbinio ašmeniu (galinių–šoninių, dvigalių). Pastebėta, kad ~50% galinių gremžtukų darbinis ašmenėlis yra suformuojamas proksimaliniame ruošinio gale. Tarp rėžtukų vyrauja nuskeltiniai dvikrypčiai, toliau seka retušiniai. Tarp pastarųjų daugumą sudaro egzemplioriai su įstrižai retušuotu ašmenėliu, kiti – su tiesiai ar įgaubtai retušuotu ašmeniu. Nemažai randama ir nuskeltinių vienkrypčių rėžtukų, ypač į šios kultūros egzistavimo pabaigą. Rėžtukai pagaminti iš didesnių skelčių, kartais nuoskalų ar skaldytinių liekanų, vyrauja didesnių proporcijų. Kiti dirbiniai ženklensnio kultūrinio-chronologinio išskirtinumo neturi, tad jų atskirai neapartinėsime.

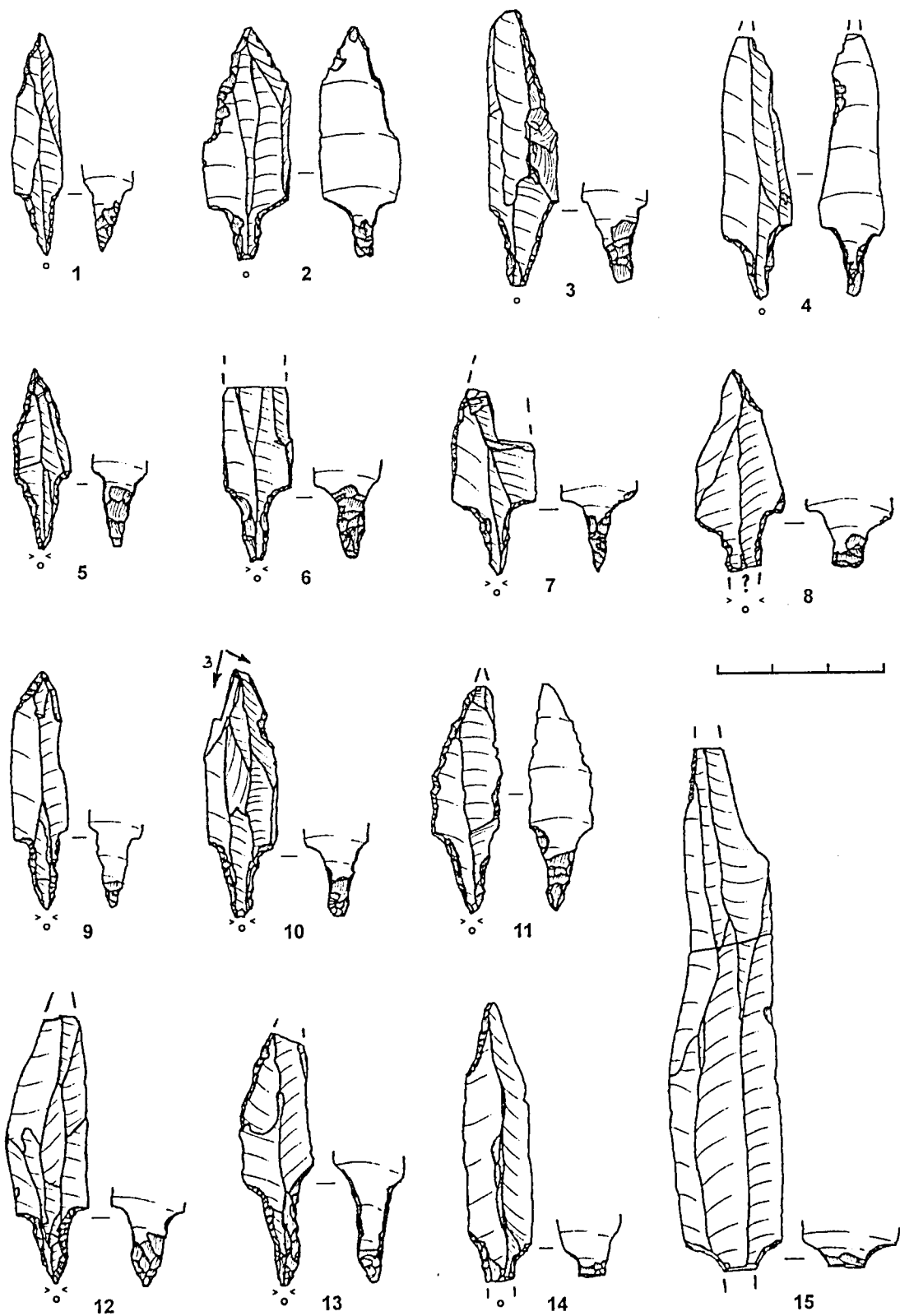
Apie kaulo ir rago dirbinius duomenų beveik neturima. Manoma, kad vienas būdingiausių dirbinių galėtų būti žeberklai su dviem cilėmis, bet retai išdėstytais

stambiomis užbarzdomis ir užaštrinto kastuvėlio formos pagrindu. Neatmestinas ir Liungbiu tipo kirvio/kaplio panaudojimas (Kozłowski J., Kozłowski S., 1977, p. 197–205, lent. 61–62; Sulgostowska, 1989, p. 67–68).

CHRONOLOGIJA. ETAPAI

Remiantis Lietuvos ir Lenkijos tyrinėtų paminklų medžiaga šiuo metu Svidrų kultūrą galima suskirstyti į 2 didelius kultūrinis-chronologinius etapus. Pirmajam – ankstyvajam – etapui būdinga ne itin išvystyta skeltinė technika, platesnėms ir mažiau taisyklingoms skeltėms gauti panaudojant dvigalius (platesniu frontu) prizminius, rečiau vienagalius skaldytinius. Kompleksuose vyrauja antgaliai su ryškiai arba daugiau ar mažiau išskirta įkote, kuri suformuojama stambiu statmenu ar bemaž statmenu retušu šoninėse kraštinėse. Šių antgalių gamybos procese ruošinio proksimalinė dalis (aikštelės liekana ir skėlimo kuprelė) pašalinama viename ar abiejuose jos šonuose išretušavus po įdubimą ir siauriausioje dalyje perlaužus. Tokio tipo antrinio apdirbimo atliekos yra ypač būdingos šios grupės kompleksams. Atsiradusi lūžio facetė pataisoma (suploninama) plokščiu, dažniausiai vienpusiu retušu tik pačiame įkotės smaigalyje. Dėl nelabai taisyklingų ruošinių antgalių viršūnės dažnai nusklembiamos įstrižu statmenu retušu. Atskirais atvejais antgalių viršūnės suformuojamos net mikrorėžtukiniu būdu (Sudota-2). Dažnai aptinkami ir pavieniai Arensburgo tipo antgaliai. Tarp gremžtukų vyrauja galiniai (pailgų-trumpų proporcijų), pagaminti iš skelčių ir nuoskalų. Tačiau dažnai pasitaiko ir apskritų, šoninių, pusiau šoninių, dvigalių. Rėžtukai pagaminti iš didesnių nuoskalų ir skelčių, skaldytinių dalių. Dažniausiai aptinkami nuskeltiniai dvikrypčiai, ypač viduriniai, ir retušiniai su įstrižu ašmenėliu. Beveik nerandama vienkrypčių kampinių. Daugumos rėžiamieji ašmenėliai facetuoti ir platūs. Kompleksuose pasitaiko ir kombinuotų dirbinių. Likęs inventorių didesnio kultūrinio-chronologinio išskirtinumo neturi.

Šio etapo gyvenvietės Lenkijoje (*Calowanie*, 5 sluoksnis; *Witów*, III aikštelė) C^{14} metodu datuotos 10 800–10 500 BP (Schild, 1975; Schild, Pazdur, Vogel, 1999; Sulgostowska, 1989, p. 96–99). Lietuvoje šiam etapui priskirtinos Mergežerio-3 (2 pav.), Sudotos-2 (3–5 pav.), Katros ištakų-1A (Ostrauskas, Rimantienė, 1998, pav. 5), Glūko ežero-10, Bratoniškių-1A (6:1–2 pav.), Ežerynų 1, 14 aikštelės (Римантене, 1971, рнс. 47; 49), Puvočių-1 (Римантене, 1971, рнс. 39:3–8, 12–18; 40:2, 4–6, 8–11; 41:2–4, 6–15), Eigulių-1Ba-b (Римантене, 1971, рнс. 27:4–5), Maksimonių-1 (14:1–4 pav.), Margių „Salos“ (6:8–9 pav.), Dubičių-3 (Rimantienė, 1999a, pav. 19:1, 9–12; 21:5, 8–9, 13–14; 22:2, 21–25) ir kitos

14 pav. Svidrų kultūros ankstyvojo etapo įklotiniai antgaliai, rasti Maksimonių-1 gyvenvietėje (1–4) ir Kašėtų kaimo apylinkėse (5–15). Iš W. Szukiewicz rinkinių. *E. Šatavičiaus pieš.*

gyvenvietės. Nemažai šio tipo antgalių yra W. Szukiewicz surinktose Merkio–Ūlos, Kašėtų (14:5–15 pav.), Rudnios kolekcijose (Bernotaitė, 1959, pav. 9:5, 11; РИМАНТЕНЕ, 1971, рис. 37:7; 76:1).

Apibendrinant galima būtų pasakyti, kad šiame Svidrų kultūros etape atsispindi vėlyvosios Bromės–Arensburgo kultūrų bruožai. Prie panašios nuomonės yra priėję ir kaimyninių šalių tyrinėtojai (Заліззяк, 1989b, с. 73–76). Be to, ir pati Svidrų kultūra yra kildinama iš vėlyvosios Bromės ar ankstyvojo Arensburgo (Taute, 1968, p. 282; Schild, 1975, p. 333). Todėl pritardamas šiai R. Schild ir W. Taute nuomonei manau, kad Svidrų kultūra galėjo užgimti vietoje veikiama nedidelių kultūrinių bangų iš Vakarų. Šį faktą puikiai patvirtina Mergežerio-3 ir Glūko-10 gyvenviečių inventoriai, kuriuose gausu arensburginių bruožų (tarp svidrinių rasta ir po keletą arensburginio tipo antgalių; dalies antgalių didelės statmenu retušu suformuotos įkotelės reverso pusėje, tik nežymiai plokščiai paretušotos). Panašių dirbinių randame ir Salaspils Laukskola (Latvija) gyvenvietės inventoriuje (Zagorska, 1994).

Tiksliai atskirti pačius ankstyviausius Svidrų ir Arensburgo kompleksus šiuo metu yra beveik neįmanoma, nes abiem kultūrinėms grupėms buvo būdingi tie patys dirbinių tipai, tad siūlau Svidrų kultūrai priskirti visus kompleksus, kuriuose vyrauja antgaliai su plokščiu įkotelės retušu reverso pusėje ir kuriuose nėra aptinkama *Zonhoven* mikrolitų. Priešingu atveju tokie kompleksai turėtų būti priskirti Arensburgo kultūrai. Analogiškai pasielgta ir lenkų tyrinėtojų interpretuojant *Szczebra-14* gyvenvietės medžiagą (Siemaszko, 2000).

Antrasis (vėlyvasis) Svidrų kultūros etapas pasižymi itin išvystyta skeltine technika, siauroms ir ilgoms skeltėms gauti panaudojant dvigalius prizminius (aukštu siauru frontu) skaldytinius. Pažymėtina, kad šio tipo gyvenvietėse jau pasirodo pirmieji kūginiai ir/ar cilindriniai skaldytiniai bei nuo jų nuskeltos taisyklingos bei mikroskeltelės (Заліззяк, 1989b, с. 35, 52–53, 71, рис. 20). Lyginant su ankstesniąja grupe, padidėja skelčių fragmentiškumas. Dauguma dirbinių pagaminti iš skelčių. Kompleksuose vyrauja antgaliai su nežymiai išskirta ir neišskirta įkote (karklo lapo formos), kuri ruošinio šoninėse kraštinėse suformuojama jau nuožulniu–paviršiniu (plokščiu) retušu, o aikštelės liekana su skėlimo kuprele pašalinamos plokščiu (kartais nuožulniu) dvipusiu retušu. Be to, taip retušuojama jau visa įkotelės reverso pusė. Kadangi antgaliams gaminti naudotos pakankamai taisyklingos skeltės, tai viršūnės dažnai paliekamos natūralios. Šiam etapui būdingas ir viršūnės bei dalies plunksnos pataisymas pakraštiniu retušu. Tarp gremžtukų dominuoja galiniai (pailgų ir ilgų proporeijų), pagaminti iš skelčių ir nuoskalų. Dažnokai pasitaiko ir pavienių dvigalių iš skelčių. Visiškai ne-

būdingi apskriti ir pusiau apskriti gremžtukai. Rėžtukai irgi dažniau gaminami iš skelčių. Etapo pabaigoje ženkliai sumažėja dvikrypčių vidurinių ir retušinių su įstrižu ašmenėliu rėžtukų skaičius. Jų vietą užima retušiniai su tiesiu ašmenėliu ir vienkrypčiai kampiniai rėžtukai. Kompleksuose daugėja specialios paskirties dirbinių, įvairiai retušuotų skelčių ir nuoskalų.

Šio etapo gyvenvietės Lenkijoje (*Całowanie* VIa–b sluoksniai; *Rydno I/97* ir *III/79*, *Kochlew*) C¹⁴ metodu datotos 10 400–9800 BP, t. y. vėlyvojo Driaso antrąja puse–Preborealo pačia pradžia (Schild, 1975; 1996; Schild, Pazdur, Vogel, 1999; Cyrek, 1999; Sulgostowska, 1989, p. 96–99). Su vėlyvojo Driaso–Preborealo riba ar pačia Preborealo pradžia netiesiogiai galima sieti ir Kabelių-2C kompleksą, kur C¹⁴ metodu datuota perklostyta medžiaga (Ostrauskas, 1999b, p. 38–42, 56–58). Šiam etapui taip pat galima priskirti daugumą Lietuvos svidrinių gyvenviečių: Rėkučiai-1B, Eiguliai-1A, Bc, C, D (РИМАНТЕНЕ, 1971, рис. 23; 27:1–3; 31; 44), Pasieniai-1C (8–12 pav.), Bratoniškės-1B, 1C (6:3–7 pav.), Puvočiai-1 (РИМАНТЕНЕ, 1971, рис. 39:1–2; 40:1, 3; 41:1), Margiu „Sala“ (6:10–11 pav.), Netiesos-1 (РИМАНТЕНЕ, 1971, рис. 74:1–3, 6, 10), Skaruliai (РИМАНТЕНЕ, 1971, рис. 33:1–3, 6–11, 13–34), Varėna (*Orany*, Pilekalia vietovė) ir kt. Nemažai vėlyvų antgalių yra W. Szukiewicz surinktose Merkio–Ūlos, Kašėtų, Rudnios, Grybašos, Dubo ežero kolekcijose (Bernotaitė, 1959, pav. 3:6; 7:5–6; 9:1–4, 8–9; РИМАНТЕНЕ, 1971, рис. 36:1, 3–5; 37:2–5).

Pastaraisiais metais kai kurių lenkų archeologų darbuose aptinkama pasisakymų, kad galbūt nėra tikslinga išskirti dvi atskiras Arensburgo ir Svidrų kultūras, nes jų inventoriai yra bemaž tapatūs, ir siūlo tą kultūrą vadinti dvigubu Svidrų–Arensburgo vardu (Kobusiewicz, 1999a, p. 35–61; 1999b; Sulgostowska, 1989). Beje, čia nereikėtų atmesti ir mechaninės skirtingų kompleksų susimaišymo galimybės, tai yra ypač tikėtina. Tačiau šie pasisakymai daugiau taikytini vakarinei Lenkijos daliai, kur vyrauja ankstyviesiems Svidrų ir Arensburgo kultūrų etapams būdingų tipų įkoteliniai antgaliai, nors pastarieji kartais ir datuojami vėlyvučiu Driasu. Tuo tarpu klasikinių ir vėlyvojo etapo dirbinių (vyraujančių rytesnėse teritorijose) čia beveik nerandama. Kaip, beje, neaptinkama čia ir pereinamojo tipo iš Svidrų į Kundos kultūrą įkotelinių antgalių. Savo metu K. Szymczak yra išsakęs nuomonę, kad tikrąja Svidrų kultūra reikėtų vadinti tik klasikinio ir vėlyvojo etapo kompleksus, kuriuose vyrauja antgaliai su nežymiai išskirta įkote ir karklo lapo formos (Szymczak, 1999). Tačiau šio darbo autorius laikosi kiek kitokios nuomonės. Pačioje Aleriodo pabaigoje–vėlyvojo Driaso pradžioje tiek palapsniui į rytus nuo Oderio plintančios, tiek vietoje evoliucionuojančios vėlyvosios Bromės ir/ar ankstyvojo

Arensburgo kultūrų bendruomenės po truputį transformuoja savo titnago apdirbimo techniką ir inventorių į būdingą ankstyvajam Arensburgui–Svidrui, t. y. padidėja ilgesnių ir taisyklingesnių skelčių reikšmė dirbinių gamyboje, ilgėja dirbinių proporcijos, susmulkėja įkotiniai antgaliai bei išivyrėja mada ikočių smaigalį reverse plokščiai parėtuoti. Dėl to vėlyvojo Driaso viduryje Vidurio Lenkijoje ir į rytus nuo jos (Pripetės, Nemuno, Dauguvos baseinai) jau galutinai susiformuoja visiškai savita Svidrų kultūra, kuri toliau palaipsniui plito rytų kryptimi ir vystėsi „genetiškai užprogramuota“ linkme. Tačiau ta minėtoji ankstyvoji Svidrų–Arensburgo kultūrinė banga, plėsdamasi rytų kryptimi, greitai nusilpo ir rytesnes teritorijas nei Nemuno ir Pripetės baseinai pasiekė tik smulkios grupelės. Ten esančios Rytų Arensburgo/Grensko/Krasnoseljės kultūrų bendruomenės genetiškai yra kilusios iš anksčiau šiose platumose išplitusių Bromės kultūros atstovų, o naujai susiformavusi tikroji Svidrų kultūra bemaž galutinai juos atskyrė nuo kadaise buvusios istorinės tėvynės. Mat šių kultūrų inventorių turi tam tikrų skirtumų nuo tikrosios Vakaruose paplitusios Arensburgo kultūros: grubesnė pirminio skaldymo technika, mažesnis skeltės kaip ruošinio vaidmuo dirbinių gamyboje, nerandama *Zonhoven* mikrolitų, įkotiniai antgaliai gruboki ir stambesni bei skiriasi jų viršūnės vieta ruošinio atžvilgiu (paprastai yra distaliniam ruošinio gale, o Arensburge – atvirksčiai). Taigi panašu, jog šios Rytų Arensburgo/Grensko/Krasnoseljės kultūros jokių ženklesnių kultūrinių ryšių su tikrąja Arensburgo kultūra jau nebeturėjo, o jų inventoriaus tolygų ir lygiagretų Arensburgui vystymąsi lėmė pradinės išeities pozicijos.

Paprastai perteikiant aukščiau išdėstytas mintis galima teigti, kad Svidras – tai ne kas kita kaip ta pati Arensburgo kultūra, tik palaipsniui kintanti (inventoriaus prasme) ir plintanti Rytų kryptimi. Ir ne kam kitam, o kaip tik jai labiau pritaikytą „Rytų Arensburgo“ pavadinimas.

Atsekama ir dar keletas pastebėjimų. Praktiškai visi ankstyvajam Svidrui priskirtini kompleksai yra labai aiškiai lokalizuoti, t. y. išplitę nedidelėmis kelių metrų skersmens aikštelėmis-lizdais, kurių vienoje gyvenvietėje gali būti net keletas (Glūkas-10, Katros ištakos-1A, Mergežeris-3, Puvočiai ir Salaspils Laukskola). Be to, šiam etapui būdinga ir savotiška mada – itin smulkūs ir trumpi įkotiniai antgaliai. Tokie kompleksai yra Glūkas-10, Mergežeris-3, Pūgainiai-1 (tik pradėtas tyrinėti, tad kultūrinė priklausomybė nėra aiški) bei Salaspils Laukskola Latvijoje. Analogiška situacija yra ir su ankstyvajam Arensburgui priskirtiniais kompleksais (Vilnius-1). O vėlesnių etapų kompleksai jau paprastai ženkliai skiriasi savo didesniais įkotiniais antgaliais bei didesniais gyvenviečių plotais ir tokių smulkių izoliuotų aikštelių-lizdų jau beveik nebeaptinkama.

PAPLITIMAS

Dauguma Svidrų kultūros gyvenviečių rasta Šiaurės Europos žemumų ruože, tarp Oderio ir Nemuno bei Pripetės baseine, t. y. Lenkijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje, Šiaurės Ukrainoje (Kozłowski J., Kozłowski S., 1975, p. 261–262; Schild, 1975; Kobusiewicz, et al, 1987; Bagniewski, 1999; Burdukiewicz, 1999; Libera, 1999; Залізняк, 1999, с. 224–231, рис. 1; Мацкевої, 1999; Sulgostowska, 1989, pav. 3; Siemaszko, 1999; Tomaszewski, 2002). Šis regionas ir būtų centrinė Svidrų kultūros paplitimo teritorija. Sprendžiant iš pas mus ypač gausiai randamų svidrinių gyvenviečių, Lietuvos teritorija įėjo į pagrindinį šios kultūros paplitimo arealą. Kiek mažiau Svidrų kultūros gyvenviečių aptikta Dniepro aukštupyje ir jo intakų Desnos bei Sožės baseinuose, Volgos aukštupyje (Kozłowski J., Kozłowski S., 1975, p. 261–262; Кольцов, 1977, с. 57–94; Залізняк, 1999; Залізняк, 1999, с. 224–231, рис. 1; Ксензов, 1988, с. 29–124; Копытин, 1999; Zhilin, 1996; Синицына, 1996) bei šiaurės kryptimi – Dauguvos baseine (Zagorska, 1996a; 1996b; 1999). Pavienu gyvenviečių randama ženkliai didesniame areale: Rytų Vokietijoje (Gramsch, 1987; Taute, 1968; Terberger, 1996, pav. 2), Tatrų ir Rytų Karpatų kalnuose Čekoslovakijoje, Lenkijoje bei Rumunijoje (Barta, 1980; Burdukiewicz, 1999; Libera, 1999; Nicolaescu-Plopsor, et al, 1966; Zaliznyak, 1999). Dalis vėlyvosios Svidrų kultūros atstovų nuklydo net į Pietų Ukrainą bei Krymo pusiasalį, kur intensyviai pasireiškė vietinių mezolitinių kultūrų susiformavimo procese (Janevic, 1999; Zaliznyak, 1999).

SVIDRŲ KULTŪROS LIKIMAS MEZOLITE

Lietuvos teritorijoje yra rasta keletas pereinamojo tipo iš paleolitinės Svidrų į mezolitinę Kundos kultūrą gyvenviečių, kurių inventoriuje aptinkama tiek vienai, tiek kitai kultūrai būdingų bruožų arba į šią grupę įtrauktos pagal turimas C^{14} datas. Tai Pasienių-1C ir Kabelių-2C kompleksai.

Kabelių-2C kompleksas baigiamajam Svidrų kultūros etapui priskirtas dėl turimų radiokarboninių datų (Ostrauskas, 1999b). Tačiau medienos mėginiai analizėms buvo paimti iš suplauto ir perklostyto ežere litologinio sluoksnio, tad jo ryšys su tame pačiame sluoksnyje rastais titnaginiais dirbiniais nėra aiškus. Turimos C^{14} datos greičiausiai žymi atskirų suplovimų etapus, o ne pačios gyvenvietės egzistavimo laikotarpį. Šio komplekso inventorių irgi kelia tam tikrų minčių. Sprendžiant iš įkotinių antgalių ir kitų dirbinių tipų šis kompleksas greičiausiai nėra vienalytis, nes tokie dirbiniai kaip ankstyvojo tipo svidriniai antga-

liai su nusklembta viršūne ir dvigalis gremžtukas turėtų būti datuojami vėlyvojo Driaso pirmąją pusę–viduriu (Ostrauskas, 1999b, pav. 4:3–4, 16), o likęs inventorius labiau būdingas vėlyvajam Svidrų kultūros etapui, bet ne jo baigiamajam etapui, kuriam neabejotinai priklausyti gali tik vienas antgalis (Ostrauskas, 1999b, pav. 4:11). Jokių perėinamojo etapo požymių nepastebima ir pirminėje titnago apdirbimo technikoje.

Antrame Pasienių-1C komplekse aptikta tiek vėlyvajai Svidrų (dvigaliai skaldytiniai, įkotiniai antgaliai su nežymiai išskirta ir neišskirta įkotėmis, dvikrypčiai rėžtukai), tiek Kundos (vienagaliai kūginiai–piramidiniai skaldytiniai, mikroskeltės, Pulli-Kundos tipo antgaliai, įstatomi ašmenėliai, padaugėja nuskeltinių vienkrypčių rėžtukų, išnyksta dvigaliai gremžtukai) kultūrai ar šiaip mezolito epochai (netaisyklingos trapecijos) būdingų dirbinių tipų (Šatavičius, 1997; 2001š, p. 115–118).

Iš Pasienių-1C gyvenvietės inventoriaus ženkliai išsiskiria minėtosios netaisyklingos trapecijos. Jos ypač būdingos miškų ir miškastepių zonos gyventojų materialinei kultūrai. Anksčiau daugelis tyrinėtojų manė, kad jos – vėlyvojo mezolito požymis, nors neatmestas ir truputį vėlyvesnis datavimas (Гурин, 1977, c. 20–34). Šios nuomonės laikosi ir R. Rimantienė (Rimantienė, 1984, p. 78). Šie tyrinėtojai visas vėlyvojo paleolito–ankstyvojo mezolito gyvenvietėse rastas trapecijas automatiškai priskiria vėlesniam laikotarpiui, t. y. laiko paminklą „nešvarių“ – chronologiškai nevienalaikiu. Tačiau pastaruoju metu pagausėjus tyrimų ir atlikus daugiau C¹⁴ ir žiedadulkių analizų, padėtis iš esmės pasikeitė. Paaiškėjo, kad pirmosios netaisyklingos aukštosios trapecijos Volgos ir Okos tarpupyje pasirodo Preborealio viduryje–Borealio pradžioje, pavyzdžiui, gyvenvietė Malaja Lamna-3 C¹⁴ būdu datuota 8850±50 BP, o Belivo-4A – tarp 9,6–8,9 tūkst. m. nuo dabarties (Сорокин, 1990, c. 113–114; Кравцов, Сорокин, 1991, c. 47, 53–54). Tuo tarpu Vakarų Polesėje *Nobelio* tipo paminkluose jos datuojamos vėlyvuuoju paleolitu–mezolito viduriu (Телегин, 1982, c. 129–144), o Novgorodo–Seversko (Ukraina) ribose esančiose Smečka-14G ir Raska gyvenvietėse – vėlyvojo Driaso pačia pabaiga (Зализняк, 1984, c. 119). Nors vėliau pastarasis tyrinėtojas jų atsiradimą šiuose kompleksuose bandė pateikti kaip mechaninę priemaišą iš mezolito laikų (Зализняк, 1989b, c. 72, 80), tačiau tarpusavio diskusijose sutinka, kad problema yra kur kas gilesnė. Panašiu laikotarpiu datuojamos ir Vokietijoje Arensburgo kultūros paminkluose rastos aukštosios trapecijos (Probst, 1989, lent. 16). Lietuvoje panašių netaisyklingų trapecijų dar yra rasta Drąseikiuose-1 ir Paštuvoje (Римантене, 1971, рис. 95:13, 112:27). Tačiau pastarųjų objektų inventoriai tėra paviršinės kolekcijos, tad jų išsamesnė analizė negalima.

Kuo paaiškinti šio tipo dirbinių atsiradimą, kol kas lieka neaišku. Galimos kelios versijos. Pirmą, netaisyklingos aukštosios trapecijos gali būti kilusios iš Arensburgo kultūrinės tradicijos srities, bent jau tuo paaiškinama Pesočnyj Rov gyvenvietės (kur šio tipo dirbiniai plačiausiai paplitę) inventoriaus genezė (Зализняк, 1986, c. 124). Smečka-14G ir Raska gyvenviečių trapecijos taip pat atsirado arensburginėje aplinkoje, nes šie paminklai susiformavo užėjus Svidrų kultūros bangai ant senesnės Arensburgo (Зализняк, 1986, c. 108). Volgos ir Okos tarpupio ankstyvosios Butovo kultūros gyvenvietėse rastosios trapecijos irgi, atrodo, genetiškai susijusios su Desnos upės Pesočnyj Rov tipo paminklais. Vieną iš galimų kilmės variantų pakankamai aiškiai iliustruoja pastaraisiais metais tyrinėtos Grensko (Baltarusija) gyvenvietės medžiaga, kuri genetiškai susijusi su Arensburgo kultūra (vėlyvoji fazė Rytų Europoje) (Копытин, 1994, c. 46–47, рис. 2:16–18). Čia vertėtų priminti, jog Lietuvoje ankstyvojo mezolito gyvenvietėse rastos netaisyklingos aukštosios trapecijos dažniausiai yra nesimetriškos, pagamintos iš nuoskalų ar netaisyklingų skelčių, kurių šoninėse briaunose yra grubus statmenas retušas; ypač joms būdingas priešpriešinis šoninių briaunų retušavimas, o šis retušo tipas plačiau sutinkamas tik Arensburgo ir senesnėse kultūrose (toks retušas naudotas strėlių antgalių su grąžto formos įtvara gamyboje). Būtent tokį retušą turėjo ir keletas Pasienių 1C bei Drąseikių-1 gyvenvietėje rastų trapecijų. Matyt, šių gyvenviečių inventorių kažkokiu būdu yra paveikusi arensburginė įtaka.

Antra, gali būti, jog pirmųjų netaisyklingų trapecijų atsiradimą lėmė kultūrinė įtaka iš pietų ir pietryčių. Dėl įvairumo galima paminėti, jog trapecijos Rytų Europos pietvakariuose pasirodo jau nuo paleolito pabaigos (pavyzdžiui, Molodova-1, Osokorovka-3B, Rogalik gyvenvietės) ir yra būdingas dirbinys vėlyviesiems Molodovos, Šan Kobos ar ankstyviesiems Osokorivkos, Zimovnikų kultūrų etapams (Телегин, 1982, c. 243; Зализняк, 1995a; 1995b; 1998, c. 122–133, 150–159). Tačiau tai mažai tikėtina, nes neaptinkama kitų tipų mikrolitų, kurie irgi būtų paplitę kartu su trapecijomis.

Trečia, šio tipo dirbinius, pačioje mezolito pradžioje sporadiškai atsiradusius kai kurių gyvenviečių inventoriuose, galima vertinti kaip nedidelių šeimyninių bendruomenių adaptaciją prie sparčiai besikeičiančių gamtinių sąlygų. Pradėjus plisti miško augmenijai ir susmulkėjus bei pajvairėjus medžiojamai faunai turėti didoki svidriniai antgaliai netiko, tad teko eksperimentuoti, dėl ko ir atsirado netaisyklingos aukštųjų trapecijos. Čia vertėtų priminti, kad dar nuo paleolito pabaigos kaip antgaliai ar jų savotiškos užbarzdos buvo plačiai naudojamos nedidelės skersai į kotelį įstatytos skeltelės – savotiški trapecijų pirmtakai.

Tokių dirbinių tolesnė ergonominė raida galėjo lemti ir trapecijų (jau kaip savito dirbinio) atsiradimą.

Tačiau grįžkime prie pereinamojo tipo kompleksų tarp Svidrų ir Kundos kultūrų problemos. Sprendžiant iš bendrų titnaginio inventoriaus raidos dėsnių bei turimos medžiagos galima teigti, kad šiam baigiamajam ir pereinamajam etapui vienas būdingiausių dirbinių turėtų būti įklotiniai antgaliai su ženkliai nuožulnėjusiu įklotės retušu, kuris gali būti tiek abiejose plokštumose, tiek vienoje iš jų, bei nuožulniai ir plokščiai reverse pradėta retušuoti antgalio viršūnė. Neabejotinai turėtų vyrauti karklo lapo formos ar su nežymiai išskirta įkote svidriniai antgaliai, o su ženkliau išskirta įkote dirbinių skaičius turėtų būti nedidelis. Tokio tipo dirbinių yra aptikta daugelio Pietų ir Vidurio Lietuvos gyvenviečių paviršiniuose inventoriuose (Bratoniškės-1B, C, Glyno ežeras-1, Netiesos-1) (Римантене, 1971, рис. 51:1-2; 74:1-3). Atsižvelgiant į bendrąją vėlyvojo paleolito ir mezolito kultūrų raidos situaciją galima teigti, jog ankstyvajam Preborealiui priskirtinų vėlyvosios Svidrų kultūros gyvenviečių įmanoma aptikti visoje milžiniškoje teritorijoje, kur egzistavo ankstyvosios posvidrinės kultūros (rytuose – Volgos ir Okos tarpupis ir Dniepro aukštupys, pietuose – iki Pripetės, vakaruose – iki Vyslos upės, o šiaurėje – Valdajaus aukštuma).

Įvairių tyrinėtojų nuomone, Holoceno pradžioje daugelis Svidrų kultūros atstovų patraukė paskui šiaurės elnius rytų–šiaurės rytų kryptimi – į Šiaurės Rytų Baltijos regioną, Dauguvos ir Volgos aukštupį (Kozłowski J., Kozłowski S., 1977, p. 207–209; Зализняк, 1989b, c. 80–89). Šiuo metu remiantis turimomis C¹⁴ datomis galima teigti, kad baigiamojo Svidrų kultūros etapo transformacija truko tik porą šimtų metų ir ne ilgiau nei Preborealio periodo antrojo ketvirčio pradžia (~7800–7600 m. pr. Kr.), nes Preborealio viduryje gyvavo jau visiškai susiformavę Kundos kultūros kompleksai (Pulli gyvenvietė, Estija) (Jaans, 1981, p. 395–397; Янитс, 1989s, c. 9–10, 93–96). Taigi baigiamojo Svidrų kultūros etapo pagrindu Rytų Baltijos regione susiformuoja nauja posvidrinė Kundos, o Volgos ir Okos tarpupyje – gimininga Butovo mezolitinė kultūra (Зализняк, 1989b, c. 80–89; Зализняк, 1999, c. 232–242; Zhilin, 1996, p. 278–282; Koltsov, Zhilin, 1999, p. 346–353, 359). Ankstyvajai Kundos kultūrai būdingų titnaginių dirbinių (Kundos, Pulli tipo antgalių ir kt. dirbinių) Rytų Baltijos regione ir kiek toliau (pietrytinėje Suomijoje, pietinėje Karelijoje, Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, šiaurės vakarinėje Rusijoje, vakarinėje Gudijoje ir šiaurės rytinėje Lenkijoje) šiuo metu yra aptikta maždaug 120–130 vietų, kurių apie pusę yra rasta Lietuvos teritorijoje (Matis-kainen, 1996; Ostrauskas, 1998c; Butrimas, Ostrauskas, 1999; Siemaszko, 1999; Янитс, 1989s; Oshibkina, 1999; Sulgostowska, 1996).

Su posvidrine kultūrine tradicija siejamas ir visas didžiulių Šiaurės Rytų Europos dykviečių apgyvendinimas iki pat Uralo priekalnių, kur išskiriama keletas savitų posvidrinių kultūrinių grupių (Burov, 1999; Oshibkina, 1999). Pažymėtina ir tai, kad dauguma Pulli tipo antgalių yra rasti svidriniuose kompleksuose ar šalia jų, kas irgi tikriausiai rodo nepertraukiamą Svidrų ir Kundos kultūrų ryšį.

LITERATŪROS ŠARAŠAS

- Andersen S. H., 1973 – Bro, en seneglacial boplads på Fyn // KUML (1972). København, 1973, p. 7–60.
- Antoniewicz W., 1930 – Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej // Wilno i ziemia Wileńska. Wilno, 1930, p. 103–123.
- Bagniewski Z., 1999 – Tanged points and the problem of Palaeolithic settlement in Pomerania // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 131–145.
- Barta J., 1980 – Wielki Slavkov – pierwsza osada kultury świdurskiej na Słowacji // Acta archaeologica Carpathica. 1980. T. 20, p. 6–17.
- Bernotaitė A., 1958 – Versminio upelio I (Varėnos raj.) akmens amžiaus stovykla // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1958. T. I, p. 5–19.
- Bernotaitė A., 1959 – Rudnios (Varėnos raj.) akmens amžiaus stovykla // Iš lietuvių kultūros istorijos. Vilnius, 1959. T. II, p. 86–102.
- Brazaitis Dž., 2000 – Katros 2-oji gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 5–8.
- Burdukiewicz J. M., 1986 – The Late Pleistocene shouldered point assemblages in Western Europe. Leiden, 1986.
- Burdukiewicz J. M., 1999 – Tanged points in the Sudeten foreland // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 102–109.
- Burov G. M., 1999 – „Postswiderian“ of the European North–East // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 281–291.
- Butrimas A., Ostrauskas T., 1999 – Tanged Point cultures in Lithuania // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 267–271.
- Cehak H., 1933 – Nowo odkryte stanowisko ceramiki prafińskiej na Wileńszczyźnie // Z otchłani wicków. Poznań, 1933. T. 3–4, p. 84.
- Cehak-Holubowiczowa H., 1936 – Zabytki archeologiczne województwa Wileńskiego i Nowogródzkiego. Wilno, 1936.
- Chmielewski W., 1956 – Problèmes périglaciaires dans l'étude du Paléolithique en Pologne // Biuletyn peryglacialny. Łódź, 1956, Nr. 4.

- Cyrek K., 1999 – Einige Aspekte der spätpaläolithischen Besiedlung des Zakole-Załęczański-Gebiets // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 176–185.
- Clark G. J. D., 1936 – The Mesolithic settlement of Northern Europe. Cambridge, 1936.
- Fischer A., Nielsen F. O. S., 1987 – Senistidens bopladser ved Bromme. En genbearbejdning af Westerby's og Mathiassen's fund // Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie (1986). København, 1987, p. 5–42.
- Girininkas A., 1979 – Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (3. Bratoniškių paleolitinė stovykla ir žalvario amžiaus gyvenvietė) // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A, Vilnius, 1979. T. 4(69), p. 83–94.
- Girininkas A., 2000a – Katros 1-oji gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 12–14.
- Girininkas A., 2000b – Katros 5-oji gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 14–16.
- Gloger Z., 1873 – Osady nad Niemnem i na Podlasiu z czasów użytku krzemienia // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1873. T. 1, p. 97–124.
- Gloger Z., 1903 – Dolinami rzek. Opisy podróży wzdłuż Niemna, Wisły, Bugu i Biebrzy. Warszawa, 1903.
- Gramsch B., 1987 – The Late Palaeolithic in the area lying between the River Oder and the Elbe/Havel // Late glacial in Central Europe. Culture and environment. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1987, p. 107–119.
- Holm J., Rieck F., 1987 – Die Hamburger Kultur in Dänemark // Archäologisches Korrespondenzblatt. Mainz, 1987. T. 17:2, p. 151–168.
- Jaanus K., 1981 – Die mesolithischen Siedlungsplätze mit Feuersteininventar im Estland // Veröffentlichungen. Berlin, 1981. Bd. 14/15, p. 389–400.
- Jablonskytė R., 1941a – Mezolitinė stovykla Puvočiuose // Lietuvos praeitis. Vilnius, Kaunas, 1941. T. 1:2, p. 361–385.
- Jablonskytė R., 1941b – Akmens amžiaus stovykla Skaruliuose (Jonavos vls., Kauno apskr.) // Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis. Kaunas, 1941. T. 1, p. 1–18.
- Jablonskytė-Rimantienė R., 1964 – Kai kurie Lietuvos paleolito klausimai // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A. Vilnius, 1964. T. 1(16), p. 35–50.
- Jablonskytė-Rimantienė R., 1965 – Radikių akmens amžiaus stovyklos // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A. Vilnius, 1965. T. 1(18), p. 33–45.
- Jablonskytė-Rimantienė R., 1966 – Paleolitinės titnago dirbtuvės Ežerynų kaime (Alytaus rajonas, Raitininkų apyl.) // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A. Vilnius, 1966. T. 2(21), p. 87–100.
- Jablonskytė-Rimantienė R., 1969 – Ankstyvojo neolito stovykla Ežerynų kaime (Alytaus raj. Raitininkų apyl.) // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A. Vilnius, 1969. T. 2(30), p. 101–109.
- Janevic A., 1999 – Das Swiderien der Krim // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 36–46.
- Jahansen L., Stapert D., 2004 – Oldeholtwolde. A Hamburgian family encampment around a hearth. Lisse / Abingdon / Exton / Tokyo, 2004.
- Juodagalvis V., 2002 – Glūkas 10 – epipaleolito stovykla ir neolito gyvenvietės prie Varėnės upės // Lietuvos archeologija. Vilnius, 2002. T. 23, p. 197–238.
- Kobusiewicz M., 1999a – Ludy łowiecko-zbierrackie północno-zachodniej Polski. Poznań, 1999.
- Kobusiewicz M., 1999b – Tanged Point cultures of Greater Poland. 25 Years from the first approach // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 110–120.
- Kobusiewicz M., Nowaczyk B., Okuniewska-Nowaczyk I., 1987 – Late Vistulian settlement in the Middle Odra basin // Late glacial in Central Europe. Culture and environment. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1987, p. 165–182.
- Koltsov L. V., Zhilin M. G., 1999 – Tanged Point cultures in the Upper Volga Basin // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 346–360.
- Kozłowski J. K., Kozłowski S. K., 1975 – Pradzieje Europy od XL do IV tysiąclecia p. n. e. Warszawa, 1975.
- Kozłowski J. K., Kozłowski S. K., 1977 – Epoka kamienia na ziemiach Polskich. Warszawa, 1977.
- Kozłowski L., 1919 – Wielkopolska w epoce kamiennej // Przegląd archeologiczny. Poznań, 1919. T. 1, 2.
- Kozłowski L., 1923 – Epoka kamienna na wydmach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej // Archiwum nauk antropologicznych. Lwów, Warszawa, 1923. T. 2:3.
- Kozłowski L., 1936 – Die epipaläolithischen Kulturen in Świdry und Chwalibogowice // Prähistorische Zeitschrift. Leipzig, 1936. T. 27:3/4, p. 252–258.
- Kozłowski S. K., 1989 – Mesolithic in Poland. New approach. Warszawa, 1989.
- Krukowski S., 1921 – Sprawozdanie z działalności Państwowego Urzędu Konserwatorskiego na Okręg Warszawski Południowy // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1921. T. VI, p. 156–167.
- Krukowski S., 1922a – Znaczenie stref recesywnych ostatniego zlodowacenia Polski dla znajomości najstarszych pionierów cywilizacji na obszarze tegoż zlodowacenia w Polsce // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1922. T. VII, p. 92–95.
- Krukowski S., 1922b – Pierwociny krzemieniarskie górnictwa, transportu i handlu w holocenie Polski, cz. II // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1922. T. VII, p. 69–89.
- Krukowski S., 1927 – Inwentarze krzemienne paleolityczne w zbiorze Z. Glogera–M. Federowskiego w Muzeum Archeologicznym PAU // Polska Akademia Umiejętności /

- Sprawozdania z czynności i posiedzeń. 1927. T. 31:5, p. 10–11.
- Krukowski S.**, 1929 – Kronika konserwatora Zabytkow Przedhistorycznych okręgu kieleckiego za rok 1924 // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1929. T. X.
- Krukowski S.**, 1939 – Paleolit: Prehistoria ziem Polskich // Encyklopedia Polska. Kraków, 1939. T. IV, p. 1–117.
- Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A.**, 1961 – Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961.
- Libera J.**, 1999 – Zu den Studien über die Świdry-Kultur im Weichsel-Bug-Zwischenstromland und im Sangebiet // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 60–63.
- Matiskainen H.**, 1996 – Discrepancies in deglaciation Chronology and the appearance of man in Finland // The earliest settlement of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, N° 24. Stockholm, 1996, p. 251–262.
- Oshibkina S. V.**, 1999 – Tanged Point industries in the North-West of Russia // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 325–332.
- Nicolaescu-Plopsor C., Paunescu A., Magozanu F.**, 1966 – Le paleolithi que de Ceahlau // Dacia. 1966. T. 10.
- Ostrauskas T.**, 1996b – Vakarų Lietuvos mezolitas // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1996. T. 14, p. 192–212.
- Ostrauskas T.**, 1998a – Varėnės 2-oji senovės gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 37–40.
- Ostrauskas T.**, 1998c – Lietuvos mezolito gyvenviečių periodizacija. Daktaro disertacijos santrauka. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Vilnius, 1998.
- Ostrauskas T.**, 1999a – Vėlyvasis paleolitas ir mezolitas Pietų Lietuvoje // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 16, p. 7–17.
- Ostrauskas T.**, 1999b – Kabelių 2-oji akmens amžiaus gyvenvietė // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 16, p. 31–66.
- Ostrauskas T.**, 2000 – Tyrinėjimai Katros ištakų 1-ojoje gyvenvietėje 1999 m. // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 61–65.
- Ostrauskas T., Rimantienė R.**, 1998 – Katros ištakų 1-oji senovės gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 35–37.
- Probst B.**, 1989 – Rastplätze spätaltsteinzeitlicher Jägergruppen von Berlin-Tegel // Ausgrabungen in Berlin. Forschungen und Funde zur Ur- und Frühgeschichte. 8/1989. Berlin, 1989.
- Puzinas J.**, 1938 – Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys (1918–1938 metų Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga). Kaunas, 1938.
- Rimantienė R.**, 1974 – Akmens amžiaus paminklai // Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Akmens ir žalvario amžiaus paminklai. Vilnius, 1974. T. 1, p. 5–83.
- Rimantienė R.**, 1984 – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1984.
- Rimantienė R.**, 1996 – Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius (antrasis papildytas leidimas), 1996.
- Rimantienė R.**, 1999a – Pelesos paežerių akmens amžiaus stovyklos ir gyvenvietės // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 16, p. 79–103.
- Rimantienė R.**, 1999b – Margių 1-oji gyvenvietė // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 16, p. 109–161.
- Rimantienė R.**, 1999c – Barzdžio miško gyvenvietė // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 16, p. 171–202.
- Sawicki L.**, 1923 – Uwagi o stanowisku wydmowem „Górki“ w Świdrach Wielkich // Wiadomości archeologiczne. Warszawa, 1923. T. VIII, p. 49–53.
- Sawicki L.**, 1930 – Wiek przemysłu świdzkiego w świetle geomorfologii podwarszawskiego odcinka pradoliny Wisły // Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Włodzimierza Demetrykiewicza. Poznań, 1930, p. 9–51.
- Sawicki L.**, 1935 – Przemysł świdzki stanowiska wydmowego Świdry Wielkie I // Przegląd archeologiczny. Poznań, 1935. T. 5, p. 1–23.
- Sawicki L.**, 1936 – Das Alter der Swidrien-Industrie im Lichte der Geomorphologie des Weichselurstromtales der Umgebung von Warschau // Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte anlässlich der Hundertjahrfeier des Museums vorgeschichtlicher Altertümer in Kiel. Neumünster, 1936, p. 8–52.
- Sawicki L.**, 1958 – Zagadnienie wieku wydm // Wydmy śródładowe Polski. Studium zbiorowe. Warszawa, 1958. T. 1.
- Schild R.**, 1960 – Extension des éléments de type tarnovien dans les industries de l'extrême fin du Pléistocène // Archaeologia Polona. Wrocław, 1960. T. III, p. 7–64.
- Schild R.**, 1964 – Chronologie du cycle mazovien // Report of the Vth International Congress on Quarternary, Warsaw 1961. Łódź, 1964.
- Schild R.**, 1975 – Późny paleolit // Prehistoria ziem polskich. Paleolit i mezolit. Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk, 1975. T. 1, p. 159–338.
- Schild R.**, 1996 – Radiochronology of the early Mesolithic in Poland // The Earliest settlement of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, Stockholm, 1996, No 24. p. 285–295.
- Schild R., Pazdur M. F., Vogel J. C.**, 1999 – Radiochronology of the Tanged Point technocomplex in Poland // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 13–15.
- Siemaszko J.**, 1999 – Tanged points in the basins of Lega and Elk rivers // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 186–63.
- Siemaszko J.**, 2000 – The Szczebra 14 site. A Key to

understanding the Palaeolithic in the North-Eastern part of Europe or another mystery? // Lietuvos archeologija. Vilnius, 2000. T. 19, p. 251–271.

Sinitsina G., 1999 – Problems of the Valdai Mesolithic // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 318–324.

Sulgostowska Z., 1989 – Prahistoria międzyczcza Wisły, Niemna i Dniestru u schyłku plejstocenu. Warszawa, 1989.

Sulgostowska Z., 1996 – The earliest Mesolithic settlement of North-Eastern Poland // The earliest settlement of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. Stockholm, 1996, No 24, p. 297–304.

Szymczak K., 1999 – Late Palaeolithic cultural units with Tanged Points in North Eastern Poland // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. Lublin, 1999. T. XIII, p. 93–101.

Szukiewicz W., 1901a – Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska) // Światowit. 1901. T. III, p. 3–29.

Szukiewicz W., 1901b – Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. I. Epoka kamienia w gub. Wileńskiej. Wilno, 1901.

Szukiewicz W., 1907 – Poszukiwania archeologiczne w powiecie Lidzkim gub. Wileńskiej // Materiały Komisji antropologiczno–archeologicznej i etnograf. Akademii Umiejętności w Krakowie, 1907. T. X, p. 25–45.

Szukiewicz W., 1910 – Ślady epoki kamiennej w gub. Wileńskiej // Kwartalnik Litewski. Wilno, 1910. T. I, p. 48–62.

Šatavičius E., 1996 – Akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėjimai Žeimenos baseine // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 30–34.

Šatavičius E., 1997 – Vėlyvoji Svidrų kultūra // Kultūros paminklai. Vilnius, 1997. T. 4, p. 3–15.

Šatavičius E., 1998a – Pasienių 1-osios akmens amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 41–43.

Šatavičius E., 1998b – Rėkučių 1-osios akmens amžiaus gyvenvietės tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 43–45.

Šatavičius E., 1998c – Sudotos archeologijos paminklų komplekso tyrinėjimai 1996–1997 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 45–49.

Šatavičius E., 1998d – The early Mesolithic site of Pasieniai I // Pact 54. Bergen, 1998, p. 157–169.

Šatavičius E., 2000a – Sudotos archeologinio paminklų komplekso tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 72–76.

Šatavičius E., 2000b – Nauji akmens amžiaus paminklai Rytų ir Pietų Lietuvoje // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 76–81.

Šatavičius E., 2001š – Vėlyvojo paleolito kultūros ir jų likimas ankstyvajame mezolite. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05H). Vilnius, 2001.

Šatavičius E., 2002a – Sudotos archeologinio paminklų komplekso tyrimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais. Vilnius, 2002, p. 21–22.

Šatavičius E., 2002b – Titnago kasimo ir apdirbimo dirbuvės prie Titno ežero // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais. Vilnius, 2002, p. 22–24.

Šatavičius E., 2002c – Pasienių 1-oji akmens amžiaus gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 34–36.

Šatavičius E., 2002d – Rėkučių 1-oji akmens amžiaus gyvenvietė // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 36–37.

Šatavičius E., 2002e – Sudotos archeologinio paminklų komplekso tyrimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 38–39.

Šatavičius E., 2004 – Bromės (Liungbiu) kultūra Lietuvoje // Lietuvos archeologija. Vilnius, 2004. T. 25, p. 17–44.

Tarasenka P., 1928 – Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928.

Taute W., 1968 – Die Stielspitzen-Gruppen im nördlichen Mitteleuropa. Ein Beitrag zur Kenntnis des späten Altsteinzeit. Fundamenta. Reihe A, Köln-Böhlau, 1968, Bd. 5.

Terberger T., 1996 – The early settlement of Northeast Germany (Mecklenburg–Vorpommern) // The earliest settlement of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, Stockholm, 1996, No 24, p. 111–122.

Tomaszewski A. J., 2002 – Świeciech, liściaki, świderien i inne // Krzemień Świeciechowski w pradziejach // Studia nad gospodarką surowcami krzemionymi w pradziejach. Warszawa, 2002. T. 4, p. 51–69.

Zagorska I., 1994 – Salaspils Laukskola akmens laikmeta apmetne // Archeologija un etnogrāfija. Rīga, 1994. T. XVI, p. 14–28.

Zagorska I., 1996a – Vēlā paleolīta krama kātveida bultu gali Latvijā // Archeologija un etnogrāfija. Rīga, 1996. T. XVIII, p. 181–190.

Zagorska I., 1996b – Late Palaeolithic finds in the Daugava river valley // The earliest settlement of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, Stockholm, 1996, No 24, p. 263–272.

Zagorska I., 1999 – The earliest settlement of Latvia // Pact 57. Bergen, 1999, p. 131–156.

Zaliznyak L. L., 1999 – Tanged Point cultures in the Western part of Eastern Europe // Tanged Points cultures in Europe. Lubelskie materiały archeologiczne. T. XIII. Lublin, pp. 202–218.

Zhilin M. G., 1996 – The Western part of Russia in the late Palaeolithic–early Mesolithic // The earliest settlement

of Scandinavia – and its relationship with neighbouring areas. *Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°*, Stockholm, 1996, No 24, p. 273–284.

Будько В. Д., 1966 – Памятники свидерско-гренской культуры на территории Белоруссии // У истоков древних культур (эпоха мезолита). Материалы и исследования по археологии СССР. Москва, Ленинград, 1966, № 126, с. 35–46.

Гурина Н. Н., 1966 – К вопросу о позднелитических и мезолитических памятниках Польши и возможности сопоставления с ними памятников Северо-Западной Белоруссии // У истоков древних культур (эпоха мезолита). Материалы и исследования по археологии СССР. Москва, Ленинград, 1966, № 126, с. 14–34.

Гурина Н. Н., 1977 – К вопросу о некоторых общих и особенных чертах мезолита лесной и лесостепной зон Европейской части СССР // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. Вып. 149, 1977, с. 20–34.

Зализняк Л. Л., 1984 – Мезолит Юго-Восточного Полесья. Киев, 1984.

Зализняк Л. Л., 1986 – Культурно-хронологическая периодизация мезолита Новгород-Северского Полесья // Памятники каменного века Левобережной Украины. Киев, 1986, с. 74–142.

Зализняк Л. Л., 1989а – Аренбургские традиции в мезолите Полесья // Каменный век: памятники, методика, проблемы. Киев, 1989, с. 135–145.

Зализняк Л. Л., 1989б – Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. Киев, 1989.

Зализняк Л., 1995а – Фінальний палеоліт України // Археологія. Киев, 1995, № 1, с. 3–21.

Зализняк Л., 1995б – Ранній мезоліт України // Археологія. Киев, 1995, № 3, с. 3–16.

Зализняк Л., 1998 – Передісторія України X–V тис. до н. е. Київ, 1998.

Зализняк Л., 1999 – Фінальний палеоліт північного заходу Східної Європи. Київ, 1999.

Кольцов Л. В., 1977 – Финальный палеолит и мезолит Южной и Восточной Прибалтики. Москва, 1977.

Копытин В. Ф., 1994 – Некоторые итоги изучения

Гренской стоянки // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мінск, 1994, № 5, с. 34–60.

Копытин В. Ф., 1999 – Финальный палеолит и мезолит Верхнего Поднепровья // Tanged Points cultures in Europe. *Lubelskie materiały archeologiczne*. Lublin, 1999. T. XIII, p. 256–266.

Кравцов А. Е., Сорокин А. Н., 1991 – Актуальные вопросы Волго-Окского мезолита. Москва, 1991.

Ксензов В. П., 1988 – Палеолит и мезолит Белорусского Поднепровья. Мінск.

Мацкевой Л., 1999 – Карта памятников с черешковыми острьями запада Украины // Tanged Points cultures in Europe. *Lubelskie materiały archeologiczne*. Lublin, 1999. T. XIII, p. 241–255.

Покровский Ф. В., 1899 – Археологическая карта Ковенской губернии // Труды X археологического съезда. III. Москва, 1899.

Римантене Р. К., 1971 – Палеолит и мезолит Литвы. Вильнюс, 1971.

Синицына Г. В., 1996 – Исследование финальнопалеолитических памятников в Тверской и Смоленской областях. С.-Петербург, 1996.

Сорокин А. Н., 1990 – Бутовская мезолитическая культура. Москва, 1990.

Телегин Д. Я., 1982 – Мезолітичні пам'ятки України. Киев, 1982.

Яблонските-Римантене Р., 1952 – Мезолит Литвы // Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. Москва, Ленинград, 1952, № 42, с. 40–52.

Яблонските-Римантене Р., 1959 – Стоянки каменного века Эйгуляй // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. Москва, 1959, с. 11–31.

Яблонските-Римантене Р., 1966 – Периодизация мезолитических стоянок Литвы // У истоков древних культур (эпоха мезолита). Материалы и исследования по археологии СССР. Москва, Ленинград, 1966, № 126, с. 75–87.

Яните К. Л., 1989 – Кремневый инвентарь стоянок Кундаской культуры. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Таллинн, 1989.

SWIDERIAN CULTURE IN LITHUANIA

Egidijus Šatavičius

Summary

At present in Lithuania more than 140 Swiderian culture settlements and major find spots are known in which more than 700 Swiderian points have been found. Several settlements of this culture are more or less explored (Eiguliai-1, Dubičiai-1 and 3, Netiesos-1, Bratoniškės-1, Margiai-1, Barzdys Forest, Pasieniai-1B-C, Kabeliai-2C, Titnas-1A, Katros ištakos-1A, Sudota-2, Glūkas-10). The complexes of the Swiderian culture are detected in all the territory of Lithuania. The part of Lithuania situated southwards from the Neris-Nemunas rivers line is especially abundant in the Swiderian complexes. Most of the settlements were established on banks of bigger rivers and shallow lakes with running water. Several more Swiderian complexes were found in the Šventoji river' lower reaches, in the Žeimena river source and midstream basins, on the banks of the former Biržulis lake. In the rest of Lithuania, Swiderian culture settlements and stray finds are detected more rarely due to few and inconsistent archaeological researches. Especially this applies to the northern Lithuania and the Baltic sea coast lowland, where only a few find spots are known at the moment.

Based to the materials from the Lithuanian and Polish explored sites, the Swiderian culture can be divided into 2 major cultural-chronological stages. The first early stage is characterised by not eminently developed percussion technique, where double-platform prismatic, rarely single-platform cores were used to produce wider and less regular blades. In the complexes projectile points are dominating with a more or less prominent tang which is formed by abrupt/steep retouch on the both edges. During the production process of these points, the proximal part of the blank (the remnant of the platform and a bulb of percussion) is weakened by marginal notching and then it is broken at the notch. The waste of the secondary processing of such type is especially characteristic to the complexes of this group. After breaking the facet is corrected (thinned) by a flat, most often unifacial retouch only at the tip of the tang. Due to non-regular blanks, points were often struck by diagonal steep retouch. In separate cases tips of points were formed up even with a micro

burin (Sudota-2). Isolated Ahrensburgian type points are also often detected. Among scrapers, endscrapers (of oblong and short proportions) made on blades and flakes are dominating. However, round scrapers, side scrapers, half-side scrapers, double end scrapers are also often detected. Burins were derived from larger blades and flakes. Most often found burins are dihedral burins on a break, especially the middle ones, also retouched ones with a diagonal blade. Single angle burins were not found. Most of burin blades are wide and faceted. Combined artefacts also occur in the complexes. The remaining inventory has no significant cultural-chronological value.

The settlements of this stage in Poland (Calowanie, the 5th layer; Witow, the 3rd site), were C¹⁴ dated at 10 800–10 500 BP. In Lithuania, Mergežeris-3 (Fig. 2), Sudota-2 (Fig. 3–5), Katros ištakos-1A, Glūkas Lake-10, Bratoniškės-1A (6: Fig. 1–2), Ežerynai 1, 14 sites, Puvočiai-1, Eiguliai-1Ba, 1Bb, Maksimonys-1 (14: Fig. 1–4), Margiai "Salos" (6: Fig. 8–9), Dubičiai-3 and other settlements are attributed to this stage. A number of points of this type are in the collections of Merkys and Ūla, Kašėtos (Fig. 14:5–15), Rudnia collected by W. Szukiewicz.

Summarising the above, it can be stated that in this stage of the Swiderian culture the features of the Late Bromian culture and the Ahrensburgian culture are reflected. Besides, the Swiderian culture is originated from the Late Bromian culture. Agreeing to this R. Schild and W. Taute's opinion, I think, that the Swiderian culture might have originated in the same place influenced by mild cultural trends from the West. This fact is absolutely backgrounded by the inventories from the Mergežeris-3 and Glūkas-10 settlements, which have a lot of Ahrensburgian culture features (among Swiderian points, there were several Ahrensburgian points found; a part of these points with big tangs made by steep retouch were slightly retouched on the reverse side). Similar artefacts were found in the inventory of the Salaspils Laukskola settlement (Latvia).

Today it is almost impossible to distinguish the earliest Swiderian and Ahrensburgian complexes as both cultural

groups were characterised by the same types of artefacts. So I suggest attributing to the Swiderian culture all the complexes where points have a tang made by flat retouch on the reverse side and which have no Zonhoven microliths. Otherwise, complexes should be attributed to the Ahrensburgian culture.

The second (Late) stage of the Swiderian culture is characterised by especially developed percussion technique where double-platform prismatic cores were used to produce narrow and long blades. It should be marked that in the settlements of this type, the first conical and/or cylindrical cores appeared as well as regular blades and micro blades struck from them. In comparison with the earlier group, most artefacts were produced on blades. In the complexes projectile points are dominating with a less prominent or non-prominent tang (leaf-shaped), which is formed by oblique-surface (flat) retouch on the both edges, and the remnant of the platform with a bulb of percussion are removed by flat (sometimes oblique) retouch. Besides, all the reverse side of a tang is retouched in the same way.

Since for making points regular blades were used, their tips were often left natural. This stage is also characterised by the correction of the tip and a part of a nib by the peripheral retouch. Among scrapers, endscrapers (oblong and long) produced on blades and flakes are dominating. Quite often isolated bifacial blades were detected. Round and half-round scrapers are not characteristic at all. Burins were also often produced on blades. At the end of the stage, the number of dihedral burins and retouched burins with a diagonal blade significantly decreased. Instead of them retouched burins with a straight blade and single angle burins appeared. The complexes have more artefacts of special purposes, blades and flakes retouched in different ways.

The settlements of this stage in Poland (Calowanie Via-b layers; Rydno I/97 and III/79, Kochlew) were C¹⁴ dated at 10 400–9800 BP, i.e. the second half of the Late Dryas and the beginning of the Preboreal. Kabeliai-2C complex where the material was C¹⁴ dated, can be indirectly related to the second half of the Late Dryas or the beginning of the Preboreal. Most Swiderian settlements of Lithuania can be also attributed to this stage: Rėkučiai-1B, Eiguliai-1A, Bc, C, D, Pasieniai-1C (Fig. 8–12), Bratoniškės-1B, 1C (6: Fig. 3–7), Puvočiai-1, Margiai "Sala" (6: Fig. 10–11), Netiesos-1, Skaruliai and others. A number of points

of the late period are in the collections of Merkys and Ūla, Kašėtos, Rudnia, Grybaša, Dubas lake collected by W. Szukiewicz.

It has been noticed that almost all complexes attributed to the Early Swiderian culture are very clearly localised, i.e. spread in small sites-nests of several metres diameter. There might be several sites in one settlement (Glūkas-10, Katros ištakos-1A, Mergežeris-3, Puvočiai and Salaspils Laukskola in Latvia). This stage is also characterised by a certain fashion – especially small and short tanged points. Such complexes are Glūkas-10, Mergežeris-3, Pūgainiai-1 (the exploration has just started, so the culture has not been determined yet) and Salaspils Laukskola in Latvia. The analogue situation is also in the complexes attributed to the early Ahrensburgian culture (Vilnius-1). But the complexes of the later stages are distinguished by larger tanged points and larger settlement territories, so small isolated sites-nests are hardly found.

Most of Swiderian settlements were found in the lowlands of the North Europe between the Oder river and the Nemunas river and the basin of the Pripet river, i.e. in Poland, Lithuania, Belarus, North Ukraine. This region could be called the central territory of the Swiderian culture. Less Swiderian settlements were detected at the Dnieper river source and in the basins of its tributaries, the Desna river and the Sozh river as well as northwards, in the basin of the Dauguva river. Isolated settlements were found in much larger habitat: Eastern Germany, Tatra mountains and East Carpathian mountains in Slovakia, Poland and Romania. A part of the Late Swiderian culture representatives strayed even to South Ukraine and Crimea where took active part in the formation processes of the local Mesolithic cultures.

The Swiderian culture in the Mesolithic

In the territory of Lithuania several settlements of the transition period from the Palaeolithic Swiderian culture to the Mesolithic Kunda culture were found. Their inventory has characteristic features of both cultures or they were included into the group according to the C¹⁴ dates. These are the complexes of Pasieniai-1C and Kabeliai-2C.

The complex of Kabeliai-2C was attributed to the final Swiderian stage due to their radiocarbon dates. However, a wood sample for the analysis was taken from the

lithological layer washed to the lake, therefore its relation with the flint artefacts found in the same layer is not clear. The C^{14} dates likely mean the stages of the separate washes, but not the period when the settlement existed. The inventory of this complex also evokes different thoughts. Based on tanged points and other artefacts, this complex is likely not indiscrete, as such artefacts as the Early Swiderian points with retouched tip and a bifacial scraper should be dated to the first half or the middle of the Late Dryas, and the remaining inventory is more characteristic to the Late Swiderian culture, but not to its final stage, to which only one point could belong. No features of the transition period were noticed in the primary flint processing technique.

In the second complex of Pasieniai-1C, artefacts belonging to different cultures were found: the Late Swiderian (bipolar cores, projectile points with slightly prominent tangs and non-prominent tangs, dihedral burins), the Kunda culture (single-platform, conical-pyramidal cores, micro blades, Pulli-Kunda type points, fixed blades, more single burins on truncation, but no double-end scrapers) or the Mesolithic Era (irregular trapezium-shaped artefacts).

Based on the general development laws of the flint inventory and the collected material, it might be stated that one of the most characteristic artefacts to this final stage and to the transitional stage should be considered tanged points made by significantly oblique retouch on both edges or on one edge and also the tip of the point made by oblique-flat retouch on the reverse side. Also leaf-shaped Swiderian points or Swiderian points with not significantly prominent tangs should be dominating, while the number of points with prominent tangs should be low. The artefacts of this type were found in the surface inventories of many settlements in the Southern and Middle Lithuania (Bratoniškės-1B, 1C, Glynas lake-1, Netiesos-1).

According to the opinion of different researches, at the beginning of the Holocen, most of the Swiderian culture representatives moved after reindeers eastwards – north-eastwards to the north eastern Baltic region, to the Daugava river source and the Volga river source. Presently based on the C^{14} dates, it can be stated that the transformation of the final stage of the Swiderian culture lasted only two hundred years and not longer than until the beginning of the second quarter of the Preboreal period (~7800–7600 BC) because in the middle of the Preboreal period

the completely formed-up complexes of the Kunda culture (Pulli settlement in Estonia) existed. In the eastern Baltic region, flint artefacts characteristic to the Early Kunda culture were found in 120–130 places, where a half of the settlements and find spots were located in Lithuania. The settlement process of large northeastern European wastelands up to the Ural mountains is related with the Post-Swiderian culture, where several unique Post-Swiderian groups were distinguished.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Distribution of Swiderian culture sites in Lithuania. Stroked area mark the largest distribution of Swiderian complexes. Single points (●) mark sites which mentioned in the article: 1 – Titnas lake 1A; 2 – Pasieniai-1B-C; 3 – Jakštynys-1; 4 – Kabeliai-2C; 5 – Eiguliai-1A-B-C-D; 6 – Rėkučiai-1B; 7 – Sudota-2A; 8 – Ežerynai (areas 1-2, 4, 9, 14, 19, 21, 23); 9 – Bratoniškės-1; 10 – Puvočiai-1a, b, c, d; 11 – The Katra River headwaters-1A; 12 – Netiesos-1; 13 – Margiai-1; 14 – Margiai „Sala“; 15 – Barzdžio forest; 16 – Maksimovys-1; 17 – Katra-1, 2, 5; 18 – Skaruliai; 19 – Dubičiai-2, 3; 20 – Glūkas-10; 21 – Versminių rivulet-1; 22 – Radikiai; 23 – Kalniškiai-1; 24 – Dreniai; 25 – Kašėtos (collection); 26 – Gribaša (collection); 27 – Rudnia (collection); 28 – Merkys ir Ūla (collection).

Fig. 2. Mergežeris-3 site. Flint artefacts of the Early Swiderian culture: 1–16 – tanged points.

Fig. 3. Sudota-2A site. Flint artefacts of the Early Swiderian culture: 1–8 – tanged points, 9–10 – remnants of tanged point production, 11 – perforator, 12–17 – artefacts of the unclear purpose.

Fig. 4. Sudota-2A site. Flint artefacts of the Early Swiderian culture: 1–17 – burins (1–2, 4–8 – single, 9 – dihedral, 3, 10–17 – on truncation).

Fig. 5. Sudota-2A site. Flint artefacts of the Early Swiderian culture: 1–9 – scrapers (2–7 – end-scrapers, 8–9 – double-end-scrapers), 10–11 – axes, 12–14 – cores (12, 14 – double-platform, 13 – single-platform).

Fig. 6. Bratoniškės-1 site. Flint artefacts of the Swiderian culture: 1–7 – tanged points (1–2 – Early Swiderian complex 1A; 3–7 – Late Swiderian complexes 1B ir 1C). Margiai „Sala“ site. Flint artefacts of the Swiderian culture: 8–11 – tanged points (8–9 – early complex, 10–11 – late complex).

Fig. 7. Pasieniai-1B site. Flint artefacts of the early stage of the Swiderian culture: 1 – tanged point, 2–5 – scrapers, 6–8 – burins.

Fig. 8. Pasieniai-1C site. Flint artefacts of the final stage of the Swiderian culture: 1–12 – tanged points.

Fig. 9. Pasieniai-1C site. Flint artefacts of the final stage of the Swiderian culture: 1–8 – atypical trapezium points (1–3, 5–8 – made on flakes, 4 – made on blade).

Fig. 10. Pasieniai-1C site. Flint artefacts of the final stage of the Swiderian culture: 1–14 – scrapers (1–10, 13–14 – end-scrapers, 11 – semi-side scraper, 12 – end-side-scraper).

Fig. 11. Pasieniai-1C site. Flint artefacts of the final stage of the Swiderian culture: 1–7 – burins (1, 6 – on truncation, 2, 4–5, 7 – single, 3 – dihedral).

Fig. 12. Pasieniai-1C site. Flint artefacts of the final stage of the Swiderian culture: 1–2, 4–10 – blades with intensive utilization, 3 – microlithic insert (1–6 – detached from one platform conical cores, 7–10 – detached from double-platform cores).

Fig. 13. Titnas lake 1A site. Flint artefacts of the Swiderian culture: 1–9 – bipolar cores.

Fig. 14. Tanged points of Early Swiderian type from Maksimonys-1 site (1–4) and collection of Kašėtos (5–15). Collected by W. Szukiewicz.